

T.C

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**POST-MARKSİZM'İN GELİŞİM SÜRECİNDE SINIF, DEVLET, SİYASET
CLASS, STATE, POLITICS ON THE DEVELOPMENT PROCESS OF POST-
MARXISM**

Evren ÖZTEPE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ RASİM BERKER BANK

GİRESUN-2021

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 04/01/2021 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Evren ÖZTEPE'nin Post-Marksizm'in Gelişim Sürecinde Sınıf, Devlet, Siyaset başlıklı tezini incelemiş olup aday 21/01/2021 tarihinde, saat 16.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN BUCKLEY	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ender AKYOL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi R. Berker BANK	

ONAY

...../...../2021

Prof. Dr. Enver SARI

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*Post-Marksizm’in Gelişim Sürecinde Sınıf, Devlet, Siyaset*” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30 / 01/ 2020

Evren ÖZTEPE

ÖN SÖZ

Post-Marksizm, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren, Marksizm hakkındaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu yeni boyut, Marksizm'in temel noktası olan sınıf ile ilgili, klasikleşmiş yorumların dışına çıkılmasına neden olmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı ortaya çıkan yeni mücadele alanları, giderek sosyalizme geçiş için kullanılacak yöntem olan proletaryanın devrimci rolünü, tartışmalı hale getirmektedir. Proletaryanın yerine konulan yeni özne, yeni toplumsal hareketlerdir. Bu çerçevede ortaya atılan siyasal mücadele de radikal demokrasidir.

Tezimizde Post-Marksizm'in gelişim sürecini sınıf, devlet ve siyaset gibi çeşitli alanlarda incelerken, Marksizm ile aralarındaki görüş farklılıklarına değinilmektedir. Ortaya atılan iki farklı öznenin, gerçekleştirebileceği amaç birlikteliği ihtimali üzerinde durulmaktadır.

Bu yüksek lisans tez çalışmasının hazırlanması süresince bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Rasim Berker BANK hocama teşekkürü bir borç bilirim. Tez sınav jürimde bulunan ve yaptıkları yapıcı yorumlarla tezime katkı sağlayan Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN BUCKLEY'e ve Dr. Öğr. Üyesi Ender AKYOL'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreç boyunca her anlamda yanımda olan ve desteklerini her zaman hissettiğim sevgili aileme, sevgili dostlarım Bahadır YILMAZ'a, Ümit Can ÜNAL'a ve tüm dostlarıma teşekkür ederim.

ÖZET**POST-MARKSİZM'İN GELİŞİM SÜRECİNDE SINIF, DEVLET, SİYASET****Evren ÖZTEPE****Giresun Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi****Yüksek Lisans Tezi, 117 Sayfa, Aralık 2020****Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Rasim Berker Bank**

Marksist düşünce 1950'lerden sonra bazı değişimler yaşadı. Bu değişimler, II. Dünya Savaşı sonrası yükselen refah devleti anlayışı, evrensel insan haklarının gelişmesi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Dünya genelinde yükselen hareketler -kadın mücadelesi, ekoloji mücadelesi, eşcinsel hakları mücadeleleri, savaş karşıtı hareketler-, insanların itiraz kültürlerini geliştirdi. Topluluklar artık itirazlarını ve taleplerini, yüksek sesle ve “barışçıl” eylemler ile göstermeye başlamışlardır. Barışçıl yollarla kitleselliğe ulaşan bu hareketler, Marksizm'i içerisinde bulunduğu durağanlık döneminden kurtarmak için çeşitli çabalara sevk etmiştir. Bu çabaların bir yansıması olarak karşımıza çıkan Post-Marksizm akımı, kendisine bu hareketleri referans alarak proletaryanın zor yoluyla iktidarı eline geçirmesini kapsayan Marksist görüşe karşı çıkarak; geniş kesimleri içeren halk ittifaklarını kapsayan bir mücadele alanını savunmaktadır.

Bu çalışmamızda, Post-Marksizm'in bu mücadele alanını savunurken öncelikle, kendisine öncü olarak kabul ettiği düşünce akımlarına değineceğiz. Post-Marksist düşünürlerin savundukları sınıf tanımlamasını, devlet yorumunu ve savundukları bu fikirlere mücadele alanı olarak belirledikleri radikal demokrasi kavramını inceleyeceğiz. Bu incelemeleri yaparken, Post-Marksistlerin kendilerine yeni politik özne olarak belirledikleri toplumsal hareketleri ve bu hareketlerin Marksizm ve Post-Marksizm arasındaki ilişkilerini göstereceğiz. Bu hareketlerin, Post-Marksizm'in savunduğu gibi, proletaryanın politikanın merkezinden uzaklaştırılması gerektiği fikrine destek olup olmadığı sorusuna cevap arayacağız.

Anahtar Kelimeler: Marksizm, Post-Marksizm, Sınıf, Devlet, Siyaset, Radikal Demokrasi, Yeni Toplumsal Hareketler

ABSTRACT**CLASS, STATE, POLITICS IN DEVELOPMENT PROCESS OF POST-MARXISM****Evren ÖZTEPE****Giresun University, Political Science and Public Administration****Master Thesis, 117 Pages, December 2020****Advisor: Rasim Berker Bank**

Marxist ideology has some alterations after 1950s. These alterations stemming from several causes such as welfare state insight which has risen after WWII and development of universal human rights. Rising movements –feminist, ecological and homosexual struggles and antiwar campaign- have developed the objection culture of humans in whole world. Societies have begun to show their objections and demands via peaceful and effective manner. This movements that reach to collectivity with peaceful ways, get Marxism to dispatch some struggles in order to save from its stagnative era. Emerged as reflections of these efforts, Post-Marxism defends a struggle area that contains community alliances with opposing the Marxist idea which involve forcefully grab the power by proletariat.

In our study, we will primarily mention the movement of thoughts which are accepted as pioneer by Post-Marxism while defending this field of struggle of Post-Marxism. We will analyze the ideas of which is defended by Post-Marxist philosophers such as definition of class, the interpretation of state and the term of radical democracy which is dedicated as challenge area by Post-Marxists. While doing this analyze, we will show the social movements that is determined as new politic subject by Post-Marxists and the relation of these movements between Marxism and Post-Marxism. We will search answer for whether these movements, supporting the idea of the repelling proletariat from the center of policy which is asserted by Post-Marxists.

Key Words: Marxism, Post-Marxism, Class, State, Politics, Radical Democracy, New Social Movements

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1. POST-MARKSİZM'E GİDEN YOLDA SOL'UN GELİŞİMİ	6
1.1. Ütopyacı Sosyalistler, Hakiki Sosyalistler ve Batı Marksizmi.....	6
1.1.1. Batı Marksistleri için Hegel, Engels ve Lenin	12
1.1.2. Batı Marksizmi Düşünürleri	16
1.2. Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori.....	22
İKİNCİ BÖLÜM	25
2. POST-MARKSİZM'İN GELİŞİM SÜRECİNDE SINIF TARTIŞMASI	25
2.1. “Sınıf” Değerlendirmelerinin Sosyalizm Mücadelesinin Merkezinden Uzaklaştırılma Çabası	28
2.2. Siyasal Öznelerin Değişimi	39
2.2.1. “Söylem” Üzerine	45
2.2.2. Tarihin Rastlantısal Olduğu Düşüncesi	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	52
3. MARKSİZM'DEN POST-MARKSİZM'E DEVLET	52
3.1. Marx, Engels ve Lenin'in Devlet Yorumu	53
3.1.1. Proletarya Diktatörlüğü	58
3.2. Gramsci'nin Hegemonya Kavramı	62
3.3. Althusser ve “Devletin İdeolojik Aygıtları”	68

3.4. Kapitalist Devlet Sorunu: Poulantzas, Miliband ve Laclau Tartışması	70
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	78
4. POST-MARKSİZM SÜRECİNDE SİYASETİN DEĞİŞEN ÇEHRESİ	78
4.1. Yeni Toplumsal Hareketler (YTH) Tartışması.....	78
4.1.1. Toplumsal Cinsiyet Sorunu	79
4.1.2. Ekoloji Mücadelesi.....	86
4.1.3. Irkçılık ve Etnisite Üzerine Değerlendirmeler	93
4.2. Yeni Siyaset Biçimleri	95
4.2.1. Yeni Toplumsal Hareketler Doğrultusunda Radikal Demokrasi Fikri.....	95
4.2.2. Radikal Demokrasi'ye Marksist Eleştiriler.....	101
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	106
KAYNAKÇA.....	109
ÖZGEÇMİŞ	118

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKP: Alman Komünist Partisi

BSDP: Bağımsız Sosyal Demokrat Parti

DİA: Devletin İdeolojik Aygıtları

FKP: Fransız Komünist Parti

İKP: İtalyan Komünist Parti

LGBTİ+: Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Trans, İntersex

YTH: Yeni Toplumsal Hareketler

GİRİŞ

Marksizm tarihi çeşitli tartışmaları içinde barındıran bir sürece sahiptir. Karl Marx ve Friedrich Engels'in kendilerine yöntem olarak belirledikleri diyalektik materyalizm, bu tartışmaları zorunlu hale getirmektedir. Marx, düşüncesini oluştururken kullandığı diyalektiğin Hegel'in diyalektiğinden sadece farklı değil aynı zamanda onun tam karşısı olduğunu söyler. Hegel'in diyalektiğinin *baş aşağı* durduğunu, bu diyalektiğin gizemsel kabuğunun içindeki rasyonel özü bulmak için tersine çevrilmesi gerektiğini belirtir (Marx, 2011: 29). Bu yöntem ile birlikte Alman sosyalistlerinin ortaya attığı düşünceleri eleştirirler. Bu düşünceler Almanya'da henüz gelişmemiş olan burjuvaziye karşı mücadeledir. Diyalektik olarak bu mücadelelerin eski sistem olan feodalizmin çıkarına olduğunu belirtirler. Alman sosyalistlerin bu tarihsel süreci dikkate almama sebebini başka ülkelerde ortaya çıkan sosyalist düşüncelerin Almanya'ya devşirilmesinin sonucu olduğunu gösterirler (Marx ve Engels, 2017: 66-67). Marksist tarih sadece yöntem tartışmasını değil; devlet tahlili, ekoloji meselesi, cinsiyet sorunu, sınıf tanımı ve sınıfın sosyalizm mücadelesine etkisi konuları gibi birçok tartışma barındırmaktadır. Bu noktada Marx'ın kendisine temel tartışma konusu olarak ekonomi-politiği belirlemesi ve diğer alanlar üzerine çok fazla çalışma yürütmemiş olması, bu tartışmaların alanını oldukça genişletti.

Marx ve Engels'den sonra Marksizm'in en önemli düşünürü olarak gösterilen Vladimir İlyiç Lenin, Sovyet Devrimi'yle birlikte Marksizm'in pratik yansımasını gösterdi. Yazdığı eserlerle Marksizm'in başka noktalara çekilerek yorumlanmasının önüne geçti. Örneğin, Karl Kautsky, devrimin proletarya elinden zor yoluyla gerçekleşeceği fikrini reddetmektedir. O, sınıf mücadelesinden kopuk bir yöntem ile sosyalizme geçişi aktarmaktadır. Lenin ise bu fikrin Marx'ın düşüncesinin temelinden çarpıtılması olarak yorumlamaktadır. Ayrıca *Devlet ve Devrim* (1917) kitabında hem Marksist devletin nasıl olması gerektiğini hem de proletaryanın rolünü net bir biçimde anlatır. Batı Marksizm'i düşünürleri olarak belirleyebileceğimiz, Antonio Gramsci, Louis Althusser, Georgy Lukács, Karl Korsch gibi düşünürler, kendilerini Marksizm'in savunucuları olarak görürler ama yaptıkları yorumlar ve açtıkları yol ile Marksizm'in tahribatı için uygun ideolojik zemini hazırladıkları yönünde eleştirilmişlerdir. Örneğin; Perry Anderson, *Batı Marksizmi Üzerine*

Düşünceler (2016) isimli kitabında Batı Marksistlerinin oluşturdukları akademik dil ile kitleden kopuk bir teori geliştirdiklerini belirtir (Anderson, 2016: 92). Bunun dışında Ellen M. Wood, *Sınıftan Kaçış* (2018) isimli eserinde Batı Marksizmi'nin, Marksist hareketi, siyasal iktidarı seçimlerle ele geçirmeyi hedefleyen bir mücadele biçimine dönüştürdüklerini aktarır (Wood, 2018: 35). Bu düşünürler felsefeyi bir meslek olarak görüp tartışma alanlarını üniversitelere taşıdılar. Frankfurt Okulu üyeleri Batı Marksizmi'nin düşünürlerinden farklı olarak, Marksizm dâhil bütün tahakkümleri reddetme amacıyla hareket ettiler.

20. yüzyılın ikinci yarısı, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan refah devleti ve toplumsal cinsiyet mücadeleleri, ekoloji hareketleri, ırkçılık karşıtı hareketler, kimileri için sosyalizm mücadelesi açısından “*sınıfın*” yerini tartışmalı hale getirdi. Yeni toplumsal hareketler olarak adlandırabileceğimiz bu hareketler, proletarya önderliğinde “*zor*” yoluyla iktidarı ele geçirmek yerine; “*radikal demokrasi*” ile kimlik mücadelelerini kapsayan çoğulcu bir demokrasi mücadelesi verilmesi gerektiğini düşünen Post-Marksistlere zemin hazırladı. Post-Marksizm, teorik altyapısını ise burjuva demokratik yollarla sosyalizme geçişi ve esas olarak da sınıflar arası halk ittifakını savunan Batı Marksizmi'nden almaktadır. Post-Marksizm özellikle 1980'lerde Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un eserleriyle popüler hale geldi.

Laclau ve Mouffe, yazdıkları “*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*” (1985) isimli kitap ile Post-Marksizm'in kuramsal yapısını şekillendirdiler. Bu eser, sınıfı, sosyalizm mücadelesinin merkezinden uzaklaştırmaktadır. Ellen Meiksins Wood ise bu kitaba karşıt bir düşünceyle ele aldığı “*Sınıftan Kaçış*”(1986) isimli kitap ile Laclau ve Mouffe üzerinden Post-Marksizm'i eleştirmektedir. Tarihsel öncüller açısından baktığımızda Marx ve Engels'in “*hakiki sosyalistler*” olarak nitelendirdiği kesimin savunduğu evrensel iyilik düşüncesi üzerinde şekillenmektedir. Post-Marksizm'in temel yapısı “*Gotha ve Erfurt Programları'nın Eleştirisi*” (1875) isimli kitabında, “*Alman İdeolojisi*” (1845) ve “*Komünist Manifesto*” (1848) isimli kitaplarında bu kesime eleştirilerini sunmaktadır.

Günümüz siyaset alanında güçlenen, yeni toplumsal hareketler ve Avrupa'daki “*radikal demokrasi*” çerçevesinde politikalarını yürüten partiler,

Marksizm-Post-Marksizm tartışmasının yeniden değerlendirilmesini zorunlu hale getirdi. Verilen mücadeleler üzerinden, işçi sınıfının mücadelesinin etkisizliği, bununla birlikte cinsiyet mücadelesi ve ekolojik mücadele gibi alanlardaki mücadelelerin görünürlüğü, insanları radikal demokrasi etrafında örgütlenme alternatifine yöneltmektedir. Bu durum çalışmanın temel sorunsalıdır.

Bu çalışmanın amacı, bu tartışmalar doğrultusunda Post-Marksizm'in gelişim sürecini incelerken, Marksizm ile aralarındaki farklılıklar ve çatışma noktalarını göstermektir. Post-Marksizm alanında yapılan önceki çalışmalarda gördüğümüz; araştırmacıların iki noktaya bağlı kalarak çalışmalarını sürdürdükleridir. Bu iki nokta ya Post-Marksizm savunusu altında Marksizm'in sınıf mücadelesi gibi, ekonomi-politik çıkarımlar gibi temel noktalarını görmezden gelerek çıkarımlarını yapmak; ya da Geleneksel Marksizm tarafından bakarak, Post-Marksizm'in argümanlarını yok saymak üzerinden geliştiğini görmekteyiz. Bizim çalışmamızın önemini, bu iki görüşün dışında, Marksizm'in temellerine bağlı kalınarak, sınıf mücadelesi ile Post-Marksizm'in önerdiği halk ittifakları fikrinin birbirleriyle uzlaşma ihtimalinin değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Post-Marksizm'in gelişim süreçlerindeki temel tartışma konuları incelenerek, bu konular hakkında Marksist ve Post-Marksist görüşlerin birbirleriyle olan ilişkisi değerlendirilmektedir. Çalışmamızın kapsamını, Post-Marksizm ve Marksizm arasındaki tartışmayı incelerken ortaya atılan sınıf, devlet ve siyaset yorumları oluşturmaktadır.

Belirlenen amaç üzerinden araştırmada cevaplanmak istenen sorular şunlardır:

- Proletarya, sosyalizm mücadelesinin neresindedir?
- Proletarya ve yeni toplumsal hareketler arasında ortak amaç sağlanabilir mi?
- Yeni toplumsal hareketler, bütün insanlığın kurtuluşu amacını kapsayabilirler mi?
- Radikal demokrasi düşüncesi, sosyalizm mücadelesinin asıl yöntemi olabilir mi?

Araştırmanın gelişiminde etkili olan varsayımlar aşağıdakilerdir.

- Post-Marksizm’in kendisine öncü olarak seçtiği hareketler amaçlarına ulaşamadılar.
- 21. yüzyıl, Marksizm’in yeni toplumsal hareketler mücadelelerini görmezden gelerek bir başarıya ulaşamayacağını kanıtlamaktadır.
- Proletaryanın sosyalist devrimi gerçekleştirecek “biricik” sınıf olduğu düşüncesi yanlışlanmamaktadır.
- Yeni toplumsal hareketler, sosyalist devrimi gerçekleştirebilecek durumda değildir ve bu hareketlerin ortaya çıkış noktaları bu amaç değildir.
- Radikal demokrasi fikri, burjuva demokrasisinin bir parçası olacağı için tüm insanlığın kurtuluşu projesi olarak değerlendirilememektedir.

Bu doğrultuda ortaya çıkan tartışmalar, çalışmamızda dört bölümde incelenmektedir. Birinci bölümünde, Post-Marksizm’in ideolojik olarak öncüleri sayılabilecek akımlar incelenmektedir. Marx ve Engels’ten itibaren bu düşünceye öncülük eden ve kendini sosyal demokrat kesimde tutan akımlar mevcuttur. Bizim amacımız, bu akımların Post-Marksizm’in ortaya çıkışına nasıl katkı sağladığını incelemektir. Bunun için öncelikle Engels’in “*Ütopik Sosyalistler*” olarak nitelendirdiği ve kendilerini “*Hakiki Sosyalistler*” olarak tanımlayan kesimler, Batı Marksizmi ve Frankfurt Okulu’nun yapıları değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde, Post-Marksizm’in sınıf tanımı değerlendirilmektedir. Proletaryanın sınıf mücadelesinin merkezinden uzaklaştırılması, sınıfın yerine koyulan diğer toplumsal hareketlerden bahsedilmektedir. Bu uzaklaştırılma sonucunda oluşturulan siyasal durumun öznelerinin değişimi ve bu değişim için yöntem olarak kullanılan “*söylem*” kavramı üzerinde durularak, “*söylem*” fikrinin sonucunda ortaya çıkan tarihin rastlantısallığı fikri incelenmektedir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, Marksizm’in en temel tartışma konularından biri olan devlet tanımlaması, kapitalist devlet tartışması yer almaktadır. Öncelikle Marx ve Engels’in ortaya attığı “*proletarya diktatörlüğü*” kavramı ve bu kavramın Lenin tarafından incelenmesi aktarılmaktadır. Sonrasında Gramsci’nin “*hegemonya*” kavramının devlet tahliline etkisi, Post-Marksistlerin “*hegemonya*” kavramını kullanım şekilleri ve Althusser’in “*devletin ideolojik aygıtları*”

tanımlaması incelendi. Son olarak kapitalist devlet ile ilgili Ralph Miliband, Nikos Poulantzas ve Ernesto Laclau arasındaki tartışması incelenmektedir.

Son bölümümüzde, Post-Marksist düşüncenin siyasete etkisi, yeni siyaset yapma biçimleri ve bunlar hakkındaki Marksist yorumlar dikkate alınmaktadır. Yeni toplumsal hareketler olarak nitelendirilen, kadın mücadelesi, cinsiyet tartışmaları, ekoloji mücadelesi ve etnik ve ırkçılık karşıtı mücadelelerin siyasete olan etkisi incelenmektedir. Bu yeni mücadeleler çerçevesinde Post-Marksist düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkan siyaset yapma şekli, radikal demokrasi fikri incelenmekte ve bu düşünceye karşı Marksist yorumlar ve eleştiriler değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. POST-MARKSİZM'E GİDEN YOLDA SOL'UN GELİŞİMİ

Batı Marksizmi'nin radikal bir şekilde genişlemesi olarak yorumlanabilecek Post-Marksizm, Marksizm öncesinden beslenen bir tarih felsefesidir ve genel hatları *Gotha Programı*'ndan büyük bir farklılık oluşturmamaktadır. *Gotha Programı*, Marx'ın etkisi karşısında sinik vaziyette bulundu ama tarihten silinmedi (Serdar, 2018). Post-Marksizm, iddialarının çoğunu temellendirirken, tarihsel bir akış içerisinde ve bağlarını koparmadan, Batı Marksizmi'nden faydalandılar. Marx ve Engels, *Komünist Manifesto* (2017)'da sosyalizm mücadelesini, proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesi olarak değerlendirmektedirler. Kendilerini “*Hakiki Sosyalistler*” olarak nitelendiren kesim ise sosyalizmi, proletaryanın değil hiçbir sınıfa ait olmayan, genel insan gereksinimlerini kazanma mücadelesi olarak belirtirler (Marx ve Engels, 2017: 75). “*Hakiki Sosyalistlerin*” güncellenmiş bir hali olarak değerlendirebileceğimiz Post-Marksizm akımına geçmeden, tarihsel öncülleri hakkında birtakım fikirler edinebilmemiz için bu öncülleri incelemek gerekmektedir.

1.1. Ütopyacı Sosyalistler, Hakiki Sosyalistler ve Batı Marksizmi

Modern sosyalizm, dönemin sınıf karşıtlıkları ve üretim süreçlerinde meydana gelen değişimler sonucu ortaya çıkan çatışmaların bir ürünüdür. Yine de her yeni teori gibi o da kendisinden önceki düşünsel sürece bağlanmak zorunda kalır (Engels, 2018: 55). Bu durum aydınlanmacı bir bakış açısıyla, o zamana kadarki bütün toplum ve devlet biçimleri ya da geleneksel düşüncelerin akıl dışı sayılarak tarihin sandığına kaldırılmasına neden olmaktadır. Engels'in *akılın krallığı* olarak belirttiği bu dönemin, burjuvazinin idealize edilmiş krallığından başka bir şey olmadığı, ortaya atılan; adalet fikrinin, burjuvazi için adalet; eşitliğin, yasalar önünde burjuvaların eşitliği; burjuva mülkiyetinin en temel insan haklarından biri olduğu ortaya çıktı. Hayata geçirilen akıl devletinin de demokratik bir burjuva devleti olduğu görüldü (Engels, 2018: 56).

Burjuvazi ortaya çıktığı dönemde belirli bir sınıfın temsilcisi değil tüm insanlığın ortak çıkarları için mücadele eden bir yapıda hareket ederek kendisini gösterdi. Burjuvazinin ortaya çıkmasıyla birlikte, kendi zıttı olarak proletarya da

ortaya çıktı. Ortaçağ'ın loncalarının kapitalizmle birlikte burjuvalara dönüşmesiyle, loncalara bağlı kalfalar ve loncalara bağlı olmayan gündelikçiler de proleterlere dönüştü. Her ne kadar sistem, özgürlükçü bir yapıya bürünmüş gibi görünse de artık eşitlik talepleri, siyasi haklarla sınırlandırılmayıp doğrudan, sınıf ayrımlarının ortadan kalkması üzerinde toplanmaktaydı. Yine de İngiltere ve Fransa'da henüz gelişkin sanayi olmadığı için proletarya açısından net çözümler yapılamadı.

“Ütopik sosyalizm” denince akla Marksizm öncesi sosyalist düşünce gelmektedir. Bu düşünceden bahsederken de kendini Sparta'ya bağlayan ilk komünizm ve üç büyük ütopyacılık sosyalist ortaya çıkmaktadır. Bunlar; François Marie Charles Fourier, Claude Henri de Saint-Simon ve İngiltere'deki kapitalizme Fransız materyalizmiyle bağlantılı şekilde bir sistem geliştiren Robert Owen'dır (Engels, 2018: 57). Üçünün de ortak bir özelliği olarak bahsedebileceğimiz nokta, tarihsel olarak var olan proletaryanın içinden çıkan temsilciler olmamalarıdır. Belirli bir sınıfı değil; tümünden insanlığı kurtarma düşüncesine sahiptirler ve aydınlanmacılar gibi aklın krallığını getirme amacına sahiptirler. Yine de aydınlanmacılardan farklı olarak onlar burjuvazinin de feodalizm gibi akıl dışı olduğunu, tarihsel süreçlerini tamamladığını ve ortadan kalkması gerektiğini belirtmektedirler. Fransız Devrimi'nin aydınlarının, akla uygun bir devlet, akla uygun bir toplum kurulmalı; ebedi akılla çelişen her şey acımasızca bertaraf edilmeli fikirleri, sonuç olarak amacına ulaşmadı ve kurulan yeni sistem her ne kadar eski düzene göre daha adil, akılcı görünse de genel akla aykırı olduğu ortaya çıktı. Yapılması gereken şey, kurulacak yeni düzenin, daha yetkin bir sosyal oluşuma sahip olmasını sağlamak; bu durumu ise topluma dışarıdan, propaganda yoluyla ve bazı örneklemeler yaparak göstermek gerekmektedir. Bu yeni sistemin ütopyacılık olma durumu kaçınılmazdır. Engels, ütopyacılık durumunu değil düşüncenin içinde bulunan ve daha zekice olan düşünce tohumlarını irdelemek gerektiğini belirtmektedir (Engels, 2018: 61).

Fransız Devrimi'nin üçüncü sınıfın zaferi olarak görülmesi, yani toplumda üreten ve ticaretle uğraşan kesimin zaferi olarak görülmesi yaygın bir durumdu. Yine de bu devrimin aslında bahsi geçen sınıfın içindeki belirli bir kesimin -burjuvazinin- zaferi olduğunun ortaya çıkması uzun sürmedi. Devrimden sonra düşüncelerini geliştiren C. H. Saint-Simon'a göre, bu dönemdeki çatışma, işçiler ve aylaklar arasındaki çatışmadır. Düşüncesini, yoksulluğun ve toplumsal eşitsizliğin eleştirisi

üzerine kurmaktadır (Uslu, 2015: 49). Burada adı geçen işçiler sadece ücretli emekçiler değil; bankerler, fabrikatörler ve tüccarlardır. Yine bu süreç göstermektedir ki mülksüzler sınıfının yönetici özellikleri bulunmadığı için yönetici kesim olarak burjuvazinin olması gerektiği düşünülmektedir. C. H. Saint-Simon'un bu sınıf çatışması değerlendirmesinin eksik ve zayıf kaldığını ama dönemine göre anlaşılabilir olduğunu belirtir.

M. C. Fourier'e baktığımızda onun eleştirilerinde Fransız Devrimi'nin öncüsü olarak görünenlerin devrim sonrasında nasıl çıkarıcı kimliklere dönüştüğünü gösterdiğini görürüz. Burjuva düşünürlerinin aklın egemen olduğu sistemi kurmaya olan heveslerinin, evrensel mutluluk vaatlerinin aslında bir aldatıcılık olduğunu alaycı bir dil ile anlatır (Engels, 2018: 64). Temel düşüncesi, fakirliğin ortadan kalktığı, insan arzularının topluluk içerisinde giderilmesi yoluyla mutluluğu geliştiren bir dayanışma sistemi kurmaktır (Uslu, 2015: 51). Cinsiyetler arasındaki ilişkiyi de ustalıkla işleyen M. C. Fourier'in, kadının özgürlük derecesinin toplumun kurtuluşunun ölçütü olduğu savını ilk kez ortaya atan düşünür olarak kabul edilir. Tarihsel süreci dört başlıkla inceler: Yabanıllık, ataerki, barbarlık, uygarlık. Uygarlığın, barbarlık koşullarının barındırdığı rezilliklerin doğal bir konuma yükselttiğini belirtir (Engels, 2018: 65).

Bu dönemde Fransa'da devrim dalgası hâkim olup her şeyi yerinden oynatırken, İngiltere'de de daha derinden, tarihin seyrini değiştirecek gelişmeler yaşanıyordu. Bu gelişme, buhar ve alet yapan yeni makinelerle burjuvazinin temelini büyük devrimci bir dönüşüme uğratiyordu. Bu yeni düzen getirdiği gelişim hareketlerinin yanında yeni çatışmalar da doğurdu. Fabrikalarda çalışan evsiz insanların büyük şehirlerin kenar mahallelerine itilmesine, uygunsuz yaşam koşullarında yaşamaya mecbur bırakılmalarına, ataerkinin gelişmesine, kadın ve çocukların oldukça kötü şartlarda çalıştırılmasına ve genel olarak güvenilmez yaşam koşullarına geçilmesine neden oldu (Engels, 2018: 66). Bu noktada ortaya çıkan ve Marksist öğretileri benimseyen bir fabrikatör olan R. Owen, bazı reformlar gerçekleştirir. Döneminin diğer meslektaşları gibi sömürüyü arttırma değil, çalışanların şartlarını iyileştirme amacı güderek hareket eder. Öncelikle çalışma saatlerini 10 buçuk saate düşürür, ilk anaokullarını açar ve çalışanlarına üretimin durmak zorunda olduğu geçici sürelerde de ücretlerini tam olarak öder. Oluşturduğu

bu komün yine de R. Owen için yeterli değildi. İnsanlığı ileri götüren süreçlerin hepsi çalışan kesimin eseri idi; özellikle de o dönemde gelişen makineler sayesinde üretim arttı ve bu artış için gerekli olan insan sayısı azaldı. Ortaya çıkan bu fazlalık üretici kesimin meyvesiydi ve onlara ait olması gerekiyordu. Bu durumun farkında olan R. Owen'ın komünizme geçiş gibi o dönem açısından radikal olan hamleyi yapmak istemesi, bir anda, döneminin en popüler, en takdir edilen fabrikatörü olma konumunu değiştirdi (Engels, 2018: 69). Ortaya koymak istediği reformlara engel olarak; özel mülkiyet, din ve evliliğin o dönemdeki biçimini gördü. Bu olgulara saldırmaları sonucunda da toplumdan dışlanarak yok sayıldı ve Amerika'daki desteklediği bütün komünist hareketler başarısızlığa uğradı. Böylece bütün servetini kaybedip doğrudan işçi sınıfına yöneldi.

Bu dönemin ütöpik sosyalizm olarak adlandırılmasında Marksistlerin etkisi büyüktür. Karl Marx ve Friedrich Engels eserlerinde bu dönemden bahsederken bu tanımlamayı kullanmaktadırlar. Bu dönemdeki ütopacıların düşüncelerinin, 19. yüzyıl sosyalizmine hükmettiğini, İngiltere ve Fransa dışında Almanya'da da bu akımın izlerinin devam ettiğini görmekteyiz. Genel olarak bahsedilen sosyalizm düşüncesi, mutlak hakikat, aklın ve adaletin ifadesi olarak oluşmaktadır. Bu hakikatin, dünyayı kapsamı için ise gerekli olan şey onun keşfedilmesidir. Mutlak hakikat zamandan, mekandan ya da insanın tarihsel gelişiminden bağımsız olduğu için keşfedilmesi tümüyle rastlantısalıdır. Geliştirilen fikirler genel olarak sosyalizme geçiş sürecinde proletaryanın devrimci rolünün göz ardı edilmesi ve toplumsal muhalefet üzerinden sosyalizme geçişin gerçekleşeceği yönündedir (Bottomore, 2012: 614). Bu bakış açısına göre ise ortaya birbiriyle çatışmak zorunda olan fikirler çıktı. Mutlak hakikatlerin çatışması durumu, İngiltere ve Fransa'daki işçilerin mücadeleyi öğrenme, mücadele edebilme kabiliyetine engel oldu. Engels'in dediği gibi; *“sosyalizmden bir bilim çıkarmak için, önce onu gerçek bir zemine yerleştirmek gerekiyordu”* (Engels, 2018: 71).

Marx ve Engels *Alman İdeolojisi* (2018) kitabında hakiki sosyalistlerin, Fransa ve İngiltere'deki bazı komünist fikirleri alıp Alman felsefesiyle harmanlayarak bir akım oluşturdıklarını söylemektedirler (Marx ve Engels, 2018: 393). Genç Hegelciler ya da sol Hegelciler olarak değerlendirilen grubun içerisinde, David Strauss, Bruno Bauer, Ludwig Feuerbach, Max Stirner gibi düşünürler vardır.

Kendilerine hakiki sosyalistler ismini veren bu grup, Hegel'in sistemini Hristiyanlığa uyguladılar ve dinin kutsallığını reddettiler (Yurtsever, 2013: 57-58). Özellikle Fransa'da burjuva iktidarına karşı eleştirinin ifadesi olan Fransız sosyalist ve komünist edebiyatın, Almanya'ya gelişiyse Alman filozofları, bu edebiyatı büyük bir istekle sahiplendiler. Ancak Almanya'da feodal mutlakiyete karşı mücadele henüz başladığı için Alman filozoflar, gelen edebiyatın ve devşirdikleri düşüncelerin belirli bir toplumun belirli bir anına yönelik olduğunu dikkate almadan, olabilecek en akılcı sistem olarak değerlendirmektedirler (Marx ve Engels, 2017: 74). Dolayısıyla 18. yüzyıl Alman filozofları, Fransız İhtilali'ndeki talepleri pratik aklın talepleri olarak görürler ve Fransız burjuvazisinin irade beyanını, olması gereken iradenin yani insan iradesinin beyanı olarak görmekten ileri gidemezler (Marx ve Engels, 2017: 74). Alman filozofları bu devşirme sonucunda feodalite karşısında gelişmekte olan burjuvaziye karşı doğrudan savaş açarak, farkında olmadan da olsa Alman feodal sistemine hizmet ettiler. Bu filozoflar, kendi oluşturdukları bu Alman felsefesinin, Fransız komünizminden daha gelişkin olduğunu düşünmektedirler ve Fransız sosyalist ve komünistlerini sosyalizmin özünü anlayamamakla eleştirmektedirler.

Marx ve Engels, toplumsal dönüşüme neden olan sistemlerin, içinde bulunduğu dönemin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıktığını belirtirler. Her bir değişimin temelinde, bir toplumun daha önceki bütün tarihsel gelişimi, sınıf ilişkilerinin politik, ahlaki, felsefi, ekonomik sonuçlarıyla birlikte tarihsel olarak şekillenişleri yatar. Almanların ise karşılarında İngiliz ve Fransızlar gibi gelişkin sınıfsal ilişkiler yoktu. Bu nedenle Alman komünistleri, sistemlerini geliştirirken toplumlarında var olan zümrelerin ilişkilerini kullandılar. Böylece ortaya çıkan yegâne Alman komünist sistem, Fransız komünist fikirlerinin, küçük zanaatçı ilişkileriyle sınırlanmış bir bakış açısı çerçevesindeki bir taklidi olarak ortaya çıkar ve bu doğal bir durumdur (Marx ve Engels, 2018: 400). *Alman İdeolojisi'*nden alınan bu yorumlamaya dikkat ettiğimizde Alman hakiki sosyalistlerin başka ulusların hareketleri karşısındaki durumu aslında onların taklidi olmaktan öteye geçemediğini görmüş oluyoruz.

1920'lerde Orta ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan yeni akımın düşünürleri, Sovyet Marksizmi'ni doğrudan kabul etmeyerek ona karşı bir meydan okuma içerisine girdiler. Batı Marksizmi olarak adlandırılan bu akım, Marksizm'in ekonomi

politik ve devlet üzerine geliştirdiği düşüncenin yönünü, kültür, felsefe ve sanat üzerine yoğunlaştırmaktadır (Bottomore, 2012: 66). İşçi sınıfının mücadelesinin, radikal aydınlar tarafından desteklenmesiyle ortaya çıkan kitle partileri bu durumun başlıca sebeplerindendir. Perry Anderson, Batı Marksizmi geleneğini iki kuşağa ayırır; (a) I. Dünya Savaşı'nın siyasi yaşantısı içerisinde ya da savaş daha bitmeden Sovyetler'in etkisi altına girmiş olan; Georgy Lukács, Walter Benjamin, Karl Korsch, Antonio Gramsci, Herbert Marcuse; (b) I. Dünya Savaşı'ndan sonra olgunlaşmış, faşizmin gelişmesi ve II. Dünya Savaşı ile oluşan; Henri Lefebvre, Theodor W. Adorno, Jean-Paul Sartre, Louis Althusser, Lusien Goldman, Galvano Della Volpe, Lucio Colletti (Anderson, 2016: 58).

Batı Marksizmi'nin en önemli ayırıcı özelliği olarak; siyasi pratikten yapısal kopukluğu, yani siyaset ile düşüncüyü ayırmaları gösterilebilir. 1918'den 1968'e kadar bu uzaklaşma giderek arttı (Anderson, 2016: 59-60). Bu geleneğin en çarpıcı olgusu, felsefeyi bir meslek dalı olarak seçen filozofların gelenek içindeki çoğunluğudur. I. Dünya Savaşı öncesi Marksist aydınlar, üniversiteler yerine parti okulları ya da işçi okullarında dersler verirken; II. Dünya Savaşı'ndan sonra Marksist teori üniversitelerin eline geçti ve üniversiteler de siyasetten uzak durmak isteyenlerin ve siyaset alanından sürülenlerin sığınağı durumuna geldi (Anderson, 2016: 85-86). Marksist teoriyi, siyaset ve ekonomiden felsefeye, teorinin merkezini de parti toplantılarından fakültelere kaydıran dış etmenler bu dönemin karamsar etkisini oluşturmaktadır.

Marksizm'in temel metinlerinde yer alan evrensel bir tarih ve doğa bilimi olgusu, Batı Marksistleri tarafından toplumsal bir teorinin doğa teorisine indirgenmesi olarak yorumlanmaktadır (Bottomore, 2012: 67). Bütün Batı Marksistleri, Marksizm'in bir kültür ve bilinç teorisi gereksinimi duyması konusunda uzlaşırlar, böylece Marksizm'i bir bilim olarak değil toplum teorisi olarak görürler. Marksizm ile birlikte felsefenin öldüğünü düşünen Geleneksel Marksistlere karşın; Marksizm'in felsefenin hakikatlerini, bu hakikatlerin devrimci dönüşümlerini koruduğunu savunmaktadırlar. Kendilerine referans olarak Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'sında yer alan "...kurtuluşun başını felsefe, kalbini proletarya oluşturuyor. Felsefe proletarya ortadan kalkmadan kendini gerçekleştiremiyor, proletarya felsefe gerçekleşmeden ortadan kaldıramıyor..."

sözlerini alırlar (Marx, 2016: 209). Bu anlamda Marx'ın genç dönemine dönüşün sembolleri olmaktadır.

Anderson'a göre Batı Marksistleri, Marksizm'in yöntemi üzerine değerlendirmelerde bulundular ve teknik bir dil üzerinden oluşturdıkları söylem ile Marksizm'i siyasetten uzak bir bilim haline getirdiler.

“Lukács akademizmle yüklü, hantal, çapraşık bir üslup; Gramsci'de hapisane şartlarının yol açtığı şifreli bir bölük pörçüklük; Benjamin'de veciz bir kısalık ve dolaylı anlatım; Della Volpe'de içinden çıkılmaz bir cümle yapısı ile tekrar tekrar kendini kaynak gösterme alışkanlığı; Sartre'da anlaşılıp çözülmesi zor bir uydurma kelimeler labirenti; Althusser'de de açıklıktan kaçınan, kâhince bir belagat oldu.” (Anderson, 2016: 91-92).

Bu düşünürler anlatmak istedikleri şeyleri, anlaşılabilir bir şekilde aktarabilecekken bu karmaşık yolu seçtiler ve bu durumun yansıması olarak da kitleden uzak bir sosyalist düşünce ortaya çıkmış oldu. Devrimci sınıfın sağladığı çekim gücü olmayınca da bütün bir geleneğin yönü giderek çağdaş burjuva kültürüne kaydı. Batı Marksizm'i için Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Friedrich Engels ve Vladimir İlyiç Lenin önemli yer tutmaktadır. Aşağıda bu düşünürlerin Batı Marksizmi için neler ifade ettiklerini ve onların çalışmalarına nasıl anlamlar yüklendiğini inceleyeceğiz.

1.1.1. Batı Marksistleri için Hegel, Engels ve Lenin

Ortodoks olmayan Marksizm açısından Georg Wilhelm Friedrich Hegel olmazsa olmaz bir yer oluşturmaktadır. Russell Jacoby'ye göre Eleştirel Marksizm'in ortodoks düşüncesinin sınırlamalarından kurtulması Hegelci düşünce sayesinde gerçekleşti ve Eleştirel Marksizm, bu düşüncenin ayakta kaldığı ülkelerde varlığını sürdürdü (Almanya, İtalya). Hegelci temelin olmadığı ülkelerde ise -Amerika, İngiltere, Fransa- Ortodoks Marksizm, hâkim olmasa da alternatiflerin oluşmasına izin vermedi (Jacoby, 1999: 79-80). 19. yüzyıla baktığımızda Rus Hegelciliği'nin en iyi durumda olduğu söylenebilir. 20. yüzyılda Batı Marksizmi ve Sovyet Marksizmi, Hegelci temele dayanan iki önemli akım olarak belirginleştiler. Burada tarihsel ve bilimsel Hegel olarak ayırım söz konusu olmaktadır. Tarihsel Hegelciler, Hegel'in

tarihin, özneliği ve bilincin üzerine değerlendirmeleri üzerine yoğunlaştılar ve temel metinleri olarak Hegel'in *Aklın Fenomenolojisi*'ni aldılar. Bilimsel Hegelciler ise Hegel'e kapsamlı ve bilimsel filozof olarak değer verdiler ve onlar tüm sistemi, gelişim yasalarını ve diyalektiğin yöntemini yücelttiler. Temel metin olarak da *Mantık Bilimi*'ni ele aldılar (Jacoby, 1999: 82).

Bu süreçte, bu iki Marksizm arasındaki yorum farklılıkları da keskinleşmeye başladı. Örneğin, Hegel'in doğa felsefesinin Marksizm içerisindeki yansıması olan doğanın diyalektiği, Sovyet Marksistleri tarafından kabul görürken, Batı Marksistleri bu felsefeyi içselleştirmemektedirler. Batı Marksistlerine göre Sovyetler, Marksizm'i evrensel bir sistem olarak değerlendirerek, Marksizm'in özünü öldürmektedir (Jacoby, 1999: 83). Hegel'in felsefesi başlangıçta özgül bir kültürel ya da politik eğilimle etkili bir felsefe değildi. Yıllar geçtikçe Rusya'da Batılılaşma yanlıları ve Slavlaşma yanlıları arasındaki tartışmanın konularından biri oldu. Bu iki grup Rusya'daki gelişimin nasıl olması yönünde yöntem farklılıklarına gittiler. Batıcılar, Batı yoluna sapmadıkça Rusya'nın geleceği olamayacağını, Slavcılar ise Rusya'nın kendi özgün yapısına sadık kalması gerektiğini ve bunun onu ileri götüreceğini savunmaktadırlar. Bu gruplardan ikisi de bir süre sonra Hegel'den vazgeçtiler ve Rus Marksizmi'nden Hegel'i uzaklaştırdılar (Jacoby, 1999: 89). Bu uzaklaşmanın sonucunda Batı Marksistleri, Leninizm'e meydan okuyan ancak Lenin'deki Hegelci fikri savunan teorilerle birleştirdiler. Temel olarak da Hegel'in doğa felsefesine savaş açarken; tarihsel olarak Hegel'e döndüler.

Engels ile ilgili olarak söylenebilecek şey, öncelikle, Marx'la çalışmış olması, üretkenliği ve eserlerindeki anlaşılır dil ona saygınlık kazandırdı. Ona karşı meydan okumalar fısıltılar şeklinde gerçekleşir ama anlaşılır dili özellikle Marx'ın uzun ve karışık anlatımına karşın asıl metinler haline geldi (Jacoby, 1999: 112). Ona karşı yöneltilen eleştirilerin başında Engels'in 'doğanın diyalektiği' kavramsallaştırması gelmektedir. Batı Marksistleri, diyalektiği fiziksel ve kimyasal alanda kullanmanın onu Marksizm'in kendi alanından yani kültürel ve tarihsel yapısından başka yere kaydırıldığını düşündüler (Bottomore, 2012: 68). Ortodoks Marksistler açısından ise Engels'e yüksek bir güven mevcuttur. Bu güven Sovyet Marksizmi'nde kendisini göstermektedir. Lenin, Stalin, Mao gibi teorik liderler temel metinlerinde Engels'ten yararlandılar. Batı Marksistleri, daha önce kısa bir giriş yaptığımız eleştirilerde de

bahsettiğimiz üzere onun doğa ve diyalektik ilişkisini yanlış kurduğunu belirttiler. Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci* eserindeki bir dipnotta; bilimsel yöntemin toplum ile tarihsel gerçekliğin birlikte değerlendirilerek sınırlandırılması gerektiğini belirtir. Engels'in ise Hegel'in kullandığı yanlış bir örnek üzerinden diyalektik yöntemi değerlendirirken, doğa bilgisi açısından genelleştirmesinden dolayı, diyalektiği yanlış bir şekilde yorumladığını düşünür. Ona göre diyalektiğin asıl belirleyicileri; özne ile nesne arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşme, teori ile pratiğin birliği, olguların düşüncede uğradığı değişimlerin nedeni olarak onların temelindeki tözde, yani gerçeklikte meydana gelen tarihsel değişimlerdir ve bunlar insanın doğa bilgisinde hazır bulunmazlar düşüncesiyle Engels'i eleştirir (Lukács, 1998: 58).

Bunun sonucunda Ortodoks Marksistler, Marx ve Engels arasında herhangi bir mesafenin oluşmasını istemedikleri için Lukács'a karşı çıktılar. Engels, bilimsel bir Hegel üzerinden, doğanın diyalektiğini, evrensel ve bilimsel bir Marksizm üzerinden ortodoks düşünceyi yarattı. Ortodoks olmayanlar ise Engels'i eleştirip tarihsel Hegel'in üzerinde durmaktadırlar (Jacoby, 1999: 114). Giovanni Gentile, Engels'in *Bilimsel ve Ütopik Sosyalizm* eserine karşı, Engels'in, Hegel'in “nesnellik” teriminden hiçbir şey anlamadığını belirtir. Engels'in, Hegel'i değerlendirirken *Mantık*'tan önce *Fenomenoloji*'yi kavramasının zorunlu olduğunu anlamadığını belirtir. Benedetto Croce, daha ihtiyatlı davranarak, Marx ve Engels'in metinlerini özdeş olarak görmemek gerektiğini; Georges Sorel, Engels'in geniş bir felsefi birikime sahip olmadığını; Rodolfo Mondolfo, Lukács'ın eleştirisini önceler ve bilimin felsefe tarafından Hegelci emilmesi, Engels'de felsefenin bilim tarafından emilmesi haline dönüştü diyerek eleştirmektedirler (Jacoby, 1999: 115-122). Temel olarak Marksist geleneğin arkasında gizlenen Hegel iki farklı geleneğe ayrılmış oldu. Bilimsel Hegel (Sovyetler), ve Tarihsel Hegel (Batı Marksistleri). I. Dünya Savaşı'nın ardından bu iki gelenek arasındaki uçurum gitgide artar. I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Sovyet Devrimi'nin ortaya koyduğu Geleneksel Marksizm görüşü ve Avrupa'da faşizmin yükselişi, Batı Marksistlerini tarih sahnesinden kaldırmamış olsa bile yeniden ortaya çıktıkları 1950'lere kadar önemli bir geri çekilmeye zorladı.

Burada belki de Hegel kadar önemli bir rol olarak Lenin'den bahsetmek gerekmektedir. Çünkü Batı Marksistleri –Herbert Marcuse dışındaki Frankfurt Okulu

mensupları ve Jean-Paul Sartre ve Maurice Merleu-Ponty hariç-, Lenin'in *Felsefe Defterleri* olarak derlenen Hegel üzerine 1914-1915 yıllarında yaptığı çalışmaların ürünü olan eseri temel bir tartışma metni olarak aldılar. Lenin'in yaşadığı süre boyunca Hegel ile ilgili yazdıklarının çok azı bilinir oldu. Sovyet felsefecileri genel olarak Lenin ve Hegel arasındaki ilişkiden bahsedecekleri zaman bile Lenin'in Hegel üzerine yaptığı çalışmaların sonuçlarından ortaya çıkan yeni bakış açılarına değil onun materyalist Hegel okumasına dikkat çekmektedirler (Anderson, 2014: 298). 1930'ların başlarından itibaren Lenin'in *Felsefe Defterleri*'nin diğer batı dillerinde basımlarıyla ortaya çıkan tartışmalar, Stalin'in başa geçmesiyle birlikte Sovyetlerde sonlandırıldı. Stalin'in muhalif düşünürleri saf dışı etmesiyle, dünya çapında diyalektiğin ustaca yorumlanıp uygulandığı alan olarak Stalin ve Merkez Komite oldu ve bu durum Sovyetlerde kapsamlı bir Lenin ve Hegel arasındaki ilişkiyi tartışmayı imkansız hale getirdi (Anderson, 2014: 299). Sovyetler dışındaki ülkelerde ise bu tartışma daha verimli ve derinlemesine gerçekleşti.

Örneğin, Karl Korsch, *Marksizm ve Felsefe* (1923) adlı kitabında Lenin'in "Milan Materyalizmin Önemi Üzerine" (1922) adlı makalesinden yaptığı bir alıntıyı kendi kitabının başına bir özdeyiş olarak yerleştirdi (Anderson, 2014: 302). Bu alıntıda Lenin: "Hegel Diyalektiği'nin materyalist görüşlerle yönlendirilen sistemli bir incelemesini örgütlemek zorundayız." diyordu (Lenin'den aktaran, Korsch, 1991: 32). Her ne kadar eserinde Lenin'e atıfta bulunmuş olsa da 1930 yılında kitabının yeni basımına yazdığı önsözde Lenin karşıtlığına bürünmektedir. Bunun nedeni olarak Kevin B. Anderson, belki kitabın ilk çıktığı zamanda Lenin'in diyalektiğini ciddiye almamış olsa da Korsch'un Sovyet dostlarıyla ilişkisindeki diplomasiden dolayı böyle bir alıntıyı kitabına koymuş olabileceği, Komintern'den ve Alman Komünist Partisi'nden atılma süreçlerinde kendisini eleştirenlerin Leninizm adı altında eleştirmiş olmaları ya da Lenin'e 1930 yılında yaptığı mekanik eleştirisini Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* kitabının 1927'den sonra Almanca'ya çevrilmesiyle okuma fırsatı bulmasının bu nefreti ortaya çıkarmış olabileceğini belirtmektedir (K. Anderson, 2014: 304). Yine de Korsch'un bu eleştirileri, Lenin'in *Felsefe Defterleri*'nden bihaber eleştiriler olarak görünmektedir. Bu metni okuduktan sonra Lenin'in düşüncesinde Hegelci filizlenmelerin ortaya çıktığını düşünse de hem Hegel felsefesinin hem de Sovyet Devrimi'nin burjuva karakterini vurgular ve

Sovyet Devrimi'nde Leninizm'in, az gelişmiş bir ülkede burjuva devriminin büründüğü bir ideolojik biçimden başka bir şey olmadığını belirtir (K. Anderson, 2014: 306).

Georgy Lukács ise Korsch'un aksine Lenin için Hegelci Marksist çıkarımında bulunmaz. Lenin için *"Marx'tan bu yana devrimci işçi sınıfı hareketinin yarattığı en büyük düşünür"* yorumunu yapmakla birlikte; *"Leninizm, tarihsel materyalizm teorisinin işçi sınıfının günlük mücadelelerine daha fazla yaklaşması ve Marx'ın zamanındakinden daha pratik bir hale gelmesi anlamına gelmektedir"* yorumunu yapar (Lukács'dan aktaran, Anderson, 2014: 307). Sonraki yıllarda yazdığı *"Genç Hegel"* kitabında ise Lenin'in *Hegel Defterleri*'nin etkisi görülmektedir. Stalinist felsefecilerin bu kitaba yorumları çok sert oldu. Iring Fetscher'in bu konu hakkındaki değerlendirmesi şöyledir; *"düşmanlar, Hegelci Diyalektik kılıfı altında idealizmin Truva atını kuşatma altındaki Sovyet materyalizmi kalesine sokmaya çalışan Hegelci Marksistlerdir."* (Fetscher'den, aktaran, Anderson, 2014: 310).

Burada gözümüzden kaçırmamamız gereken nokta Batı Marksizmi için Lenin'in de en az Hegel kadar önemli bir role sahip olduğudur. Batı Marksistleri, Ortodoks Marksizme, Lenin üzerinden tepki göstermektedirler. Genel olarak da bu tepki, Lenin'in Hegelci yanını ortaya çıkarmaya çalışarak aslında Lenin'in *"gerçek"* öğretisini takip eden düşünürler olduklarını iddia etmeleri şeklindedir. Bu yöntemle Marksizm'i içine düştüğü dar boğazdan kurtarmaya çalışırlar. Çalışmamızın devamında Batı Marksizmi düşünürlerine ve ortaya attıkları fikirlere değineceğiz.

1.1.2. Batı Marksizmi Düşünürleri

Komünist hareketin Stalin Sovyetlerinin politikalarına göre hareket etmesi ve emperyalizmin yeniden istikrara kavuşması, kapitalizmin sosyalizme karşı üstünlüğünü arttırdı. 1920'den sonra Marksizm diğer akımlara göre yavaş bir gelişme gösterdi. Batı Marksizmi'nin ortak bir gelenek olarak en çarpıcı noktasını Avrupa idealizmiyle olan ilişkisi belirledi (Anderson, 2016: 94). Bu ilişkide etkilenen taraf genel olarak Batı Marksizmi oldu.

Georgy Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) eseri Ortodoks Marksizm tarafından yoğun bir eleştiriye tutuldu. Rus filozof Abram Deborin ve takipçilerinin

yaptığı eleştiriler iki Hegelci gelenek arasındaki ayrılığı belirginleştirdi. Lukács, Tarihsel Hegel'i, Deborinciler de ona karşı Bilimsel Hegel'i kullandılar (Jacoby, 1999: 174). Bu süreçte Lukács ve Korsch'un yolları kesişir. Lukács, Hegelcileşmiş bir Marksizm ve sol komünizmden, felsefi ortodoksiye ve politik uzlaşmaya doğru yönelmektedir; Korsch ise uzlaşmacı bir felsefi yoruma ve Marksist geçmişten felsefi ve politik ayrılığa yönelir. 1918'den önce Lukács, Platon, Immanuel Kant, Hegel ve Soren Kierkegaard'dan etkilenerek nesnel idealizmi benimsedi. Savaşın son yıllarında Marksist görüşü benimseyerek, Aralık 1918'de Komünist Parti'ye girdi ve 1919 yılında Macar Komünü sırasında Eğitim ve Kültür Bakanı görevini üstlendi (Bottomore, 2012: 387). Komünist Parti'ye katılmadan önce düşüncesini oluşturacak olan sorunları ortaya atar; politik dönüşüm ve insanın özgürleşmesi arasındaki ilişkide bu ikisinin özdeş olmadıklarını söyler ve nesnel ilişkilerin özgürlüğü garanti etmediğini, sınıf mücadelesinin proletaryanın zaferiyle sonuçlansa bile öznel unsurlar nesnel ilişkileri bütünlemediği sürece -özgürlüğün farkına varma- proletaryanın özgürleşemeyeceğini düşünür (Jacoby, 1999: 177). Özgürleşmeyi, özel mülkiyetin değil, özel mülkiyetten özgürleşme, kapitalizmden özgürleşme olarak belirtir. Bireyin ona dayatılan durumu aşması için kültürel bir dolayım ile kendi durumunun farkında olması gerektiğini düşünmektedir (Savran, 2006d: 198). Lukács'ın Marksist literatüre kattığı en önemli olgu “şeyleşme” kavramıdır. Marx'ın “yabancılaşma” olarak belirttiği ama o yıllarda henüz metinlerine ulaşamadığı için Marksist teoride çok önemli bir yer tutan şeyleşme, metanın yapısında gizlenmiş nesnellik ve bu nesnelliğin kendi içerisindeki tutarlı görüntüsü ve kendi özgül kuralları dolayısıyla temel niteliğini ve insanlar arasındaki ilişkilerin izlerini gizlemesini anlatmaktadır (Lukács, 1998: 158). Bu giz, devrimci, proleter bir bilinç yerine parçalı ve dağınık bir bilince neden olmaktadır. Ancak şeysizleşme eleştirisinde, Lukács'ın metni, Ortodoks Marksizm'in metindeki devam eden varlığını gösteriyordu. Lukács, krizlerin derinleşmesinin kapitalizmin kaçınılmaz çöküşünün bilincini ortaya çıkaracağını, mücadelelerin sistemin üzerindeki mistik örtüyü kaldıracağını düşünmektedir. Ayrıca, şu ögeyi de şeysizleşme çözümlemesine ekledi; “*kol işçileri fiziksel etkinliklerinde şeyleşmiş olabilir, ancak zihinsel yaşamlarında aşırı metalaşma üstüne düşünümde bulunmalarına engel yoktur.*” (Burawoy, 2019). Lukács, yaşamları ve gelişmelerinin modern üretim içerisinde

gerçekleşebileceğinden dolayı ve bütün toplumu örgütleme planının bu sınıfların yaşam koşulları üzerinden tasarlanabileceği fikri üzerinden burjuva ve proletaryayı burjuva toplumunun biricik sınıfları olarak değerlendirmektedir (Lukács, 1998: 128). Küçük burjuvaları ve köylüleri bu grubun içerisinde görmeme sebebi bu iki sınıfın yaşam koşullarının kapitalist üretim sistemi içerisine özgü bir durum olmadığı, ikisinin de kapitalizm öncesinden kalan ve kapitalizmin gelişimine destek olan değil; ellerinden geldikçe bu gelişime ket vurmaya çalışan sınıflar olarak değerlendirmektedir (Lukács, 1998: 129). Bu yüzden burjuvazi ve proletaryanın modern üretim ilişkileri içerisinde sınıf bilincine ulaşabilecek sınıflar olarak değerlendirir. Doğal olarak bu iki sınıfın da ulaşacakları sınıf bilinci birbirinden farklı olacaktır. “Şeyleşme” teorisi ve sınıf bilinci çözümlemeleri Batı Marksizmi açısından Lukács’ın en önde gelen isimlerden birisi olmasını sağladı. Ayrıca halk cephesi ve halk demokrasileri gibi kitle tabanlı siyasal katılım fikrinin de ilk savunucularından birisi oldu. Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci* kitabıyla, Marksizm adına Hegel’i yeniden inceleyerek, Marx’ın ürettiği fikirleri Hegel’de bulmaya çalıştı. Yenilenen Marksizm yorumunda bu, büyük kapsamlı ilk çalışmadır.

Lukács ile karşılaştırıldığında her ne kadar daha kısıtlı bir etki yaratmış olsa da Karl Korsch’un etkisi teorik alandan çok politik alanla ilgilidir. Korsch da Lukács gibi I. Dünya Savaşı’ndan sonra hızla sola meylederek, ilk olarak Bağımsız Sosyal Demokrat Parti (BSDP)’ye daha sonra da Alman Komünist Partisi (AKP)’ne katılır ve Konsey hareketinde etkin biçimde rol alır (Bottomore, 2012: 361). Komünist Enternasyonal’in 5. Kongresi’nde Lukács gibi o da revizyonist olarak suçlandı ve bunun sonrasında 1926’da AKP’den çıkarıldı. En önemli eseri sayılabilecek *Marksizm ve Felsefe* (1991), Batı Marksizmi’nin genel felsefi temalarını yansıtmaktadır. Ortodoks Marksistlerin politik ekonomi yaklaşımıyla felsefeyi bastırmış olması yorumunu yanlış bir yorumlama olarak değerlendirdi. Eserinde toplumun entelektüel bir yapısı ile felsefi bir yüzleşme gerçekleştirerek, entelektüel bir hareketin ortaya çıkması gerektiğini belirtti (Jacoby, 1999: 192). Korsch yine de bazı çevreler tarafından Lukács gibi sonradan solcu olmakla itham edilmedi. O gençlik yıllarında Özgür Öğrenci Hareketi’nin bir üyesi, İngiltere’de bulunduğu süre

içerisinde de Fabian Topluluğu¹'nin bir üyesidir. Fabianların etkisiyle Korsch, Ortodoks Marksizm ve Bilimsel Marksizm'in karşısına, hareket, yaratıcı irade ve devrime hazırlık olarak gösterdiği pratik sosyalizm anlayışıyla çıktı (Jacoby, 1999: 193). Alman Ekim'i olarak adlandırılan, AKP'nin, 1923'ün yüksek enflasyon oranlarıyla harap olan orta sınıf ve işçi sınıfının durumunu devrim için uygun koşul olarak yorumlamaları üzerine; Sovyetlerin özellikle de Lev Trotsky'nin desteği ve yönlendirmesiyle, yönetimi ele geçirmek için giriştiği mücadele kitle desteğinden yoksunluğu nedeniyle başarısız oldu. Bu durum da Korsch'un eleştirileri ve karşı propagandası için uygun zemini hazırladı. Bu süreçte Korsch'un entelektüellerin hareketi ile ilgili yorumu ve eserinde bahsettiği bazı eleştiriler ve Korsch tarafından yayınlanan Komintern'i eleştiren bir makale üzerine 5. Kongre'de karışıklıklar çıktı ve sonuç olarak Korsch, revizyonist olarak tanımlandı (Jacoby, 1999: 199). Sonrasında AKP'den çıkarılmasıyla, Almanya'da bazı küçük gruplarda etkinliğini sürdürdü ve 1938'den ölümüne kadar Amerika'da yaşadı. Korsch'un kendi deyimine göre II. Enternasyonal'in Marksistleri felsefi sorunlarla çok az ilgilendi ve o, bu Marksistlerin indirgemeci yöntemlerinin tersine Marksist siyasetin öznel ve etkin öğelerini öne çıkardı. 1930'ların ortalarından sonra Marksizm'in çalışan sınıfın toplumsal devrimi teorisi olarak gördüğü işlevi ütöpik olarak yorumladı.

1920'lerin ortalarından itibaren ortaya çıkan Stalinizm, faşizmin ilk saldırısı, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş, Ortodoks olmayan Marksistleri sessizliğe büründürdü. Batı Marksizmi bu sessizlikte kaybolmaz; 1950'lerde yeniden ortaya çıkar. Özellikle Gramsci'yle özdeşleşen İtalya'daki Marksizm ana akım Marksizm'e hiçbir zaman katılmayarak özgünlüğünü sürdürür. Gramsci, Batı Marksizmi'nin felsefeyi meslek olarak seçen değil de siyaset insanı olan tek büyük teorisyeniydi. İtalyan Hegelciliğine dayanan kökeni, fabrika konseylerini savunması, aydınlar ve kültür üzerine yorumları ve Ortodoks Marksizm eleştirisiyle Antonio Gramsci, Batı Marksizmi'nin en önemli destekçilerinden biri sayıldı (Jacoby, 1999: 217). Marksizm'e olan ilgisi mesleki bir nitelikte olmayan Gramsci, kendisine öncü olarak Niccolò Machiavelli'yi aldı. En özgün çalışmasını bu düşünür etrafında temellendirir. "*Devrimci parti*" fikri, birleştirici gücü zorunlu tutan Machiavelli'nin

¹ Fabian Topluluğu ya da Fabian Derneği, devrimci yöntemler yerine, reformist yollardan demokratik sosyalizme geçiş için çalışma yürüten Britanyalı sosyalist harekettir.

Hükümdar'ının güncel bir yorumu; köylü ve proletaryayı kapsayan “*tarihsel blok*” kavramı, Floransa’da bir halk milisi kurulması düşüncesinin uzantısı; devlet sistemleri için verdiği tanımlama da yine Machiavelli’nin “*toprak*”, “*yetki*”, “*rıza*” üçgeninden uyarılma olarak değerlendirildi (Anderson, 2016: 109). Gramsci, fikirlerini sistemleştirirken diğer Batı Marksizmi düşünürleriyle aynı yöntemi kullandı. Yine de Gramsci’nin faşizm yıllarında hapisanede yazdığı “*Hapishane Defterleri*”, İtalyan Komünist Parti (İKP)’nin, FKP gibi Sovyetlerin kültür, sanat ve bilimin her alanındaki hegemonyasını kabul etmemesini sağladı. İKP, bu düşünceye parti çalışmasına engel olmadığı sürece partinin içerisinde belli bir özgürlük alanı tanımladı. Diğer bir yandan ise Gramsci’nin ölümünden sonra putlaştırılması İtalyan Marksizmi’ne bıraktığı teorik mirasın kısırlaştırılması gibi bir sonuç doğurdu ve bunun sonucu olarak da bu akıma tepki olarak yeni bir yöneliş ortaya çıktı. Bu yeni yönelişin öncüsü 1944’te İKP’ye giren ve 1947 ile 1960 yılları arasında çeşitli eserler veren Galvana Della Volpe’dir (Anderson, 2016: 74). Della Volpe de diğer savaş sonrası ortaya çıkan İtalyan aydınlar gibi faşizmle uzlaşma yoluna giderek, İKP ile arasında teorik olarak belirgin bir fark olmasına rağmen sert bir sürtüşme içerisine girmedii. Della Volpe’nin etkisiyle partiye katılmış olan genç aydınların arasında belki de en önemlisi Lucio Colletti’ydi. Colletti ve diğer genç aydınlar Della Volpe’nin eserinde bulunan belirleyici bilimsel soyutlamanın önemini felsefeye uygulayarak kapitalizmin katıksız kalıpları ve bu kapitalizme uygun işçi sınıfı mücadelesi yöntemini çözümleme fikrini ortaya attılar. Bu durum genel olarak İtalyan toplumunun sınırlı olsa da demokratik kazanımlara ihtiyacı olduğu fikrinin İKP’nin ortodoksluğuyla çatışmasına ve sonunda bu isimlerin partiden uzaklaştırılmasına neden oldu (Anderson, 2016: 75).

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransa, Halk Cephesi döneminde ilk kez kitlesel bir yapıya büründü ve Fransız Komünist Partisi (FKP), işçi sınıfının çoğunluğunun örgütlendiği bir parti oldu (Anderson, 2016: 67). Partinin bu hale gelmesinde en önemli etki Marksizm’e gerçek bir ilgi duyan genç aydın grubun partiye girmesiyle gerçekleşir, bu grup resmi Fransız felsefesine başkaldırarak onu saflaştırdılar. Yine de içerisinde Paul Nizan, Henri Lefebvre, Georges Politzer gibi isimlerin olduğu grubun partiye katıldığı dönemin, uluslararası komünist hareketin iyiden iyiye Sovyet merkezli hareketlere dönüştüğü bir döneme denk gelmesinden dolayı

istedikleri ölçüde etkin olamadılar. İçlerinden sadece Lefebvre, hem FKP içerisinde kaldı hem de önemli eserler ortaya çıkardı (Anderson, 2016: 68). Her ne kadar 1940'lardan sonra FKP'nin kitleselleşmesiyle birlikte partiye daha çok aydın katılmaya başlamışsa da parti içindeki baskılardan dolayı çok fazla eser verilemedi. Burada savaştan sonraki en önemli düşünürler olarak varoluşçu ortam içerisinde çıkan Jean-Paul Sartre ve Maurice Merleau-Ponty'yi değerlendirmek gerekir. İki düşünür de FKP içerisinde bulunmak istemezler ama partinin yanı sıra etkin bir devrimci bağlılık göstermektedirler (Anderson, 2016: 70). Sartre, yazdığı yazılarla dışarıdan FKP'nin siyasi pratiğinin teorisini inşa etme çabasına girişmesine rağmen dışarıdan bir müdahaleyle böylesine bir teori-pratik birliği oluşamayacağı için başarılı olamadı. Sonunda da FKP'nin güncel olaylara karşı tutumları nedeniyle FKP'den koptu ve sonraki süreçte kendisini hiçbir partinin çatısı altında olmayan bağımsız bir filozof ve gazeteci olarak geliştirdi (Anderson, 2016: 71). Buradan anlayabileceğimiz üzere savaş yılları içinde ve sonrasında güçlü bir kitlesellik kazanan FKP, kendi içindeki bürokratikleşme ve liberalleşme sonucunda eline geçen tarihi fırsatları iyi kullanamadı. Bunun böyle devam etmeyeceğini ve parti içinde teorik bir tartışmanın gerekli olduğunu, 1960-1965 arasındaki yazılarıyla Louisse Althusser gösterdi. Korsch, Gramsci ve Sartre'ı Batı Marksizmi'nin Feuerbach, Hegel ve Genç Marx'ın radikal hümanizminin geleneğinden gelen üç düşünür olarak düşünmek mümkünken; Althusser, genç Marx'ı bilim öncesi olduğu gerekçesiyle reddetmektedir (Schechter, 2019: 131). Althusser'in çalışmaları, antropolog Claude Levi Strauss, dil bilimci Roman Jakobson ve Jacques Lacan'ın psikanaliz yönteminden etkilenir. Batı Marksizmi'nin 1960'larda gösterdiği ılımlı karakter FKP programı içerisindeki Fransa için ileri demokrasi kavramında kendini açığa vurmaktadır. Uluslararası alanda ise FKP'nin Çin düşmanlığı ve Çin-Sovyet tartışmasında, Sovyetlerden yana tutum alması Althusser ile parti içerisindeki siyasi evrimin karşıtlığını göstermektedir. Çünkü Althusser kendi eserinde resmi FKP öğretisinin içerisinde bulunan ileri demokrasinin kurulması amacıyla birleşen güçlerin ortak bir bağ olan hümanizm üzerinden birleşmesi ve Sovyet partisinin “*her şey insan için*” sloganını benimsemesine karşı çıkarak kendisini açıkça “*hümanizm karşıtı*” olarak tanımlamaktadır ve Çin'e duyduğu yakınlığı belli etmektedir (Anderson, 2016: 72). Böyle bir ortamda partinin, destekçileri ve ortaklarını

küstürmemek için uyguladığı liberalleşme ve Althusser'in cepheleşmekten kaçınarak takındığı ölçülü tavır birbirine denk düşer. Althusser, parti içerisinde kalmaya devam eder ve teorisine dokunulmadığı sürece özel politikalarda sessiz kalmayı tercih eder.

Sartre ve bazı düşünürlerin belirttiği gibi Marksizm, 1924 ile 1968 arasında duraklamadı; devrimci siyasi pratikten uzaklaşarak sonsuz bir döngü içerisinde dolambaçlı yollardan ilerledi. Eleştirmenler, Batı Marksizmi'nin ekonomi politikası görmezden gelerek ve materyalizmden ayrılarak Klasik Marksizm'i terk ettiklerini ortaya attılar. Yine de Batı Marksizmi'nin kaderini içinde bulundukları genel sürgün hali, Sovyetlerin etkisi, faşizmin yükselişi gibi olgular, devrimci patlamaların gerçekleşmediği bir dönemde ortaya çıkmış olması belirledi. Bu yüzden Batı Marksizmi'nin bir bütün olarak taşıdığı gizli özelliği bir yenilginin ürünü olmasıdır.

1.2. Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori

Almanya'da 1920'li ve 1930'lu yıllarda adını aldığı Frankfurt'ta ortaya çıkan okul, Marksizm dâhil her türlü tahakkümü eleştirmek ve ortadan kaldırmak için ortaya atılan kuramlardan bağımsız bir durumda değildir. Okulun temsilcileri temel olarak ortaya attıkları düşünceyi “*eleştirel kuram*” olarak adlandırdılar. Bu eleştirel kuram fikri, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Post-Marksizm düşüncesinin oluşmasında önemli bir etkiye sahip oldu. Özellikle Marksizm'e yönelttikleri eleştiriler “*yeni sol*” olarak adlandırılacak olan akıma temel hazırladı.

Max Horkheimer, yaptığı açılış konuşmasında okulun amacını ve yolunu, Marksizm'in dayandığı ekonomi politik çizgiden ziyade toplumsal felsefe olarak belirledi (Raulet, 2014: 149). Bu düşünce, gelişen yeni kapitalizmin, ideolojinin ve kültürün kenarından dolaşarak ekonomi, felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi birçok bilim dalını kapsayan bir toplum kuramını amaçlamaktadır.

Theodor W. Adorno ise 1965'te kaleme aldığı *Özne ve Nesne* başlıklı makalesinde Frankfurt Okulu'nun temel önermelerinden birini bilginin eleştirisi ve bilgiyi üreten toplumun ya da tam tersinin eleştirisi olarak yorumladı (Schechter, 2019: 139). Enstitünün ilk görevlerinden biri, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın işçi sınıfı da dahil olmak üzere geniş toplumsal kesimlerin kapitalizme eklemlenmesinin ve Doğu Avrupa'daki Stalinizm'in devamlılığının nedenlerini

araştırmak oldu. Her ne kadar Batı Marksistlerinin çoğunun temel araştırma konularından biri de bu konu olsa bile Batı Marksistleri işçi sınıfının uzun vadede tarihsel rolünü yerine getireceğini düşünmektedirler. Frankfurt Okulu'nun üyeleri ise bu konuda daha temkinli yaklaştılar (Schechter, 2019: 141). Frankfurt Okulu üyeleri için Eleştirel Teori'nin üç ayırıcı özelliği vardır. Bunlar; (a) bu teoriye inananlar açısından bir aydınlanmaya neden olması ve bu insanlara, gerçek çıkarlarının nerede olduğunu saptama yeteneği kazandırması, içkin bir anlamda özgürleştirici olmasıdır. İnananların kendi kendilerine uyguladıkları bir zorlama durumundan, bilinçli bir eylemliliğe geçtiğini iddia ettikleri insanlar açısından bir rehber olma durumu; (b) eleştirel teorinin bilgi içeriği vardır, yani bir bilgi biçimidir; (c) eleştirel teoriler, epistemolojik olarak doğa bilimlerinden farklıdır. Doğa bilimlerinde teoriler nesneleştiricidir, eleştirel teorilerde ise dönüştürücüdür (Geuss, 2002: 10-11).

Bunun nedeni, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde işçi sınıfının burjuva toplumunun düzenekleri ile mücadele etmesi beklenirken giderek kapitalizme eklemlenmesidir. Kendilerine temel olarak aldıkları düşünce, ekonomi politığın toplumsal koşulları açıklamada yetersiz kaldığı, bireyin ruhsal gelişimi ve kültürel alan içerisindeki değişikliklerin durumu arasındaki ilişkiyi açıklamaya olanak vermediğidir. Frankfurt Okulu'nun temsilcilerinin kendi isimleri üzerinden değil de okulun ismi üzerinden anılmasının önemli bir noktası vardır: Frankfurt Okulu üyeleri ne tam anlamıyla felsefi bir akımın temsilcileri oldular ne de ayrı bir düşünsel zemin inşa etme çabasına girdiler. Ortaya çıktıkları dönem dikkate alındığında, I. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'daki işçi hareketlerinin başarısızlığı, Almanya'daki kitlesel sol kanat partilerinin reformist ya da Moskova denetimindeki hareketler şeklinde çöküşü, Stalinizm, faşizm ve nazizmin yükselişi olguları göze çarpmaktadır (Bottomore, 2012: 246). Frankfurt Okulu, içerisinde Max Horkheimer, T.W. Adorno, Herbert Marcuse, Friedrich Pollock, Jürgen Habermas gibi düşünürleri barındırdı ve Frankfurt'daki Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün devamı niteliğinde ve onun genelleşmiş adı olarak hayat buldu. Enstitü üyeleri tüm toplumsal pratiklerin tartışılmasında eleştirel bir bakış açısı geliştirmeye çalıştılar. Bu bakış açısı, iktidar ilişkisini gizlemeye çalışan ve bu ilişkiyi meşrulaştıran ideoloji kuramının eleştirisiyle uğraşan bir bakış açısıdır. Kant ve Hegel'i yeniden formüle ettiler ve Marx'ı izleyerek tarihi, felsefe ve toplum yaklaşımlarının temeline yerleştirdiler

(Bottomore, 2012: 248). Marksizm'in Stalinist yapıya bürünmesiyle birlikte baskıcı bir hale geldiğini ve toplumsal gerçekleri açıklayan anahtar konumundan uzaklaştığını düşünerek; Marx üzerine değerlendirmeler yaptılar. Marx'ın ekonomi politiğe yaptığı katkıyı değerli bulsalar da artık yetersiz kaldığını, altyapı ve üstyapının daha çok bütünleştiğini düşündüler. Kültür endüstrisi adını verdikleri olgunun yayılması, otoriterliğin genişlemesi gibi nedenlerden ötürü Marksizm'in siyaset sosyolojisi, kültürel eleştiri, psikanaliz gibi diğer disiplinlerle birleşmesi gerektiğini belirtmektedirler (Bottomore, 2012: 249). Horkheimer ve Adorno, özgürleşme için yapılan mücadeleleri, bu mücadelenin nedenlerini, eleştirel düşüncenin kendi doğasını hatırlatmaya ve yeniden kazanmaya; Marcuse, çileci anlayışı sürdüren devrimcilere karşı doyum, özgürlüğün üretim ilişkileri üzerinden belirlendiğini söyleyenlere karşı bireysel özgürlüğü, teknolojik gelişmelere karşı insan ve doğa arasındaki ilişkinin radikal alternatiflerini sunması gibi düşünceler ortaya attılar. Adorno, Marx için eleştirel teorinin ilk büyük kuramcısı tanımını yapmaktadır. Her ne kadar Marx'ın Batı Marksistleri gibi devrimci özne ve sınıf bilinci sorununa saplanmamasını takdir etse de birçok konuyu çözümlemeden bıraktığını ve kendisinden sonra Marx'ın izinden gittiğini söyleyenlerin bu konuları ele almadığını belirtmektedir (Vincent, 2014: 461). Frankfurt Okulu'nun bütün temsilcilerinde katı bir siyasal talep dizisi yoktur. Bunun altında da özgürlük sürecini, kendini özgürleştirme ve kendini yaratma süreci olarak benimsemeleri yatmaktadır. 1944 yılında Adorno ve Horkheimer'in birlikte çıkardıkları eser olan *Aydınlanmanın Diyalektiği* ile birlikte ideoloji eleştirisine karşı itirazlar en üst noktaya ulaştı. 1981'den sonraki çalışmalarında Habermas ise eleştirel kuramı tarihsel maddecilik yükünden kurtarmak gerektiğini belirtti. Ona göre kapitalizmin geleceği tehlikede değildir ve devrim geride kalan bir umuttur. Emek-değer kuramı değerini kaybettiği için proletarya diye bir özne kalmamaktadır. Yapılması gereken kapitalizm içerisindeki demokrasi alanını genişletmektir (Timur, 2012: 127). Habermas, eleştirel kuramın geniş bir revizyonuna girişti ve Neo-Marksist olarak adlandırılabiliriz olduğumuz Frankfurt Okulu'nun çizgisini Post-Marksizm'e doğru çevirdi (Raulet, 2014: 150).

İKİNCİ BÖLÜM

2. POST-MARKSİZM'İN GELİŞİM SÜRECİNDE SINIF TARTIŞMASI

Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'da, “*bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir.*” (Marx ve Engels, 2017: 40) çözümlemesini yapmaktadır. Tarihin başından itibaren, özgür yurttaş-köle, toprak ağası-serf, lonca ustası-kalfa, yani ezen ve ezilen arasındaki mücadeleler hüküm sürmektedir. Toplumların çatışma halinde olan bu sınıfları, var oldukları dönemin üretim araçlarının mülkiyeti üzerindeki dağılım ve dolaşım ilişkileri tarafından belirlendi. Bu olgularla birlikte tarihin yeniden yorumlanması zorunluluğu ortaya çıktı. Hegel, tarih üzerine olan kavrayışı metafizikten kurtararak diyalektik temele oturttu. Burada dikkat etmemiz gereken nokta; Hegel'in tarih kavrayışı, özünde idealisttir (Engels, 2018: 79). Marx ve Engels, tarihi bu boyunduruktan kurtardı ve onu materyalist bakış açısıyla değerlendirdi. Böylece o zamana kadar var olan düşünce üzerinden yani bilincin insanın varlığını belirlediği fikrinden uzaklaşıldı ve insanların varlığının bilinci belirlediği kavrandı. Materyalist tarih anlayışına göre, üretim ve üretimden sonra ortaya çıkan malın dolaşımı, her tür toplumsal düzenin temelidir. Yani gerçekleşen ve gerçekleşecek olan bütün toplumsal değişimler, siyasi yeniden yapılanmaların nedenleri, o toplumdaki insanların düşünce yapılarından değil, ebedi hakikat ve adalet durumuyla ilgili değil; o toplumun ekonomik ilişkileri üzerinden belirlenmektedir (Engels, 2018: 81).

Bu çıkarım üzerinden feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasıyla ilgili Marx iki öngörü ortaya atar. Birincisi, üreticinin bir tüccar ve kapitalist haline gelmesi; ikincisi ise tüccarın üretim üzerinde doğrudan denetim kurması yoluyla feodalizmden kapitalizme geçiş süreci tamamlanmış olur (Blackledge, 2017: 81). Marx, sonrasında bu çıkarımına bir madde daha ekler; o da tüccarın doğrudan sanayici haline geldiği durumdur. Feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasıyla ilgili, burjuva toplumu sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmadı; bunun yerine sadece eski sınıfların yerine yeni sınıflar meydana getirdi, baskı koşullarının yerine yeni baskı koşulları, eski mücadele yöntemleri yerine de yeni mücadele yöntemleri getirdi (Marx ve Engels, 2017: 41). Burjuvazi egemenliği ele geçirdiği her yerde, bütün feodal ilişkileri ortadan kaldırdı; insan ile insan arasında salt çıkar ilişkisini ve birinin diğerine olan tahakkümünü

getirdi. Burjuva döneminin bir diğer ortaya koyduğu durum, toplumdaki sınıf çatışmasını belirgin hale getirerek, her geçen gün toplumu iki uzlaşmaz sınıfa bölmektedir; proletarya ve burjuvazi.

Burjuvazi, üretim araçlarını ele geçirmesiyle yani üretim ilişkilerini yönetmesiyle birlikte bütün toplumsal düzeni de ele geçirmiş oldu. Eskiden kalan bütün ilişkiler, bütün toplumsal koşullar değişime uğradı, üretimin sürekli devam etmesiyle birlikte bilinen her şey değişime uğradı, kutsal olan her şey ayaklar altına alındı ve insan, hayattaki konumuna ve ilişkilerine somut olarak bakmaya zorlandı (Marx ve Engels, 2017: 44). Üretimin durmadan devam etmesi doğal olarak burjuvaziyi, dünyanın dört bir yanına erişmeye zorladı. Hem ortaya çıkan yeni ürünlerin dünya pazarına sunulması hem de ortaya çıkan yeni ihtiyaçların hammaddelerinin başka ülkelerde bulunması, bu erişim hızını arttırdı.

Bu noktada ortaya çıkan emek sömürüsü, evrensel bir boyuta ulaştı. Burjuvazi kendi ülkesinde işçileri sömürürken aynı zamanda üretimin devamı ve çeşitlenmesi için gerekli kaynağa ulaşılması konusunda başka ülkeleri ve o ülkelerin insanlarını sömürmeye devam etti. Böyle bir çıkarım üzerinden varılabilecek nokta o dönemki işçi sınıfı mücadelesinin aynı zamanda ulusal bir mücadele olduğu sonucudur. Yani her ülkenin işçi sınıfı kendi burjuvazisiyle hesaplaşmak zorundadır. Geline nokta iki ana sınıfa bölünmüş toplumun, çoğunluğun çıkarına olacak şekilde bir devrimci harekete ihtiyaç duyduğudur. Bu devrimi gerçekleştirecek biricik sınıf ise bulunduğu konumdan dolayı işçi sınıfıdır. Sınıfsal yapı kavramı, Marksist kuramın her zaman temelini oluşturur. Üretim araçlarının eşitsiz bir şekilde dağılması, bir sınıfın diğer bir sınıf üzerinde bir tahakküm oluşturduğu ve o sınıfı sömürdüğü anlamına gelmektedir (Chibber, 2014: 336). Örneğin, feodalizm döneminde, toprak beylerinin üretim aracı olan toprak üzerinde bir hâkimiyeti vardı. Ancak çalıştırmak zorunda olduğu köylülerin de toprak üzerinde hakkının olmasından dolayı bu iş gücü talebini açıktan bir zor yoluyla gerçekleştirmektedir. Kapitalizmde ise işçi, emeğini satmak zorunda kaldığı için feodalizm zamanındaki gibi beylerin, çalıştıracak köylü bulma zorunluluğu yoktur. Bu durum işçilerin kendi emeğini satabileceği burjuvalar bulmak zorunda kalması durumunu ortaya çıkardı. Bu noktada feodalizm gibi açık bir zorlama olmasa bile Marx'ın belirttiği gibi ekonomik ilişkilerin gözle görülmeyen zorlaması gerçekleşmektedir (Chibber, 2014:

337). Yani sömürü iki şekilde gerçekleşmektedir; ya sömürenlerin bir grubu zor yoluyla çalıştırması sonucu ya da sömürülenlerin emeğini bir sömürücüye satmak zorunda kalması durumuna itilmesi sonucu. Yine de ezen grubun çalışan grup üzerinde sadece bir baskısı olmamaktadır. Ezen grup, baskı oluşturduğu ölçüde çalışanlarını belirli bir rahatlama içerisinde tutmalıdır. Karşılıklı bağımlılığın sonucu olarak bu sürecin yeniden üretilmesi gerekmektedir ve bu yeniden üretimin de kontrol altında tutulması gerekmektedir. Farklı özelliklerdeki sınıfsal yapılar, farklı yeniden üretim reaksiyonları göstermektedirler. Sınıfsal yapılar olarak farklı olan bu kesimler, doğasında farklı ekonomik ilişkilere, farklı gelir paylaşımlarına nihayetinde de farklı toplumsal sistemlere işaret etmektedirler. Böylece sınıf, sadece ortada olan ekonomik çatışmayı belirlemekle kalmaz tarihsel dönemleri belirlemek için de kullanılabilir olmaktadır (Chibber, 2014: 338). Bu noktada işçi sınıfına siyasal bilincin getirilmesi meselesi kilit rol oynamaktadır. Çünkü işçi sınıfına sadece ezildiklerini söylemek yeterli değildir. İşçi sınıfının, toplumun her alanında uğradığı çok yönlü baskıyı teşhir etmek zaruri bir noktadır. Bir suçluyu suçüstü yakaladıktan hemen sonra onu bütün toplumun önünde ve her alanda teşhir etmek, “*geniş çaplı çağrılar kaleme almaktan*” daha etkili bir yöntemdir (Lenin, 2013: 82). Lenin, siyasal sınıf bilincinin işçilere dışarıdan verilebileceğini savunmaktadır. Bu bilincin elde edilebileceği biricik alanı olarak, bütün sınıf ve katmanlarının oluşturduğu sınıflar arası karşılıklı ilişkiler alanını görmektedir (Lenin, 2013: 90).

Bir diğer olgu olarak sınıfın oluşumu ve sınıf mücadelesi tartışması gelmektedir. Marksizm’i revize etmek isteyen düşünürler, sınıfın da bir kimlik olduğu düşüncesi üzerinde durdular. Sınıfın oluşumu, işçilerin kendi durumları hakkındaki bilinçlerine sıkı bir şekilde bağlı olmaları durumunda olsaydı ve bu bilince sahip işçilerin söylemleri eşlik etseydi dikkat edilmesi gereken yerin, kültür ve ideoloji olduğu sonucu ortaya çıkabilirdi. İşçiler sadece diğerleriyle ortak noktaları üzerinden harekete geçiyor olsalardı da kimlik meselesi üzerinde durmak doğru olurdu (Chibber, 2014: 344). Bu doğrultuda düşünen kesim, işçi sınıfının yeniden tanımlanması ve bu yeni tanımlamanın da kimlik meselesi üzerinden yapılması gerektiğini vurguladılar. Böylece sınıfın sosyalizm mücadelesi içerisindeki diğer yapılardan ayrıcalıklı bir konuma sahip olmadığı fikrini ortaya attılar.

Sınıfın, toplumsal bir kimlik olduğu görüşüyle incelenmesi Marksist programa yönelik bir güven sarsılmasına yol açar. Proletaryanın, Marksizm içerisindeki özgül konumunun zedelendiği bu dönemde dünya genelinde de işçi örgütlerinin gerileyişi bu çıkarımı destekler bir nitelik kazandı ve sınıfın değerinin Marksistler tarafından abartıldığı düşünüldü (Chibber, 2014: 345). Bu çıkarımlar, kapitalist dönemde tek bir sınıfa, işçi sınıfına yöneldi. Eleştiriler işçi sınıfı üzerinde yoğunlaşırken, burjuvazi kapsamını genişleterek daha da büyüdü. Her ne kadar bazı Marksist düşünürler bu alana dikkat çekmeye çalışarak artık geline nokta şirketlerin bu gelişmeyi sağladığını belirtmeye çalışsa da yaygın bir durum söz konusu olamadı.

Post-Marksistler, gelişen kapitalizm koşullarında, özellikle reel sosyalizm diye adlandırılan Sovyet Sosyalizmi'nin geldiği nokta ve yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı işçi sınıfının artık bu biricik konumunda bulunmadığını belirtirken, devrimi gerçekleştirmek için başka değişkenlerin olabileceğini, kültürel ya da yeni toplumsal hareketlerin işçi sınıfından daha öncül bir durumda olduklarını savundular.

2.1. “Sınıf” Değerlendirmelerinin Sosyalizm Mücadelesinin Merkezinden Uzaklaştırılma Çabası

Giriş bölümümüzde Post-Marksistlerin, Marksizm’de sınıf tartışmasını gündeme getirdiklerini ve bu tartışmanın sonucu olarak işçi sınıfının devrimi yapmak için “biricik” özne olmadığını, onun da diğer toplumsal unsurlar gibi bir özne olduğunu ve devrimi yapacak birincil konumda olmadığını düşündüklerini belirttik. Bu koşulların neler olduğunu ve Marksist siyasete nasıl bir etki yaptığını incelemek yerinde olacaktır. Yaşanan post-endüstriyel demografik gelişmeler sınıfın sol söylem içerisindeki yeri üzerine değişik bakış açıları ortaya çıkardı. Geline noktada sınıf, toplumsal cinsiyet mücadeleleri, ekoloji mücadeleleri, ırksal mücadeleler gibi betimleyici bir rol olarak yorumlandı (Therborn, 2010: 174).

Ellen Meiksins Wood’un *Sınıftan Kaçış* (2018) kitabında Post-Marksizm’in mantığını maddeler halinde açıklamaktadır; (a) işçi sınıfı, Marx’ın umduğu gibi, devrimci bir hareket yaratmadı. Bu doğrultuda, bu sınıfın ekonomik durumu, bu

duruma tekabül edeceği düşünülen siyasi bir güce yol açmadı; (b) sınıf ile politika arasındaki her ilişki rastlantısaldır. Başka bir deyişle, ideoloji ve politika, sınıfsal ilişkilerden özerktir ve son kertede sınıf çıkarları diye bir şey yoktur; (c) işçi sınıfı ve sosyalizm arasında hiçbir zorunlu ya da ayrıcalıklı ilişki yoktur; (d) bu yüzden sosyalist bir hareketin oluşumu, ilke olarak sınıftan bağımsızdır ve sınıfsal koşullardan az çok özerk olan bir sosyalist proje inşa edilebilir; (e) sınıfsal bağlantıları ya da aralarındaki karşıtlıklar ne olursa olsun, tamamen ideolojik ve siyasal bağlarla birbirine bağlanabilen ve harekete geçirilebilen çeşitli "popüler" öğelerden kurulmuş bir siyasal güç, ideolojik ve siyasal düzlemlerde oluşturulup örgütlenebilir; (f) sosyalizme uygun olan hedefler, sınıfsal çıkarlar açısından dar maddi amaçlar değil, evrensel insan ihtiyaçlarıdır; (g) özellikle de sosyalizm mücadelesi, eşitsizliğin ve baskının birçok biçimine karşı çeşitli direnişleri bir araya getiren demokratik mücadelelerin oluşturduğu bir çoğulluk olarak kavranabilir. Aslına bakılırsa, belki sosyalizm kavramının yerine "radikal demokrasi" fikrinin geçirilmesi bile mümkün olabilir. Sosyalizm, liberal demokrasinin az çok doğal bir uzantısıdır ya da en azından, ileri kapitalist toplumlarda, sınırlı biçimde de olsa var olduğu şekliyle "demokrasi" ilke olarak "belirlenmemiştir" ve sosyalist demokrasiye uzanabilir; (h) bazı insanlar, sosyalizmin evrenselci ve rasyonel söylemine başkalarından daha duyarlıdır. Evrensel insan değerlerine bağlanmaya başkalarından daha yatkındırlar ve devrimin asıl tabanını bu kesim oluşturacaktır (Wood, 2018: 22-23).

Burada dikkatimizi çeken nokta sosyalist projenin *sınıfsızlaştırılma* çalışmasıdır ve bu durum sadece sosyalist hedeflerin yeniden tanımlanarak sınıfın saf dışı bırakılması olarak görülmemeli; toplumsal ve tarihsel süreçlerin de materyalist çözümlemesinin reddedildiğini göstermektedir. Belirli bir sınıfla bağları koparılan sosyalist mücadele, politika ve ideolojiyle oluşturulmuş geniş halk ittifaklarından oluşan yeni bir alana yerleştirildi.

Marksist anlayışa göre, sınıfların sınıf mücadelesiyle ortadan kaldırılması fikri, tarihsel süreç ve toplumsal ilişkiler anlamında sosyalist mücadeleyi bir temele oturtmaktadır. Üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi tarihin temel dinamikleriyse sosyalizm mücadelesi de tarihteki yerini alır. Çünkü tarihte ilk kez bir sınıfın devrimci hareketi, bütün insanlığın kurtuluşunu temsil edebilecek bir duruma geldi.

Bununla da kalmayıp bu öyle bir sınıftır ki sınıfsız toplum fikrine geçiş için bütün sınıfları ortadan kaldırma mücadelesi verirken göz önüne aldığı sınıfsal çıkarları aynı zamanda toplumun büyük kesiminin de çıkarları olmaktadır (Wood, 2018: 127). Kendi korumak zorunda olduğu bir mülkiyet ya da sömürücü gücü olmadığından dolayı, özgül koşulları nedeniyle sınıfsal sömürüyü ortadan kaldırması için kendi özgül koşullarını dikkate alması gereken bir sınıftır bu.

Ortaya çıkan yeni mücadele alanlarının da bu temel ilkeleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu ortak amaçları, araçları, toplumsal süreçleri ve tarihsel durumu değerlendirirken bu denli tutarlı ve doğal bir süreç yorumu ortaya koymadan sosyalizm projesi üzerinde yapılacak hiçbir revizyon aynı etkide olamayacaktır (Wood, 2018: 128). Wood'un, bu konuyu işlediği pasajda ortaya attığı sorular bir mücadelenin kapsamını en iyi şekilde gösteren noktalardır. Örneğin; sınıfların ortadan kaldırılması değilse asıl amaç nedir? Mücadeleyi belirleyen sınıfsal çıkarlar değilse nedir? İnsanların hayatlarını belirleyen, toplumsal ilişkileri, tarihsel süreci belirleyen üretim ve sömürü ilişkileri değilse nedir? (Wood, 2018: 128). Post-Marksist düşünürler bu sorulara cevap vermekten kaçınmaktadırlar. Marksist bakış açısıyla verilebilecek cevaplar olarak, doğal olarak kapitalizm tarafından sömürülen sınıfın kapitalizmi sonlandıracak yegane sınıf olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sömürünün sonlanmasıyla çıkar elde edebilecek sınıf, kapitalist sömürüye doğrudan maruz kalan sınıftır. Burada önemli olan nokta, bu çıkarımlar üzerinden sosyalizmin garantilendiği ya da işçi sınıfının bu süreci tek başına gerçekleştireceği yanılgısına kapılmamaktır. İşçi sınıfı özgül koşulları nedeniyle bu süreci gerçekleştirebilecek asıl kaynaktır. Yine de kendini geliştirmede süreci dışarıdan gelebilecek hiçbir katkı bu mücadeleye destek olamayacaktır.

Post-Marksistlerin ortaya attığı gibi maddi çıkarların, ideolojik ya da politik olarak ayrı bir konumda olduğu, öncelikli bir yapıda olmadığı düşüncesi kendi içerisinde bir muğlaklık oluşturmaktadır. Sınıfa dair yapılan Marksist atıfla siyasal bağlantılar arasında tamamen tesadüfi bir ilişki olduğunu varsaymak ve seçim mücadeleleriyle bu durumun kanıtlandığı varsayımı da bu muğlaklığa çözüm getirmemektedir. Post-Marksistler, sınıfsal çıkarların, söylemsel kuruluşlarından önce var olmadığını iddia etmektedirler. Herhangi bir mülkü olmayan ya da üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkı bulunmayan, yaşamak için emeğini satmak zorunda

olan bir sınıf olduğunu varsayalım ve başka bir sınıf da bu emeği satın alarak o sınıfın artı değerine el koymaktadır. Bu iki sınıf arasında kaçınılmaz bir çatışma olacağını görmemiz gerekmektedir. Çünkü bahsettiğimiz bu iki sınıftan birisi diğerinin emeği üzerinden elde ettiği çıkarlarla, ikinci sınıf üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu iki sınıf arasındaki temel çatışma olgusu ekonomik olduğu için politika açısından da bazı sonuçlar doğuracağını göz ardı etmememiz gerekmektedir (Wood, 2018: 130-131). Bu sonuçlara baktığımızda bunların parti düzleminde ele alınamayacağı ortadadır. Çünkü burjuvaziye savunan bir partiyle bir işçi partisi arasındaki mücadele, işçi ile burjuva arasındaki mücadeleyi tam olarak karşılayan nitelikte değildir. İnsanların karşılarına çıkan parti-politika seçeneklerinden birisine yönelmeleri, cinsiyet, ırk ya da diğer toplumsal reaksiyonların sınıfsal temellerinin dışında gerçekleşebileceği bir gerçektir. Ekonomik durumları üzerinden yapacakları seçimler bile, yani kendi gereksinimlerini karşılayabileceklerini düşündükleri tarafa yönelmelerinde bile değişiklikler gözlenebilir (Wood, 2018: 132). Böyle bir durumda bile insanların, ekonomik çıkarlar doğrultusunda hareket ettiklerini düşünsek bile siyasal tercihlerin ekonomik amaçları için gerçekleştirecekleri yönünü tayin etmek zordur. Post-Marksistlerin bize anlattığı, maddi çıkarlar bağımsız bir varlığa sahip değildir. Maddi çıkarların, ideoloji ve politika tarafından oluşturulduğunu söyleyerek aslında maddi çıkar diye bir şeyin olmadığını söylemektedirler (Wood, 2018: 133). Böylece sınıf ve sınıf mücadelesi, ideoloji ve politikanın yanında gereksiz bir duruma düşmektedir. Çıkarların, temsil edildiği noktalardan bağımsız olmadığını varsaymak, idealardan başka bir şeyin var olmadığı mutlak idealizm alanından başka bir yerde olmadığını göstermektedir. Ekonominin, ideolojik ve siyasal durumların sonucunda ortaya çıktığını söyleyerek aynı zamanda sınıfın ideolojik ve siyasal anlamının dışında bir tanımı olmadığını göstermek istemektedirler.

Post-Marksistlere göre maddi koşullar ve siyasal güçler arasında tarihsel bir bağlantı çok az olmuş ve böyle bir bağlantı olduysa bile bu bağlantı sadece konjonktürel bir bağlantıdır. Bu zamana özgü durum ise sadece İngiliz tarihinde ve onun da sadece küçük bir diliminde gerçekleşti ve sınıf ile politika bağlantılı oldu (Wood, 2018: 134). Bunun sebebi de tamamen, İngiliz tarihine özgü nedenlerdir. Yani sınıfın hiçbir şekilde siyasal güçleri harekete geçirebilecek bir yapı olmadığını,

sosyalizmi kurmak gibi hiçbir siyasal hedefinin bulunmadığını; bu hedeflerin ancak ideolojik ve siyasal düzlemlerde kurulabilecek güçler sayesinde gerçekleşebileceğini vurguladılar. Bu savlara destekleyici olarak, örneğin Paul Hirst, siyasal mücadelelerin sınıflar arasındaki ilişkilerden doğrudan belirlenmediğini, İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti arasındaki çekişmenin tam olarak bu sınıf çatışmasına denk düşmediğini belirtir. Buna örnek olarak da bazı işçilerin Muhafazakâr Parti'ye oy vermesini gösterir. Böylece sınıf ve siyasetin arasındaki ilişkinin konjonktürel ve tesadüfi bir ilişki olduğunu, siyasal çatışmaların sınıf çatışmasına denk düşmediği sonucuna varır. Başka bir deyişle sınıfsal çıkar diye bir şey olmadığı varsayımı üzerinden ve sınıfların birer siyasal aktör olmadığı fikrinin sonucunda sınıf çatışmasına vurgu yapmaksızın yürütülebilecek sosyalist bir mücadele alanı ve yöntemi mevcuttur. *“İşçiler Muhafazakârlara oy vermekte serbestseler, o zaman işçi sınıfı çıkarı diye bir şey yoktur ve sosyalizm, sınıf mücadelesi olmaksızın kurulabilir.”* (Hirst'ten aktaran, Wood, 2018: 136). Wood, Hirst'ün mantığını bu şekilde belirtir. Devamında ise sınıf çatışmalarının, tarihsel anlamda siyasal örgütleri zorunlu olarak yaratmadan, siyasal güçleri belirlediğini aktarır. Basit bir mantık yürütme üzerinden düşünürsek sömürülmemenin işçinin yararına olacağı fikri üzerinden ve bu fikir ile burjuvazinin çıkarlarının çatıştığını göz önüne alarak, tarihteki birçok mücadelenin bu çatışma üzerinden gerçekleştiğini ve bu mücadelelerin siyasal alanı şekillendirdiğini tarihin kendisi bize gösterdi. Bu mantık yürütmesi yapılmadan, işçi sınıfının Post-Marksistlerin bahsettiği gibi bir söylemlerinin olmaması, sınıfsal bu çatışmaların siyasal alana doğrudan yansımaması, işçilerin çıkarlarını siyasal bir alanda ifade etmemeyi tercih etmelerinin ya da partiler üzerinden yapılacak çıkarımlar ile ekonomi ve politika arasında bir ilişki olmadığını iddia etmek oldukça yanlış sonuçlara ulaşmamıza neden olabilmektedir (Wood, 2018: 137). Post-Marksistlerin içine düştükleri yanlış tam olarak böyle bir yanılsamadır.

Her ne kadar siyaset ve ekonominin arasında bir bağıllık ilişkisi olmadığını varsaysak bile, bu durum sınıfın, sosyalizme giden mücadelenin merkezinde olduğu fikrini doğrudan yanlışlayabilen bir durumda değildir. En temel sayılabilecek soru olan sosyalizmde kimin özgül çıkarı vardır sorusu cevapsız bırakılmaktadır. Bahsedilen bağımlı olmama ilkesi kendi içerisinde bazı sorunlu durumları

görmezden gelmektedir. Çünkü böyle bir anlayışı kabul ettiğimizde doğal olarak bazı çıkarımları da kabul etmemiz gerekecektir. Bu çıkarımlar; (a) üretim ve sömürü ilişkisi ile toplumsal ve siyasal tahakküm arasında net bir bağlantı olmadığı için ekonomik alan ve siyasal alan arasında da herhangi bir bağlantı yoktur; (b) bu tahakkümün yıkılması, genel olarak insanın kurtuluşu için gerekli bir durum değildir; (c) kapitalist düzenin temelini emek sermaye çelişkisi oluşturmaz. Ekonomik alan ve siyasal alan arasında bir bağ olmadığı için işçi sınıfının emek mücadelesi ya da diğer alanlarda verdiği mücadeleler arasında bir bağlantı yoktur; (d) sosyalizm, sınıfsal anlamda bir mücadeleyi gerekli kılmaz. Yani ekonomik olarak ortada olan ilişkiler sosyalizm açısından önemli değildir; (e) kapitalist sömürü, işçi sınıfı üzerinde gözle görülür bir etki yapmamaktadır. En azından başka insanlar üzerindeki sömürden farklı bir sonuç ortaya koymamaktadır; (f) kapitalist sömürü diye bir şey varsa insanlar bu sömürünün sonlanmasından herhangi bir yarar elde edemeyecektir. Çıkar diye bir durum söz konusuysa bu durumu sınıfsal ya da sömürü durumu belirlemez. İşçi ya da burjuvazi olmaları önemli bir durum değildir. Yani ekonomik etmenler, sosyalizme geçiş aşamasında herhangi bir etki yapmaz; (g) hatta insanlar ne kadar çok sömürülürse bu sömürüye başkaldırma ihtimalleri de o kadar azalır; (h) kapitalist düzeni değiştirmek için hiçbir toplumsal grup ya da sınıf diğerlerine göre daha elverişli bir konumda değildir (Wood, 2018: 139-140).

Bu çıkarımlar ya da en azından bazıları, bağlantısızlık ilkesini savunan düşünürler tarafından kabul edilmesi gereken çıkarımlardır. Öncelikle şu noktayı belirtmemiz gerekmektedir; Marx dâhil bütün ciddi Marksistler, işçi sınıfının devrimci mücadelesinin başarılı olabilmesi için siyasal örgütlenme ve eğitimin gerekli olduğunu yadsımamaktadır. İşçi sınıfı içerisinde her zaman bölünmeler mevcuttur. Gelişen kapitalizm koşullarıyla birlikte bu bölünmelere yenileri eklenecektir. Yine de yapılması gereken bu yeni bölünmelerin kavranabilmesi için yeni kavramsal çalışmalar yapmak ve bu çalışmalar doğrultusunda kapitalizmi alt edecek yeni mücadele yolları bulmaktır. Kapitalizmin bu bölünmeleri sürekli arttırmaya çalışacağını göz önünde bulundurarak, bunun sonucunda da yeni bölünmeleri dayatarak, başarılı olduğunun, bu başarının sınıf mücadelesinin, özellikle de sınıf olgusunun oluşumunun engellendiğinin bilincinde olunması ve bu bölünmeleri ve engelleri aşmak için doğru adımlar atmak gerekmektedir. Buraya

kadar anlaşılacağı üzere genel olarak Post-Marksistlerin ortak bir önermesi vardır. Bu önerme işçi sınıfı, sosyalizm mücadelesinde hiçbir ayrıcalıklı konuma sahip değildir. Bu sınıf kendi sınıfsal koşulları nedeniyle diğer toplumsal gruplara göre daha kolay harekete geçemezler. Hatta bazı Post-Marksistler, işçi sınıfının genel yapısı nedeniyle sosyalist bir hareketin öncüsü ya da parçası olmaya müsait değil; tam tersine bu sınıfın temel özellikleri nedeniyle reformist bir yapıda bulunduklarını belirtmektedirler.

Post-Marksizm, özellikle 1980’lerde teorik altyapısını güçlendirdi ve verilen eserlerle sistemleştirdi. Burada dikkatimizi çeken, belki de Post-Marksist düşüncenin temellerinin sistemleştirilmesine en önemli katkıyı yapan eser, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’un birlikte yazdıkları ve 1985 yılında yayımlanan eser olan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* isimli eserdir. Yazarlar bu eserde kendilerini Post-Marksist zeminde tanımlarlar ve teorilerini de bu zeminde oluştururlar (Laclau ve Mouffe, 2017: 12).

Süreç olarak Marksizm’in içine düştüğü krize tepkileri üç bölüme ayırarak incelerler. Birinci bölüm olarak yorumladıkları “*Marksist ortodoksluğun oluşması*”nda yazarlar, Karl Kautsky ve Georgi Plehanov’da ortaya çıkan bu akımın sınıf içindeki ayrışmalara karşı ortaya atılan bir çözüm olduğunu düşünmektedirler. Kautsky’nin düşüncesine göre parti ve sendikalar arasındaki ilişki hakkında her ne kadar sendikalar işçi sınıfının mücadelesi için zaruri bir önem oluşturuyorsa da nihai hedefe -sosyalizm hedefine- ulaşmak için yeterli olamayacağı bunun için de sendikaların partiye bağımlı olması gerektiğini vurguladılar (Laclau ve Mouffe, 2017: 29-30). Bunun için partinin bilimsel olarak yani Marksizm’in gerektirdiği gibi hareket etmesi gerekmektedir. Çünkü onlara göre işçi sınıfı sosyalist bir çizgide bulunmuyordu ve bu durumdan dolayı Lenin’de de gördüğümüz aydınlar grubuna önemli bir görev veriliyordu. Sınıfın birliğinde meydana gelen yarıma, yani işçilerin farklı özne konumlarının gitgide birbirinden ayrılması, ancak, ekonomik temelin, Marksist öğretisi tarafından geliş garantisi edilen, gelecekteki bir hareketiyle aşılabilecektir. Sonuç olarak, her şey bu bilimin ön deyi kapasitesine ve bu ön deyilerin zorunlu karakterine bağlıdır (Laclau ve Mouffe, 2017: 31). Sınıfın birliği anlayışının politik bir moment olduğu, bu anlayışın bir toplumun eklemlenmiş biçiminin merkezini üst yapılara kaydırıldığını ve ekonomik temel ve üst yapı

arasındaki ayrımın bulanık bir hale geldiğini belirtirler. Bu doğrultuda oluşturulan Avusturya Marksizmi de bu yapıya sımsıkı bağlandı: Tarihsel zorunluluğun geçerlilik alanını sınırlama çabası toplumsalın gelişmiş kapitalizme özgü karmaşıklığına dayanan yeni mücadele cepheleeri önerisi ve sınıfsal olmayan özne konumlarının özgüllüğünü indirgemeci olmayan bir tarzda düşünme çabası, Marksizm'in krizine gösterilen ortodoks tepki, teori ile kapitalizmin gözlenebilir eğilimleri arasındaki kopukluğu, birincisinin geçerli ikincisinin ise yapay ya da geçici olduğunu uzlaşmaz bir biçimde savunarak aşmaya çalışıyordu (Laclau ve Mouffe, 2017: 41-43).

Marksizm'in krizine karşı ikinci bir tepki olarak revizyonizmi görmüşlerdir. Revizyonizmin ortodoksini simetrik zıttı olduğu anlayışına karşı; ayrım noktaları olarak ortodoksluk, kapitalizmin yeni aşamasına özgü parçalanma ve bölünmenin alt yapıdaki dönüşümler yoluyla aşılabacağını düşünürken, revizyonizm bunun özerk politik müdahale yoluyla elde edilmesi gerektiğini savunuyordu (Laclau ve Mouffe, 2017: 45). Yazarlara göre revizyonizm, en parlak çağlarında, işçi sınıfını korporatif yalıtılmışlığından kurtarmaya çalıştı. Tekelci kapitalizm çağına girildiğinde kapitalizmin yeniden örgütlenme yöntemini Eduard Bernstein'den aktarırlar ve ekonominin evriminin orta sınıfları ya da köylüleri protelerleştirmedeğini, bu sürecin sonunda ortaya çıkacak bir ekonomik krizde sosyalizmin patlama yaparak gerçekleşmeyeceğini, böyle bir koşulda sosyalizmin zeminini ve yöntemini değiştirmesi gerektiğinin bunun için de temel-üstyapı ayrımının terk edilerek siyasal özerkliğin kavranması gerektiğini söylemişlerdir (Laclau ve Mouffe, 2017: 45-46). Burada çıkarımlarına referans olarak aldıkları düşünür olan Bernstein'in sınıf birliği konusundaki yorumlarına yer vermektedirler. Altyapısal etkilere karşı siyasalın bu yeniden yorumlama ve düzenleme fikrini gerçekleştirebilmesi için ekonomik temelli açıklamalardan kurtulunması gerektiğini belirtirler. Her ne kadar ilk çözüm olan ortodoksluktan ziyade Bernstein'in revizyonizmine yakın olsalar da onun da çözümlemelerinde bulunan muğlaklıklar olduğunu belirtirler: İşçi sınıfı, ekonomik alanda sürekli bir bölünme yaşıyorsa; bunun çözümü için işçilerin birliğinden söz etmenin nasıl mümkün olduğuna dair bir muğlaklığı gösterirlerken, ortodokslukta nasılsa ekonomik durumun devrim sürecinin sonunda kendiliğinden düzeleceğini; Bernstein'in de ancak politik birliğin geniş bir işçi sınıfı birlikteliğinin sınıf üzeri bir

birlikle gerçekleşirse bu muğlaklığın ortadan kalkabileceğini aktardılar (Laclau ve Mouffe, 2017: 47). Bernstein için, sosyal demokrasinin sadece işçi sınıfını değil geniş kitlelerin de haklarını savunması gerekir ama bunu yaparken işçilerin gözünden yapan ve işçi sınıfını önder olarak kabul eden bir yapı gereklidir. Bernstein, Marksizm'in bir bölümünün bilimselliğini reddetmese de onun bütün bir tarihi açıklayabilecek genel bir teori olmadığı düşünür. Marksizm'in tamamen kapalı bir bilimsel sistem olarak yorumlanmasına getirdiği üç eleştiri vardır. Bunlardan ilki kapitalizmin çöküşünü zorunlu olarak sosyalizmin izleyeceği yönündeki öngörünün başarısız olduğu, ikincisi bunun zaten öngörülemeyeceği çünkü tarihte iradenin de yerinin olduğu yani kesin ve basit bir nesnel süreç olmadığı ve üçüncüsü sosyalizmin bir parti programı olması ve etik kurallara dayanması yani herkesin kabul ettiği ya da reddettiği nesnel ifadeler bulundurmadığı için bilimsel olamayacağıdır (Laclau, Mouffe, 2017: 49).

Üçüncü tepki olarak devrimci sendikalizmi incelemişlerdir. Ekonomik temelin şimdiki durumda sınıfın birliğini sağlayamadığını, birliğin kurulabileceği tek alan olan politikanın da birleşik öznelerin sınıf özneleri olacağı konusunda yeterli inandırıcılığa sahip olmadığını belirten yazarlar; bu sorunun devrimci sendikalizmde daha belirgin olduğunu söylemişlerdir. Burada referans olarak inceledikleri düşünür Georges Sorel'dir. Toplumsal dönüşümlerin pozitiflikten ziyade negatiflikle yüklü olduğu çünkü belirli bir toplumsal biçimin karşısına onun yerine geçecek yeni bir sistem koymak kolaylıkla yapılabilecek bir şey değil, antik dönemlerdeki gibi sistemin çürümesine, çökmesine ve dağılmasına da neden olabileceği ihtimali mevcuttur ve Sorel'in de Marksizm'de ilgi çekici olarak gördüğü şey tarihsel bir zorunluluk üzerinden gelişen durumlar değil, çökmekte olan burjuva toplumunun karşısına güçlü, ondan daha ileri ve yüksek bir toplum öngörüsünü oluşturacak yeni bir özne yani proletaryanın oluşmasıdır (Laclau ve Mouffe, 2017: 54). Sorel'e göre Marksizm sadece bilimsel bir toplum teorisi değil; aynı zamanda proletaryayı birleştiren ve ona yol gösteren ideolojidir. Sorel'in Marksizm'in krizine yönelik yaptığı açıklama ortodokslardan da Bernstein'den de farklı olarak daha radikal özellikler taşır. Ona göre bir toplum biçiminin yok olup gitmesi her zaman ihtimal dahilindedir ve artık altyapıda bütünleşiklik değil karışımlar yeni bir kurucu öznedir. Yani artık değiştirici özne, nesnel zorunluluklar doğrultusunda ortaya çıkmayan

bloklar adı verdiği toplumsal sınıflardır. Onun için devrimci mücadele işçi sınıfının belirleyici özelliğidir ve devrimci özelliğin kuruluşunu, proletaryanın kendisini sınıf düşmanıya karşı karşıya getiren bir dizi hakkın farkına vardığı ve bu hakları pekiştirecek bir dizi yeni kurum kurduğu bir süreç olarak görür (Laclau ve Mouffe, 2017: 56). Marksizm'in krize girmesiyle birlikte işçi sınıfında yaşanan bölünmeler ve sönüşler Sorel'in düşüncesinde de değişikliklere neden olacaktır. Öncelikle demokrasiye karşı bir tutum sergileyerek, demokrasinin Marksizm'in içine düştüğü krizin sorumlusu olarak görür. Bu durum Sorel'i politik mücadeleden uzaklaştırır ve sendikalist genel grev fikrine götürür: “*(Biliyoruz ki) sözünü ettiğim şey gerçekten de genel grevdir...* (Sorel'den aktaran, Laclau ve Mouffe, 2017: 57)”.

Bu değerlendirmelerde Laclau ve Mouffe, Marksizm'in krizden çıkmak için gösterdiği reaksiyonları inceler ve onların kendilerince eksik yanlarını gösterirler. Bu yöntem, onların eserlerini çıkardığı ve teorilerinin oturmaya başladığı dönemde de ortada olan Marksizm'in krizinden kurtulmak için doğru hatta radikal reaksiyonlar göstermeleri gerektiği konusunda onları yönlendirdi. Laclau ve Mouffe'un sistemleştirdiği bu teori sadece onlarla sınırlı kalmamış sonraki kuşaklarda da yine Marksizm'in sınıftan yalıtık bir politik yöntem geliştirmesi yönündeki fikriyatı geliştirdi.

John Stuart Hall ve Martin Jacques'in derlemesini yaptıkları Yeni Zamanlar isimli kitabındaki giriş bölümünde dünyanın bahsedildiği gibi sadece niceliksel değil nitelik olarak da değişmekte olduğu, modern toplumların nitelenmesini homojenleşme, standartlaşma ve ölçek ekonomileriyle örgütlerinin oluşturduğunu; bunun nedenin de Fordizm'den Post-Fordizm'e geçişin yani üretim dünyasındaki bant üretimden esnek uzmanlaşma alanına geçişin olduğunu belirtmişlerdir (Hall ve Jacques, 1995: 16). Sol'un, yeni dünya düzenine ayak uyduramadığını düşünen yazarlar, kapitalizmin yeni öncüsü konumundaki Thatcherizm'e karşı eski yöntemlerle mücadele verildiğini ve bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da solun ağır bir yenilgi yaşadığını ama bazı kesimlerin düşündüğü gibi sadece bir muharebeyi kaybetmediğini tarih sahnesinden de silindiği gibi düşünceleri kabul etmemektedirler.

Yeni düzende sermaye sahipliğinin her zamankinden daha çok çeşitliliğe sahip olduğunu; artık sermayenin güçlü ailelerde ya da bireylerde olmadığını, şirketlerde olduğunu belirttiler (Hall ve Jacques, 1995: 29). Kapitalizm, böylelikle kabuk değiştirdi ve ulus-aşırı şirketlerle küresel bir boyut kazandı. Buna karşılık sosyalistler, yeni dünyayı okumak için yeni söylemlere ihtiyaç duymaktadırlar çünkü 1990'lara girilirken gelecekle ilgili sosyalistlerin uygun dili bulamadıklarını düşünen yazarlar, demokrasi ve işçi sınıfının yenilenen dünyada yıkılmakta olan bir zeminin üzerinde bulunduklarını ve bu yeni dili geliştirmenin zaruri yapısını gösterirler (Hall ve Jacques, 1995: 31).

Marksizm'e göre tarihin sınıf çatışmalarının tarihi olduğunu ve devrim sürecinin son hedefinin de sınıfların ortadan kaldırılması olduğunu gördük. Kapitalizmde işçi sınıfının özel konumu, sınıfsal çıkarları doğrultusunda ve kendi çıkarları sayesinde devrimi gerçekleştirecek “*biricik*” sınıf olmasıdır. Yine de gördüğümüz gibi 20.yy.'da Marksizm tarihi, bu ilkelere yavaş yavaş uzaklaşmaya başladı. Perspektif daha çok iktidar mücadeleleri şeklini aldı. Yalnızca, demokratik yolla iktidarı kazanma fikrinde olanlar değil; 20.yy.'da gerçekleşen devrim hareketleri de -özellikle Çin- iktidar mücadelesini ön plana çıkardı ve hareketin merkezine işçi sınıfını değil kitleleri ve halkı koydu (Wood, 2018: 34). Bu iktidar yarışının sonucu olarak artık halk ya da kitleler, işçi ve köylü sınıfların ittifakları olmaktan çıkar, gitgide seçim yarışmaları, kamu görevi elde etme gibi amaçlar önem kazanır. Böylece işçi sınıfı Marksist kuramın ve pratiğin merkezinden uzaklaştırıldı. İşçi sınıfının devrimci sosyalizmin inşasının tam merkezine yerleştirilmesi duygusal bir bağlılık değil kapsamlı çözümlemeler sonucunda olur. Bunlardan ilki işçi sınıfı sosyalizme geçiş için dolaysız olarak nesnel çıkarları olan toplumsal gruptur, ikinci olarak, kapitalist baskıya doğrudan maruz kaldığı için, başka sınıflara baskı kurmasında herhangi bir çıkarı olmadığı için, kendini özgürleştirme mücadelesi verirken bütün toplumun özgürleşme mücadelesini de verir, üçüncüsü, ezen ve ezilen sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkiler bulunduğu için işçi sınıfı bu mücadelenin lokomotifidir ve dördüncü olarak işçi sınıfı, devrimci bir kuvvet haline gelebilmesi için stratejik olarak gerekli toplumsal güce sahip tek sınıftır (Wood, 2018: 36).

Her ne kadar işçi sınıfını, devrimci özne olarak en önde gören geleneksel görüşün karşısına alternatif bir çözümleme etkili bir şekilde çıkarılmamışsa da işçi

sınıfının yerine değişik hareketleri örneğin, kadın hareketi, öğrenciler, ekolojik mücadeleler gibi yeni toplumsal hareketler denilebilecek özneleri getirmeye çalışanlar oldu. Post-Marksistler, bu hareketlerin toplumsal süreçlerdeki etkinliklerinin yükseldiğini ve belirleyicilik rollerinin olduğunu savunurlar.

2.2. Siyasal Öznelerin Değişimi

Sınıf politikasını terk etmenin dolaysız bir sonucu, sınıflar ötesi bir örgütlenmeyi politikanın temeli haline getirmektir. Bu yaklaşımda politik özneler maddi ve ekonomik durumun belirlediği nesnel toplumsal ilişkilere ya da ortak çıkarlara dayanmaz; demokratik, evrensel, ekonomi dışı hedeflerin belirlediği ideolojik ve politik düzeyde oluşan birliklerdir (Savran, 2006a: 60).

Bu gelişmenin altyapısını sadece işçi sınıfının beklenen tarihsel misyonunu gerçekleştirememiş olması değil daha önce de bahsettiğimiz gibi II. Dünya Savaşı sonrası özellikle Batı’da gelişen “yeni toplumsal hareketler” oluşturmaktadır. Burada ortaya çıkan tartışmalar işçi sınıfının yapısının yeniden tanımlanması, bir birleşik durum söz konusu değilse nasıl bir özne olma potansiyelinin olduğu ve işçi sınıfının varoluşsal durumu üzerinden yürütülmektedir. Özellikle üretim sanayisinde ortaya çıkan Post-Fordist değişiklikler sadece işçi olmayı değil kalifiye işçiliği, bunun doğrultusunda da kafa emeği kol emeği ayrımının ortaya çıkmasına neden oldu. Örneğin; Nicos Poulantzas, kafa ve kol emeği ayrımının yanı sıra üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımını işçi sınıfını tanımlamada bir ölçüt olarak kullanır (Poulantzas, 1992: 66-70) ama böyle bir ayrım üzerinden yapılan tanımlamada, işçi sınıfının büyük bir çoğunluğunun işçi sınıfı kategorisine giremeyeceği de açıktır. Poulantzas, bu çözümlemesiyle kafa emekçilerini yeni küçük burjuvazi olarak değerlendirerek, ekonominin belirleyiciliğine çok küçük bir yer verdi (Savran, 2006a: 62). Laclau, *Faşizm ve İdeoloji* adlı makalesinde sınıf mücadelesinin belirlenimi ile ilgili farklı bir bakış açısı ortaya koyarak; işçi sınıfı mücadelesinin içinde bulunduğu dönemin kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bir döneme ait olması gerektiğini belirtti. Bu düşüncesiyle ilgili verdiği örnekte; feodal ve kapitalist üretim tarzlarının bulunduğu ve feodal toprak sahipleri sınıfının hâkim sınıf olduğu bir dönemde toplumun ezilen kesimini, köylülerin yanı sıra küçük burjuvazi, kent

işçileri ve hatta bazı burjuvaların da oluşturduğunu, böyle bir durumda da tam bir sınıf mücadelesinden bahsedilemeyeceğini düşünmektedir (Laclau, 1978: 90). Ona göre Marksizm bu durumun içinden sınıf indirgemeci bir bakış açısıyla sorunun temelini görmezden gelerek çıkmaya çalışmaktadır. Olması gereken ise sınıflar arası ittifakla mücadelenin yürütülmesi ve ileriye gidiş için gerekli olanın da tarihsel süreç açısından eksik kalan zorunlu burjuva görevlerinin yerine getirilmesi olarak yorumlamaktadır.

Bu değerlendirmelerde gördüğümüz üzere işçi sınıfının belirlenimleri ya yaşam düzeyi olarak ya da niteliksel açıdan (üretken/üretken olmayan emek) işçi sınıfını bölen bir yapıdadır. Maddi olmayan emek, emeğin iki yönüne dikkat çekmektedir. İlki, doğrudan emek için gerekli olan becerilerin gelişen teknoloji ve bilginin artmasıyla, sanayi ve diğer üçüncü sektörlerdeki büyük şirketlerin çalışan işçilerin emek süreçlerindeki değişime; ikinci olarak, metanın kültürel içeriği yani daha önceden iş olarak kabul edilmeyen kültürel, sanatsal standartları, tüketici normlarını ve kamuoyunu belirleme ve kurmaya yönelik stratejik etkinliklere dikkat çeker (Lazzarato, 2017: 140). Genel olarak burjuvazi ve çocuklarının ilgilendikleri bu konular, 70'lerden sonra sosyal devlet anlayışıyla birlikte toplumun bütün kesimlerinin ulaşabileceği, ilgilenebileceği alanlar oldular. İşçi sınıfının yapısında ortaya çıkan bu değişimler, özellikle Batı'daki toplumların sloganlarını da değiştirdi ve artık yeni slogan; "*yeni özne hepimiziz*" oldu (Lazzarato, 2017: 142).

Laclau ve Mouffe tarafından yeniden formüle edilen hegemonya kavramı, bu siyasal özne değişimi fikrinin de temelini oluşturmaktadır. Laclau ve Mouffe'un sürece ilişkin genel değerlendirmesi şu şekildedir: Endüstri sonrası ülkelerdeki kapitalizmde yaşanan değişikliklerle klasik işçi sınıfının önemi kayboldu. Kapitalist üretim ilişkileri toplumsal hayata köklü bir şekilde girince refah devleti içerisinde yeni toplumsal protestolar kendini gösterdi ve üçüncü dünya ülkelerinde sınıf mücadelelerinin klasik yapısına uygun düşmeyen hareketler ortaya çıktı. Bu durum reel sosyalizmin krizine ve gözden düşmesine neden oldu (Laclau ve Mouffe, 1992: 11).

Geçmişin ön yargılarından arınmış, teorinin mutlak hakikatleri olarak sunulan teorilerden arınmış yeni kuşakların daha insancıl, daha zengin ve daha demokratik

yeni kurtuluşçu söylemler türettiğini söylemektedirler ve sosyalizmi bu yeni koşullarda düşünmek için iki noktada adım atma gerektiğini belirtmektedirler. Bunlar; (a) yaşanan dünyadaki değişimi tüm radikalliğiyle kabul etmek gerekir. Yani eskiden kalma fikirlerle bu yenedünyayı yorumlamanın hata olacağını ve zorlama bir eskiye uyumlu hale getirme çabasına girmenin yararsız olacağını söylemişlerdir; (b) bu yeni hareketlerle ve eylemlerle geçmiş sorgulamanın gerektiğini, çünkü bugünkü durumların tohumlarının geçmişte atıldığını belirtmişlerdir. Böylece geçmişle bağ kurulur ve bir gelenek yaratılmış olur (Laclau ve Mouffe, 1992: 12).

Lenin'in hegemonyası sınıflar arası ittifak sorunu için çözüm oluşturur. Burada hegemonya, kitleler üzerindeki sınıf hegemonyasıdır. Böyle olunca işçi sınıfı kitle mücadelesinde merkezi noktaya oturtulur (Savran, 2006a: 73). Bu duruma Laclau ve Mouffe, işçi sınıfının üretimdeki durumu üzerinden oluşan merkeziliğin politik arenaya da yansımaları neden olarak görürler. Laclau ve Mouffe'a göre Marksizm'de hegemonya, özler düzeyinde oluşmuş bir sınıfın, onu kendi doğasına yabancı görevler üstlenmeye zorlayan tarihsel olumsuzlukla karşılaştığı durumlara çözüm olarak önerilmiş bir kavramdır (Savran, 2006a: 74). Bu söylemin sonuçsuz kaldığı bir durumda, bunun bütün uzantıları göz önüne alınarak kavramın yeniden formüle edilmesi gerekmektedir.

Bu noktada Post-Marksizm düşüncesinin ileri gelenleri olarak belirttiğimiz Laclau ve Mouffe, Gramsci'nin hegemonya kavramını kendilerine uyarlamaktadırlar. Gramsci hakkında iki yorumu ele aldılar. Bunlardan ilki onun kavramsal yeniliklerinin İtalya'nın geriliğinin özel koşullarıyla ilgili olan fazlasıyla İtalyan bir düşünür olduğudur. Laclau ve Mouffe'a göre, Gramsci, orijinal bir teorisyen ve eşitsiz gelişmenin bir politik stratejistidir (Laclau ve Mouffe, 2017: 85). İkinci ve değişik bir yorum olarak onu, strateji anlayışı gelişmiş sanayi toplumlarının karmaşıklığına ve toplumsal ve politik ilişkilerin yoğunluğuna dayanan Batı devriminin bir teorisyeni olarak değerlendirmektedirler.

Gramsci'nin teorik yeniliği olarak hegemonik bağlantıyı Leninist "*sınıf ittifakı*" kategorisinin çok ötesine götürmesi olarak görürler ve kendilerine öncü düşünce olarak kabul ederler.

“Proletarya, çalışan nüfusun büyük kısmını kapitalizme ve burjuva devlete karşı harekete geçirebilmesini sağlayacak bir ittifaklar sistemi yaratmayı başardığı ölçüde önder ve egemen sınıf haline gelebilir. İtalya’da var olan gerçek sınıf ilişkileri içinde bu, geniş köylü kitlelerinin onayını kazanması anlamına gelir.” (Laclau ve Mouffe, 2017: 116).

Yani Gramsci’nin işçi sınıfının önder konuma gelebilmesi için sadece kendi çıkarlarını değil toplumun bütün kesimlerinin çıkarlarını temsil etmesi gerektiği söylemine dikkat çekmektedirler. Buradaki sorunu Lenin’de de olduğu gibi önderliğin sadece politik kısımdan oluşturulması, ahlaki ve entelektüel açıdan değerlendirilmemesi olarak görmektedirler (Laclau ve Mouffe, 2017: 116). Onlara göre, hegemonya kavramını sınıf ittifakından öteye götürebilmek için onu politik düzlemde entelektüel ve ahlaki düzleme geçirmek gerekmektedir. Gramsci’nin ahlaki ve entelektüel önderliğin ideoloji yoluyla bir tarihsel bloğu birleştiren organik bir birleştirici haline gelen daha büyük bir kolektif irade olduğunu düşündüğünü savunurlar. Bu kolektif irade, dağınık ve parçalı tarihsel güçlerin politik, ideolojik eklemlenmesinin bir sonucudur ve herhangi bir sınıfa ait değildir. Tarihsel bir eylemin ancak kolektif insan tarafından gerçekleştirileceği fikrini alırlar ama bu kolektif insanın Leninist sınıf ittifakı değerlendirmesine oldukça uzak bir fikir olduğunu düşünmektedirler (Laclau ve Mouffe, 2017: 117). Gramsci’ye göre organik ideolojinin katıksız bir sınıf temelinde değil herhangi bir sınıf aidiyeti bulunmayan öğelerin eklemlenmesiyle oluştuğunu belirtirler. Bu nedenle Gramsci’yi o dönemin diğer komünist düşünürlerinden ayrı bir yere koyarlar. Yine de Gramsci’nin de kendini sınıf temelinden ve ekonomi alanından uzaklaştıramadığını düşünerek; ekonomik temeli, işçi sınıfını kurtaracak, zaferini gerçekleştirecek bir olgu olarak yetersiz görürler, bu durumun işçi sınıfının hegemonik önderlik yetisine bağlı olduğunu belirtirler (Laclau ve Mouffe, 2017: 119).

Gramsci’nin bir diğer kavramı olan mevzi savaşı kavramı hakkındaki düşünceleri; Gramsci’ye göre *“mevzi savaşı”*, bir uygarlığın giderek dağılmasının ve yeni bir sınıf çekirdeği çevresinde bir başkasının kurulmasını getirir. Dolayısıyla karşıt güçlerin kimlikleri, baştan beri sabit olmak şöyle dursun, süreç içinde sürekli değişir. Bunun anlamı, düşman güçlerinin sürekli olarak diğerinin safına geçmediği, tamamen askeri anlamdaki *“mevzi savaşı”* ile pek ilgisinin olmadığıdır (Laclau ve

Mouffe, 2017: 120). Bu noktada Gramsci'de de yer alan Leninizm'deki askerileştirmeye karşı politikanın askeri olmaktan çıkarılmasından bahsederler ve Gramsci'nin bu süreç boyunca sınıf temelini sabit olarak tutmasının, düşüncesinde bir muğlaklığa neden olduğunu düşünürler. Bir yandan da işçi sınıfının tarihsel anlamda politik merkeziliğini rastlantısal bir durum olarak görürler. Yani sınıfın kendi dışına çıkması için, kendine demokratik talepler ve yeni mücadele alanları eklememesi gerekirken diğer yandan bu eklemlene ona ekonomik temel tarafından kendiliğinden verilir. Buradaki tutarsızlıktan kurtulmanın çok zor olduğunu belirtirler (Laclau ve Mouffe, 2017: 121). Yine de Gramsci'nin hegemonya kavramının dönemine göre radikal bir yenilik olduğunu kabul etmektedirler.

Hegemonyanın ortaya çıktığı alanı eklemleyici pratikler alanı olarak belirtirler. Yani öğelerin momentler halinde belirgin hale geldiği bir alan olarak değerlendirirler. Tamamlanmış ve herhangi bir boşluk bulunmayan bir sistemde hegemonik bir pratik için gerekli olan alanın olmadığını savunmaktadırlar (Laclau ve Mouffe, 1992: 168). Kendilerinden önceki yorum olan hegemonik ilişkilerin kendilerinden önce gelen yapısal kategoriler olarak yerleştirilmiş sıralı ilişkiler olduğu fikrini kabul etmezler. Onlara göre, bu yeni koşullar altında sosyalizmi yeniden düşünmek, yaşanan tarihsel dönüşümlerin getirdiği radikal yenilikleri göz önüne alarak, geçmişi şimdinin ışığında yeniden yorumlayarak, geçmişle süreklilikler ve kesintilikler, özdeşlikler ve kopuşlar etrafında örgütlenmiş bir diyalog kurarak mümkündür (Laclau ve Mouffe, 1992: 11).

II. Enternasyonal ile genel hatları belirlenmiş olan klasik Marksizm, tarihsel zorunluluk mantığını takip eder ve kapitalizmin kaçınılmaz çöküşüyle birlikte kendi çıkarının bilincinde ve birleşik bir bütün olan işçi sınıfı sisteminin geleceği düşüncesinden hareketle stratejisini oluşturur (Duman, 2008: 122). Laclau ve Mouffe, bu tanımlama üzerinden Marksizm'i sınıf indirgemeci ve sınıf özcülüğü yaparak ekonomizmin tuzaklarına düşmekle eleştirmektedirler. Onlara göre klasik Marksizm'in işçi sınıfının mücadelesini merkezileştirmesi ve diğer mücadeleleri önemsizleştirilmesi, doğrudan doğruya sınıf indirgemeciliğinin, yani kapitalizmin objektif yapısı ile öznelerin sübjektif kimliklerini birbirine bağlamanın kuramsal sonucudur.

Bu yüzden kendilerini klasik Marksizm'e radikal bir yorum getirdiğini söyledikleri Gramsci'nin devamı olarak görmektedirler. Yine de bir noktadan sonra Gramsci'den ayrılırlar; örneğin Gramsci ideolojinin maddi doğasını vurgulamış olsa da öznelerin üretim sürecinde ideolojik pratiklerin işleme mekanizmasının kuramını yapmadı (Duman, 2008: 124). Ayrıca o da sınıfları, her şeye rağmen hegemonya mücadelesinin ayrıcalıklı özneleri olarak kabul etmekten vazgeçmez. Bu yüzden hegemonya kavramının yeniden tanımlanması konusunda ondan ayrıldılar. Onlara göre “*sabitsizlik*”, bütün toplumsal kimliklerin koşulu durumuna geldi. Hegemonya, toplumsal ilişkilerdeki sabitsizliği savunurken, öznelerin sabit olduğu ya da ayrıcalıklı öznelerin var olduğu görüşünü yanlışlamaktadır. Böylece de oluşan kimliklerin ilişkisel olduğu ortaya çıktı (Laclau ve Mouffe, 2017: 161). Yani artık toplumsal özneler, ekonomik temelli çıkarım üzerinden ideolojik alanda bunu temsil edenler değil ideolojik söylem tarafından oluşturulan öznelerdir. Bu noktada Laclau ve Mouffe, “*söylem*” ve “*farklılık*” kategorilerini Gramsci'nin hegemonyasıyla birleştirerek kendilerine göre sınıf indirgemeciliğinden kurtuldular.

Laclau ve Mouffe, işçi sınıfının sosyalizm için mücadelesi anlayışı yerine çoğul öznelerin radikal bir demokrasi için mücadelesi anlayışını geçiren bir politik strateji önerisi geliştirdiler. Onlara göre klasik sosyalist strateji, proletaryanın iktidarı ele geçirmesi ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti yok etmesiyle birlikte kapitalist sistemdeki farklı eşitsizlik ve baskı türlerinin de zamanla ortadan kalkacağını öngörmektedir. Ancak bu tek merkezli ve sınırlı baskı ve mücadele anlayışı, geçmişte sosyalist politikayı sınırlamaktadır ve farklı alanlardaki baskı ve eşitsizlik türlerine ve onların mücadelesine karşı kör hale getirmektedir. Aynı sosyalist strateji anlayışı şu anda da feminizm, barış hareketi, eşcinsel hareketi, ırkçılık karşıtı hareketi, insan hakları hareketi, çevre hareketi vb. gibi yeni toplumsal hareketlerin taleplerini ve mücadelesini anlamada başarısız olmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2017: 165). Savran bu eleştirilere karşı bir eleştiri olarak; politika ve ideoloji alanlarının her şeyi kendilerine tabii kılar hale geldiği bir perspektiften bakıldığında her tür Marksizm indirgemeci görünmesini doğal karşılar. Söylemin karanlığında tarihsel maddecilikten kopuş bu şekilde tamamlandığında, tarihin nesnel temellerine ağırlık tanımak ekonomizm gibi görünüyor olsa gerek yorumunu yapmaktadır (Savran, 2006a: 79).

Aynı zamanda onlara göre Marksist düşünce, bu hareketleri kendilerine has farklı baskı türlerinden kaynaklanan farklı direniş odakları olarak görmeyerek, onları kendi sınıf mücadelesi formuna eklemlmeye, onları kendi mücadelesi içinde absorbe etmeye çalışmaktadır. Sol stratejideki bu eğilime karşı Laclau ve Mouffe'un önerisi şu şekildedir. Sol bir alternatif, ancak toplumsal bölünmeyi yeni bir temel üzerine yerleştiren farklı bir eş değerlikler sisteminin kurulmasından ibaret olabileceği hiyerarşik bir toplumun yeniden kurulması tasarısıyla başarıya ulaşabilecektir (Laclau ve Mouffe, 2017: 216). Bu tasarı karşısında solun alternatifinin, kendini tamamen demokratik devrimin alanına yerleştirip baskıya karşı verilen farklı mücadeleler arasındaki eşdeğerlik zincirlerini geliştirmek olabileceğidir.

Bu bakış açısıyla sınıf temelli bir politika yerine toplumun geniş kitlelerini de içine alan demokrasi mücadelesinin daha değerli olduğunu düşünmektedirler. Demokratik ve eşitlikçi söylemler topluma ne ölçüde nüfuz etmişse, toplumsal aktörler de toplumsal ve kültürel ürünlerden yararlanmalarının önüne çıkan engellere o denli direneceklerdir. Dolayısıyla anti-kapitalist mücadelenin derinleşebilmesi, demokratik devrimin radikalleşmesi ve genişlemesine bağlıdır. Bu bağlamda sosyalizm de demokratik devrimin içsel bir parçasıdır ve bunun dışında bir anlam taşımaz. Laclau ve Mouffe, burada sosyalist devrimi işçi sınıfının gerçekleştireceğini öngören Marksist görüşün yerine, nesnesi “*radikal demokrasi*”, öznesi de sınıfsal ilişkilere ya da belirli toplumsal ilişkilere göre değil, söylem esasına göre oluşturulmuş halk ittifakı olan bir siyasal proje amaçladılar (Wood, 2018: 83). Analizimizi derinleştirmeden önce siyasal öznelerin değişimi üzerine düşüncelerini ortaya koyan düşünürlerin temel aldıkları nokta olan “söylem” üzerine bir değerlendirme yapmamız gerekmektedir.

2.2.1. “Söylem” Üzerine

İdeoloji ve politikayı özerkleştirmeye yönelik kuramsal çabalar, “*söylem*”i toplumsal yaşamın egemen ilkesi haline getirerek ideoloji ve bilincin her türlü toplumsal ve tarihsel temelden koparılmasıyla ilişkilidir. Düşünürler, göstergebilimi üzerine yoğunlaşırken ideolojinin göstergelerden oluştuğunu savundular. Örneğin;

burjuva ideolojisi, mülkiyet üzerine belirli bir söylemi, ruh hakkında belirli bir konuşma biçimi, hukuk üzerine belirli bir tezi, toprak ağalarının askeri boyun bağı taktıkları yerlerdeki barlarda kulak kabartıldığında işitilebilecek türden konuşmaları içerir (Eagleton, 1996: 269). Burada burjuva olan şey, bulundukları dil türü değil yaptıkları etkidir. Bu etkiler dilin biçimsel özelliği değil söylemsel özelliğinden kaynaklanmaktadır. *Marksizm ve Dil Felsefesi* kitabıyla ilk göstergebilimsel ideoloji kuramını oluşturan V. N. Voloshinov, ideolojinin bilinçten üretilemeyeceğini belirtir ve bilincin, örgütlü bir grubun kendi toplumsal etkileşim sürecinde yarattığı göstergelerin oluşturduğu malzemede biçim ve varlık edindiğini belirtir. Bireysel bilinç göstergelerden beslenir; gelişmesinin kaynağı göstergelerdir; göstergelerin mantığını ve yasalarını yansıtır. Bilincin mantığı, ideolojik iletişimin; bir toplumsal grubun göstergesel etkileşiminin mantığıdır. Bilinci göstergesel, ideolojik içeriğinden yoksun bıraktığımızda, geriye bilinç adına kesinlikle hiçbir şey kalmayacaktır. Ona göre bilincin barınabileceği yer yalnızca imgedir, sözcüktür, anlamlı jesttir vb. olgulardır (Voloshinov, 2001: 53).

Bir söylemsel formasyon, belirli bir toplumsal ilişkiler bütünüdür. İçindeki iletişimin yöntemini belirleyen kümeler bütünüdür. İfadeler de içinde bulundukları bu formasyon sayesinde anlam kazanırlar. Böylece bir söylemsel formasyon belirli bir anlam diziniyle dilsel ilişkiler sistemi oluştururlar (Eagleton, 1996: 271). Bu söylem durumunun ideoloji üzerine etkisi de Eagleton tarafından özetlendi.

“Dilin kendisi, ‘işçi ve burjuvanın, kadın ve erkeğin, idealist ve materyalistin aynı şekilde paylaştığı, görece özerk’ bir sistemdir; gelgelelim, tam da bütün söylemsel formasyonların ortak temeli olmasından dolayı, ideolojik çatışmanın ortamı haline gelir.” (Eagleton, 1996: 272).

Bizim için burada önemli olan nokta Post-Marksistlerin söylem üzerinden politika ve toplumsal güçlerin belirlenmiş olduğu ve toplumsal ilişkilerle çok fazla bir neden sonuç ilişkisine girmemiş olduğunu savunmalarıdır. Burada özellikle aydınlara da önemli bir yer açmaktadırlar. Çünkü toplumsal hareketlerin ideoloji ve söylem tarafından oluşturulurken bu görevi aydınlara yerine getireceğini ve kitlenin kendi iradesinin değil bu entelektüel kesimin izinde hareket edeceğini düşünmektedirler (Wood, 2018: 25).

Batı Marksizmi'nin bir yenilginin ürünü olduğunu söylemiştik. Perry Anderson'un *Tarihsel Materyalizmin İzinde* (2004) kitabında bahsettiği gibi bu yenilgi, öncelikle I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan işçi hareketlerinin yenilgisidir (özellikle Orta Avrupa'da bu yenilgilerin yansıması faşist iktidarlar oldu). İspanya ve Fransa'da ortaya çıkan halk cephelerinin, -İspanya Cumhuriyeti'nin yıkılışı ve Fransa'da solun çöküşünden sonra- dağılması, 1945-46'lardan sonra ortaya çıkan direniş hareketlerinin sürekli bir hegemonya oluşturmamasının kaçınılmaz sonucudur (Anderson, 2004: 21). Bu yenilgilerin sonucunda durağan bir yapıda bulunan sosyalist hareketin karşısına kendisini alt edebilecek bir rakip çıkmaması yine de etkisini sürdürmesine katkı sağladı. Fransa örneğini ele alırsak bu rehabet zamanlarının sonunda Fransız Marksist düşünürlerinin karşısına kendilerini alt edebilecek bir rakip olarak yapısalcılık ve onun devamı niteliğindeki post-yapısalcılık ortaya çıktı.

Yapısalcılığın ve post-yapısalcılığın, Marksizm karşısındaki görece üstünlüğünü oluşturan temel nokta tarihsel olarak yaptıkları yorumlar ve insan doğasını incelerken dikkat çektikleri özne ve nesne arasındaki ilişkidir. Claude Levi-Strauss, sosyal bilimlerin amacını, insanı oluşturmak değil onu çözmek olarak belirlemesiyle birlikte bu dönemin sloganını ortaya koydu. Artık özne deyim yerindeyse tarih sahnesinden askıya alınarak yapısalcı yöntem oluşturuldu (Anderson, 2004: 48-49). Geliştirilen bu yeni söylem üzerinden ortaya atılan düşünceler, Post-Marksizm'e giden yolun da habercileri oldular. Marksizm içerisinde bir sessizlik hâkimken, yapısalcılık üretkenliğini arttırarak, doğada boşluğun kesinlikle kabul edilemeyeceğini gösteriyordu. Böylece 1970'ler boyunca Marksizm, Fransa'da gitgide daha fazla köşeye atılmaya başlandı.

Yapısalcılığın ortaya çıkmasına neden olan birinci etken bahsettiğimiz gibi oluşturulan bu yeni söylemdir. Yani *dilin yörüngesinden çıkarılması* (Anderson, 2004: 52), dil üzerine yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan gelişmeler ve yorumlamalar -özellikle Ferdinand de Saussure'nin geliştirdiği gösterge kavramı-yapısalcılığın temellerini atmada yapısalcı düşünürlerle çok yardımcı oldu. Strauss, aldığı mirası iktisat ve politikaya eklemlendirerek "*söylem*"i temel bir noktaya koymuş oldu. Bu gelişime bir diğer katkıyı Jacques Lacan, dili psikanalize uygulayıp bilinçdışının bir dil gibi yapılandığını söyleyerek yaptı (aktaran, Anderson, 2004:

53). Bu yorum görüldüğünden daha radikal bir biçimde, aslında bilinçdışının toplumdaki ötekileştirici etkisini ve bunu da dil üzerinden oluşturmasını göstermektedir.

Dilin bu şekildeki yorumlarının yapısalcılık üzerine etkisi, doğruluğun zayıflatılmasıdır. Yani dil, bütüncül bir yorumla incelenememektedir. Saussure, gösterge ile ilgili gösterenin keyfiliği üzerinden bir durumun söz konusu olduğunu yani değişkenlik gösterebileceğini söylerken aynı zamanda da dilin anlamını içinde bulunduğu o ana göre aldığını belirtti (aktaran, Anderson, 2004: 57). Saussure, dilin yapısını farklılıklar üzerinden tanımlar. Ona göre bir göstergenin tanımlanışı yine başka bir gösterge üzerinden oluşmaktadır. Post-Marksizm'in temel kavramlarından biri olan "farklılık" kavramı ile birlikte toplumda "öteki" durumunda bulunan kesimlerin (etnik, cinsiyet, dinsel vs. kimlikleri) siyaset yapma aracı olarak değerlendirilmesine zemin hazırlar (Adaklı, 2001: 15). Yöntemsel açıdan anlaşılabilir görünseler de bu süreçler, Marx'ın bahsettiği mistifikasyona hizmet eden ve tarihin gerçekçi bir okumasının önüne perde çeken yorumlar oldular.

Levi-Strauss, Saussure'den aldığı mirası geliştirmesiyle, dili özerk bir konuma yerleştirdi. İlkel toplumlardaki kan bağı ve ekonomik ilişkileri dile benzeterek, yapısalcılığı resmen başlattı (Adaklı, 2001: 16). Dil sonsuz bir üretici olabilir ama bu üretimi dilin gerçek etkilerini göz ardı ederek ortaya atılan bir noktaya sıkıştırmak da yapılabilecek en büyük hatalardandır. Marksist düşünürlerin de işçi sınıfına ulaşmak için kullanması gereken bir dil, işçi sınıfının hegemonyasını oluşturması için gerek duyduğu bir dil her zaman ihtiyaç olacaktır.

Yapısalcılar, Marx'ın *"insanlar tarihlerini kendileri yaparlar ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar"* (Marx, 1976: 13) yorumunu çok sık kullandılar (aktaran, Adaklı, 2001: 15). Ancak Marx'ın Engels ile birlikte kaleme aldıkları *Feuerbach Üzerine Tezler*'de söz ettiği şu yorumu görmezden gelmektedirler; *"...koşullar insan tarafından değiştirilir... koşulların değişmesi ile insan faaliyetinin ya da insanın kendisinin değişmesinin örtüşmesi ancak devrimci pratik biçiminde kavranırsa ussal olarak anlaşılabilir"* (Marx ve Engels, 2015: 21). Louis Althusser'in açtığı yapısalcılık yolundan sonra 1970'li yıllardan itibaren

Michel Foucault bu yapısalcılığı söylem kuramı ile buluşturur; böylece Althusser'in ideoloji için biçtiği kurucu rol iktidar ve söyleme kaydı (Adaklı, 2001: 16). Kartezyen özne düşüncesine dayanan özne merkezli bütün yaklaşımları eleştirmeye soyunan post-yapısalcı anlayış her ne kadar radikal bir eleştiri zemini oluşturmaya çalışsa da en genel anlamda statükoya müdahale etmeyen bir konumda kaldı. Yapısalcı düşünceye psikanalize uyarlayan Lacan da Jacques Derrida da öznenin artık toplumsal analizleri yapmak için başrolde olmadığını belirtirler.

Söylem kuramı genel olarak bir felsefenin ortaya çıktığı koşulları ve süregelen yapısını eleştiri üzerine kurulur ve aşkıncılık fikrine karşıt bir yapıda bulunur. Jacob Torfing, aşkıncılığı bir şeyin ortaya çıkacağı koşulları bir kurucuya bağlama, olgusal varoluşunun önüne geçirmek olarak; söylem kuramını ise olabilirlik koşullarını aşkın bir özneye dayanmadan tarihsel olarak önceden var olan bir söylemsel kuruluşa bağladığını belirterek tanımladı (aktaran, Adaklı, 2001: 17).

Derrida, yapısalcılığı eski yasaları bağlı kaldığı için ve tarihi ve toplumu bu yasalar üzerinden açıklamaya çalıştığı için reddeder, bu yöntemin Batı metafiziğinin bir ürünü olduğunu söyler. Post-yapısalcı bir düşünür olarak Derrida, metin dışında hiçbir şeyin olmadığı düşüncesini belirtti. Böyle bir süreçte sınıfa yani özneye asli bir rol veren Marksizm üzerine tartışmak bile gereksiz kalmaktadır asıl amaç Marksizm'in dışlanmasıdır. Marksizm ile derin bir hesaplaşmaya girmiş olan Foucault, Althusser'in ideolojiye biçtiği rolü iktidara yönlendirir. Ona göre özneyi kuran iktidardır. İktidar ilişkileri devlet ya da sermaye sınıfından yayılmaz, makro ve mikro iktidarlara iç içe girmiş vaziyettedir ve iktidar her yerdedir. Her ne kadar baskı ve hegemonyanın özgül bir yorumunu yapsa da Foucault'nun iktidar anlayışı kapitalist sisteme karşı mücadeleyi reddeder. Bu post-yapısalcı hamle “*dili yörüngesinden çıkararak*” her türlü gerçek iddiasının sorgulanmasına ve geçersiz kılınmasına neden oldu. Post-yapısalcılığın kuramsal zemini 1960'lar ve 70'ler boyunca doğuş ve gelişme, 1980'den sonra da olgunluk dönemine ulaştı. “*Söylem*” üzerine inşa edilmiş bu düşüncenin temelini tarihin tümüyle olumsal olduğu düşüncesi oluşturmaktadır.

2.2.2. Tarihin Rastlantısal Olduğu Düşüncesi

Laclau'nun yazılarında Marksizm'in "*sınıf indirgemeci*" yapısına bir savaş söz konusudur. *İdeoloji ve Politika* (1998) kitabında kendi mücadelesini de yine sınıf temelli bir zemine oturtarak, bu mücadelenin, klasik sınıf mücadelesinden daha geniş bir yapıda olduğunu; çünkü burjuva ideolojik söylemin birçok ögeyi sınıf mücadelesinin içinde, devrimci ve sosyalist bir ideolojik söylemle bütünleştirdiğini belirtti (Savran, 2006a: 85). Üretim tarzı üzerinden yapılan bu değerlendirmelerde, sınıflar arasındaki antagonistik ilişki değil sınıfsal olmayan kitlelerin demokratik mücadelesi önem kazanmaktadır. Böyle bir durumda işçi sınıfının başarıya ulaşabilmesi için, orta sınıf ya da küçük burjuvazi üzerinde bir hegemonya oluşturup buna göre hareket etmesi gerekmektedir.

Laclau ve Mouffe'un açtıkları bu yoldan sonra getirilen yorumlar çok daha ileriye gittiler. Politikanın sınıftan koparılması, ekonomik durumlarla politik durumlar arasında bir bağ bulunmadığının söylenmesi, toplumsal olguların söylem içerisinde düşünülmesi, işçi sınıfının yerine söylem yoluyla kurulmuş çoğul bir öznenin konulması, demokrasi mücadelesinin ön plana çıkarılması gibi sonuçları ortaya çıkardı (Wood, 2018: 108). Bu sonuçların temel noktası tarihin ve politikanın rastlantısal (olumsal) olduğu fikri üzerinedir.

Tarihin bu şekilde olumsal olduğu fikri Althusser'in yapısalcılığında her zaman bir sav olarak yer aldı. Althusser'i ya da Althusserciliği eleştirenler, özneyi yapının etki alanına sabitleyip tarih yapıcı olarak insanı saf dışı bırakmasından ötürü eleştirirler. Althussercilikte yapının konumu da tartışmalıdır. Bu bakış açısıyla üretim ve toplumsal oluşum arasında bulunan ikilik bunu net bir şekilde göstermektedir. Belirlenmiş ilişkilerden kurulu olarak üretim tarzı, ampirik bir varlığa sahip değildir. Toplumsal oluşumlar ise ampiriktir, burada yapısal ilişkilerin yerini konjonktürler, yan yana gelişler, üst belirlenmiş ögelerin keyfi düzenlenişi almaktadır (Wood, 2018: 110).

Laclau, Althusserci gelenekteki üretim tarzını eleştirerek, bu düşünce içerisinde bahsedilen üretim tarzının özgüllüğünü ekonomi, politika ve ideolojinin oluşturduğunu, bu üçünün üretim tarzlarındaki ögelerin eklenme biçimini açıklamada yetersiz kaldığını belirtti (Savran, 2006a: 87-88). Bunun yeterli

olabilmesi için ekonomik düzey ile üretim kavramlarının birbirinden ayırt edilerek ilkinin meta üretiminin soyut koşulları, ikincisini ise emek sürecinin soyut koşulları anlamında kullanmak gerekmektedir.

Laclau'ya göre toplumsal oluşum çeşitli üretim tarzlarının eklemlenmesiyle ortaya çıkan somut durum iken; üretim tarzı bu karmaşıklığın gerisindeki soyut durumu oluşturmaktadır: “*Eğer üretim tarzı soyut düzeyinde sınıf çelişkisi, egemen çelişkiyse, toplumsal formasyon düzeyinde halk bloğu-iktidarı egemendir*” (Savran, 2006a: 88). Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki yapısalcılara göre toplumsal oluşumun tarihsel dünyasında açıklanacak bir özelliği yoktur, yalnızca yan yana gelişler vardır. Üretim tarzına ilişkin yapısal belirlemelerin hiçbir açıklayıcı özelliği yoktur. Çünkü bunlar herhangi bir tarihsel ya da toplumsal sürecin mantığında yer almazlar (Wood, 2018: 111). Buradan anlayacağımız üzere yapısalcılar özneyi tarih sahnesinden uzaklaştırdıktan sonra yapıyı da bu uzaklaştırma eğiliminde fazlaca yol aldılar.

Post-yapısalcılarla birlikte tarihin olumsuzluğu çabası bitirilerek, dil tüm insan düzeninin modeli ve ilkesi haline geldikçe de tahmin edilebilir neden kavramı kritik bir zayıflama sürecine girmektedir. Burada kullanılan söylemsel ideoloji, insani öznenin kendi öz varlığında çatışmalara neden olan ve onu baştan aşağı oluşturan çelişkileri bir arada tutmaya çalışan hayati bir önem içerisindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MARKSİZM'DEN POST-MARKSİZM'E DEVLET

Devlet tartışması 1950'lerden itibaren Marksist teoride önemli bir yer oluşturur. Özellikle kapitalist devlet hakkında, Nicos Poulantzas, Ralph Miliband ve Ernesto Laclau arasındaki tartışmalar bu meseleyi daha fazla popülerleştirdi. Ayrıca Sovyetlerin etkisinin zayıflaması ve Batı'da devlet müdahalelerinin artması, Sol siyasal partilerin seçimlere katılımının yükselmesi devlet tartışmasının önemini tekrar arttırdı. Sürecin doğru analizi için öncelikle Marx ve Engels'in devlet meselesi hakkındaki değerlendirmelerini incelememiz yerinde olacaktır.

Materyalist devlet teorisi tek bir ortaklaşma üzerinden oluşmuş bir teori değildir. Farklı yaklaşımları kapsamaktadır. Bu farklılıkların ortak noktası ise devlet teorilerinin, Marx'ın geliştirdiği tarihsel materyalizm ve ekonomi-politik eleştiriler üzerine kurulmuş olmalarıdır (Hirsch, 2011: 19). Marx'ın devlet konusunda doğrudan geliştirdiği bir teori olmadığı için; onun devletle ilgili düşüncelerini ve değerlendirmelerini incelerken Hegel'e karşı eleştirilerinden, ekonomi politik değerlendirmelerinden ve Fransa'daki iç savaş, Paris Komünü gibi incelemelerinden yola çıkmamız gerekmektedir (Carnoy, 2015: 69). Bu teori, öncelikle devlet eleştirisini ve bununla aynı doğrultuda ortaya çıkan siyasi kavramları içermektedir. Materyalist devlet teorisinin temelinde, toplumsal anlamda sömürü ve baskının bir aracı olan devlet kavramının ortaya çıkarılma çalışması vardır. Devlet, içinde bulunduğu toplumdaki insanlar tarafından meydana getirilir ve yeniden üretilir, ancak bu durum, insanların bilinç ve kontrollerinin saf dışı bırakıldığı koşullarda gerçekleşmektedir (Hirsch, 2011: 20). Bu nedenle devletin tam olarak ne olduğu sistem tarafından gizlenmektedir. Materyalist devlet görüşünün amacı da insanların kendi hareket tarzlarını ve bunların ortaya çıkma koşullarını ortaya çıkararak insanın özgürleşmesinin önünü açmaktır. Tarihsel materyalist yaklaşım, sadece politik iktidar ilişkilerinin, toplumsal üretim koşullarına dayandırmak demek değildir. Temel olan durum, devletin kurum ve süreçleri, iktidar ve sömürü ilişkileri ve bunlardan meydana gelen çatışma ve mücadelelerdir (Hirsch, 2011: 20).

3.1. Marx, Engels ve Lenin'in Devlet Yorumu

Marksist devlet teorisinde her ne kadar farklılıklar olsa da Marksist yazarların hepsi devlet teorilerini Marksizm'in içindeki esaslardan ortaya çıkardılar. Farklılıkların sebebi olarak Martin Carnoy üç esas belirtir.

Bunlardan ilki, Marx'a göre toplumun maddi koşulları, toplumsal sonuçların belirleyicisidir. Yani insan bilinci ya da toplumun yapısı bu koşulların sonucunda gelişmektedir (Carnoy, 2015: 69). Böylece, devletin biçimi de insanların ortak bir modellemesi değil; üretim araçları üzerindeki hâkimiyetine göre şekillendi. Bu anlayışa göre Marx, Hegel'in ideal devlet anlayışına karşı çıkmaktadır. Hegel'e göre devlet ebedi bir olgu ve tarih üzeri bir yapılanmadır. Marx ise Hegel'in gerçek dünyanın çelişkili olduğunu fark etmediğini bunun sonucunda da toplumsal kurtuluşa imkan tanımadığını belirtir (Jessop, 2015: 484). O, devleti tarihselliğe yerleştirir ve maddeci bir tarih anlayışı üzerinden değerlendirir. Toplum, devlet tarafından şekillenen bir olgu değil bizzat devleti şekillendiren bir olgudur. Bu olgu ise üretim ilişkileri üzerinden şekillenir.

Carnoy'un değerlendirmesinin ikinci kısmı olarak, Marx, herkesin çıkarını koruyan ortak bir devletin olamayacağını, devletin hâkim sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir yapıda olacağını savunur. Kendinden önceki düşünürlerin - Hobbes, Locke, Rousseau, Hegel- "toplumsal bütünlük" gibi değerlendirmelerini reddetti. Kapitalist bir toplumda hâkim olan sınıf burjuvazi olduğu için doğal olarak devlet de bu hâkimiyeti devam ettirmek için çalışan siyasi bir yapı olarak ortada durmaktadır. Marx'ın genç yıllarında devleti, komünal bir devlet olarak ve sadece demokratik bir devletin ortak çıkarları sağlayacağını düşündüğünü; bu yüzden de Prusya Devleti'nin asla bir devlet olmadığını ifade ettiğini görüyoruz (Carnoy, 2015: 71). Sonrasında Engels ile tanışması ve Paris'e yaptığı ziyaretlerin etkisiyle toplumsal durumlara sınıf temelli bakışının başlamasıyla birlikte sınıfa bağlı bir kurum olarak devlet değerlendirmesi ortaya çıktı. Marx ve Engels'e göre devlet, bir kişinin ve ya ailenin toplumla arasındaki çıkar çatışması sonucu ortaya çıkan bir kurumdur. Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (2016) isimli kitabında devleti, "aile ve burjuva-sivil toplum alanları karşısında bir dış zorunluluk, yasa ve çıkarların kendisine bağlı ve bağımlı olmasına yol açan bir erk" olarak tanımlar (Marx, 2016:

12). Bu dış zorunluluk ilkesi üzerinden devlete bir bağımlılık söz konusu olduğunu ve Hegel'in bu bağımlılığı, parçanın bütünle ilişkisi üzerinden ele alınıp incelenmesi gerektiği yorumunu aktarır. Hegel'e göre bireyin devlete karşı olan sorumluluğu ya da devlet üzerindeki hakları özdeştir. Devletin, toplumla ilişkilenmesi koşullar, özgür irade ve kişisel seçimler üzerinden olmaktadır (Marx, 2016: 14). Burada devlet ile aile ve burjuva-sivil toplum arasında kendiliğinden ve doğal bir ilişki olduğu yorumu çıkmaktadır. Olması gereken yorum ise aile ve burjuva-sivil toplum ne ölçüde devlet düzeneğinde yer alıyorsa o oranda ortaklık vardır.

Marx ve Engels'e göre ise modern kapitalist devlet, burjuvazinin egemenliği altındadır. Devletin görevinin de kapitalist üretim ilişkileri sonucu ortaya çıkan sınıfların birbirleriyle olan çatışmalarını aldaticı bir şekilde burjuvazinin çıkarına yöneltmek olduğunu gösterirler (Carnoy, 2015: 72). Carnoy'un bu noktada özellikle dikkat çekmek istediği bir nokta da devletin bir sınıf komplosu olmadığıdır. Devlet hâkim sınıfa hizmet ettiği için ve bu sınıf da burjuvazi olduğu için bu durumun böyle olduğunu belirtir.

Carnoy, Marksist devlet teorisinin üçüncü esası olarak devletin burjuvazi için bir baskı aracı olduğunu belirtti. Burada da iki durum söz konusudur birincisi, devletin sistemin koruyuculuğunu yapması ve bu baskıyı yasalarla güvence altına alması; ikincisi ise devletin yükselmesiyle doğru orantılı olarak ortaya çıkan baskı durumudur (Carnoy, 2015: 74). Devletin yükselmesiyle birlikte toplumsal çelişkilerin görünmez kılınması kolaylaştı. Genel olarak devlet üzerine çalışmış bütün düşünürler, devletin bir baskı gücü olduğundan bahsetmişlerdir. Marx ve Engels, bu tanımlamayı daha da derinleştirerek burjuvazinin baskı aracı olarak betimlediler.

Lenin, *Devlet ve Devrim* (2016) kitabında sosyal şövenler ve oportünistler olarak nitelendirdiği grupların Marx'ın öğretisini çarpıtarak, eğip büktüğünü buna karşı ise yapılması gerekenin Marx'ın devlet öğretisini yeniden gün yüzüne çıkarmak olduğunu öne sürdü (Lenin, 2016: 17-18). Engels'in, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (2019) isimli kitabında yaptığı tanımlamaya göre; devlet, hiçbir şekilde, topluma dışarıdan dayatılan bir güç değildir; hele de, Hegel'in iddia ettiği gibi 'ahlaki düşüncenin gerçekliği', 'aklın imgesi ve gerçekliği' hiç değildir. Aksine,

devlet, belirli bir gelişme aşamasındaki toplumun bir ürünüdür; toplumun kendi kendisiyle çözümsüz bir çelişkiye düşme durumunun ortadan kaldıramayacağı giderilemez karşıtlıklara bölünmüşlüğü kabulüdür. Ama bu karşıtlıkların, iktisadi çıkarları çatışan sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir mücadele içinde tüketmemeleri için, çatışmayı yumuşatacak, ‘düzen’ sınırları içinde tutacak, görünüşte toplumun üzerinde duran bir güç gerekli hale geldi. Toplumun bağrından doğan ama kendisini toplumun üzerine yerleştiren, ona giderek daha fazla yabancılaşan bu güç, devlettir (Engels, 2019: 210-211). Buradan anlayacağımız ve Marksizm’in en temel devlet yorumu olarak kabul edebileceğimiz nokta, devletin sınıf karşıtlıklarının giderilemezliğinin bir ürünü olmasıdır. Devletin, var olan bu sınıf karşıtlıklarının bir çatışmaya dönüşerek sistemi olumsuz yönde etkilemesini engellemek için ve bu çatışmaları düzen içerisinde tutabilmek için ortaya çıktığı ve asıl gücünün bu olduğunu görmekteyiz. Marx’a göre devlet, bir sınıfın egemenlik organıdır. Bu egemen sınıf, diğer bir sınıfı bu organ sayesinde ezebilmektedir. Sınıflar arasındaki çatışmayı yumuşatarak, baskıyı yasallaştırarak ve bu baskıya süreklilik kazandırarak düzenin kurulmasını sağlamaktadır (Lenin, 2016: 20).

Eğer devlet, sınıf karşıtlıklarının giderilemezliğinin bir sonucu, toplumun üzerinde dururken aynı zamanda da ona yabancılaşan bir güç olarak var oluyorsa, ezilen sınıf tarafından güç kullanılarak yapılacak bir devrim sonucu ve aynı zamanda da söz konusu yabancılaşmanın maddi hali olan devlet gücü yıkılmaksızın insanın özgürleşemeyeceği ortaya çıkmaktadır.

Lenin, en gelişmiş burjuva devlet tipi olarak parlamenter demokratik cumhuriyeti görür. İktidar bu devlet biçiminde parlamentoya aittir (Lenin, 1989: 50). Buna karşılık devlet, gücünü kullanabilmek için özel kamu gücünü ve kendi silahlı yapılanmalarını oluşturur, bunlar sürekli ordu ve polistir. Bu iki aygıt devlet iktidarının başlıca araçlarıdır. Devlet bu aygıtlarını korumak, kollamak ve toplumda ayrıcalıklı bir konuma getirmek için bazı yasalar çıkarır ve en alt seviyedeki memur bile toplumun önde gelen bir bireyi karşısında daha güçlü konuma gelebilir. Devlet, sınıf karşıtlıklarını dizginleme gereksiniminden doğduğundan, aynı zamanda söz konusu sınıfların çatışmasının ortasında doğduğundan, bir kural olarak, en güçlü, iktisadi açıdan egemen olan sınıfın devletidir. Bu sınıf, devlet aracılığıyla, siyasal açıdan da egemen sınıf haline gelir ve böylece ezilen sınıfı baskı altında tutmanın ve

sömürmenin yeni araçlarını elde eder. Eski Çağ'da var olan feodal devlet, köleleri ve serfleri sömürmenin organlarıydı; benzer şekilde, modern temsili devlet, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin aracıdır. Bazı istisnai dönemlerde, mücadele halindeki sınıfların birbirlerini neredeyse dengeledikleri görülür, görünüşteki aracı olarak devlet iktidarı, anlık olarak, her ikisi karşısında belirli bir bağımsızlık kazanır. 17. ve 18. yüzyılların mutlak monarşileri, Fransa'daki Birinci ve İkinci İmparatorlukların Bonapartizmi ve Almanya'daki Bismarck rejimi bu tür örneklerdir (Engels, 2019: 213). Bu açıklamada Engels, neden devletin ezen sınıfın bir ürünü olduğunu ve tarihsel örneklerini de göstererek bu durumun sadece kapitalist devlete özgü bir durum değil özel mülkiyetin başlangıcından itibaren süregelen bir durum olduğunu göstermektedir.

Lenin, emperyalizmin ve bankaların egemenliğinin her tür demokratik cumhuriyette servetin gücünün artırılması ve her şeye yetecek bir duruma ulaşmasının yöntemini geliştirerek, bu durumu resmen bir sanata dönüştürdüklerini söyledi (Lenin, 2016: 26). Ona göre demokratik bir cumhuriyet, kapitalizmin mümkün olan en iyi siyasi kabuğudur. Dönemin sosyal demokratları da bu propagandaya içten bir bağlılık gösterirler. Engels ise proletaryanın kendi kendisini kurtaracak olgunluğa ulaşmadan, var olan çoğunluğunun göstereceği reaksiyonu olarak, mevcut toplumsal düzeni tek düzen olarak kabul edeceğini, kapitalistlerin peşine takılan, aşırı sol bir kanat olarak var olacağını belirtir (Engels, 2019: 215). Kendi kendisini kurtarabilme olgunluğuna ulaşması doğrultusunda ise kendi partisini ortaya çıkarır ve ona destek verir. Genel oy hakkı üzerinden yapılacak en iyimser değerlendirme budur. İşçi sınıfının olgunluk düzeyinin göstergesi olan genel oy hakkı, bir termometre görevi gibi işçi sınıfını ve kapitalistlerin durumunu göstermektedir. Bunun dışında sosyal demokratlar, Engels'in devletin varlığıyla ilgili yorumunu görmezden gelerek seçimler üzerinden bir siyaset oluştururlar. Devlet, ezelden beri var olmuş değildir. Devletsiz yapabilen, devlet ve devlet iktidarı hakkında hiçbir fikirleri bulunmayan toplumlar vardı. Devletin ortaya çıkmasını zorunlu hale getiren durum, toplumun sınıflara bölünmesi doğrultusunda ortaya çıkan iktisadi gelişmelerin yansımasıdır. Şimdi, üretimin gelişimindeki, söz konusu sınıfların varlığının bir zorunluluk olmaktan çıkmakla kalmayıp aynı zamanda üretimin önünde fiili bir engele dönüşeceği bir aşamaya hızlı adımlarla yaklaşıyoruz.

Bu sınıflar, geçmişte ne kadar kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıktılarsa, o kadar kaçınılmaz bir şekilde ortadan kalkacaklardır. Onlarla birlikte devlet de kaçınılmaz olarak ortadan kalkar. Üretimi, üreticilerin özgür ve eşit birliğine dayalı olarak yeni baştan örgütleyen toplum, tüm devlet mekanizmasını, o zaman ait olacağı yere, yani tarihin sayfalarında, çıkırığın ve tunç baltanın yanına koyar (Engels, 2019: 215).

Bu noktada yeni bir durum ortaya çıkar. Bu durum, devletin “*yok olup gitmesi*” durumudur. Bahsedilen “*yok olup gitme*” anarşist bir bakış açısıyla ortaya atılan bir fikir değil; proletarya, devlet aygıtını ele geçirdikten sonra üretim araçlarını devletleştirir böylece kendi sınıfını ve genel olarak da sınıf çatışmasını ortadan kaldırmış olur. Bunun sonucunda da devlet artık işlevsizleşerek “*sönümlenir*” yani ortadan kalkmış olur.

Lenin, sınıf çatışmalarının olmadığı yerde devletin de bir zorunluluğu olmayacağını belirtti. Bu sürecin meydana gelmesinin tek yolunun devrim olduğunu ve bu devrimin de çatışma yoluyla meydana gelmesi gerektiğini söyledi. Çünkü ona göre devlet aynı zamanda burjuvazinin silahlı gücüdür. Yani tam olarak bir sınıfın bağımsızlığından söz edebilmek için proletaryanın daha güçlü silahlarla bu aygıtı yenilgiye uğratarak ele geçirmesi gerekir ve sonrasında da bu aygıt sönümlenir (Lenin, 2016: 36).

Marx ve Engels’in Paris Komünü’nden sonra kullanmaya başladıkları “*proletarya diktatörlüğü*” tanımının yanı sıra “*Devlet, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya*” tanımı Marksist devlet yorumunu net bir şekilde ifade etmektedir. Lenin, bu tanımların sosyal demokratlar tarafından bilinçli olarak kullanılmadığını, bunun nedeninin de barış içinde geliştirilen bir demokratik hareketle işçi sınıfının yönetimi ele alabileceğini ve sınıfsal çatışmaları çözebileceğini düşünmeleri olduğunu aktarır (Lenin, 2016: 39). Dönemin sosyal demokratları, proletaryanın devlete ihtiyacı vardır çözümlemesini eksik olarak benimseyerek bu sonuca varmaktadırlar. Marx’a göre proletaryanın ihtiyacı olan devletin, sadece yok olup giden, hemen yok olmaya başlayacak olan ve yok olmadan edemeyecek bir devlet olduğunu ve asıl ihtiyacın az önceki tanımda da bahsettiğimiz egemen sınıf olarak örgütlenmiş bir proletarya devleti olduğu kısmını eklemeyi unutmaktadırlar (Lenin, 2016: 39). Her ne şekilde olursa olsun var olan bütün

burjuva devletleri özünde birer burjuva diktatörlüğüdür; buna karşılık komünizme geçiş için ortaya çok çeşitli siyasal biçimler çıkabilir ama olması gereken sistemde bu biçimlerin proletarya diktatörlüğü olmasıdır.

3.1.1. Proletarya Diktatörlüğü

Devletin bir güç aygıtı, belirli bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde tahakküm oluşturmak için kullandığı bir araç olduğunu biliyoruz. 19. yüzyıl sonlarından itibaren meydana gelen bazı değişimler, demokratik devletin üstün bir tipini bizlere göstermektedir. “*Devlet olmaktan çıkan devlet*” tanımlamasının yapıldığı bu devlet tipinde, halktan ayrı ordu ve polisten değil, halkın kendisinin doğrudan ve dolaysız silahlanmışından oluşmaktadır. Bu devlet tipi, Paris Komünü tipi devlettir (Lenin, 1989: 51). Komün bizi proletaryanın yönetim durumunu net bir şekilde göstermektedir. Burada sorulması gereken soru, yönetici olduktan sonra proletarya, hangi sınıf üzerinde tahakküm oluşturmak zorundadır? Bu sorunun cevabı net olarak bellidir ki proletarya, sömürücü sınıf olan burjuvazi üzerinde tahakküm oluşturmak zorundadır. Bunu da sonradan yok olacak olan devlet aygıtıyla yapmalıdır. Proletarya, devlete yalnızca sömürücülerin direnişini bastırmak için gereksinim duyar ve bu bastırma işini yönetebilecek olan biricik sınıf kendisidir; çünkü proletarya, sonuna kadar devrimci olan, tüm emekçileri ve sömürülenleri burjuvaziye karşı ve onu tümüyle ortadan kaldırmak için yürütülen mücadelede birleştirebilecek olan tek sınıftır (Lenin, 2016: 39). Burjuvazi yani sömüren sınıf, devlete sömürüyü sürdürebilmek için ihtiyaç duyarken, sömürülen sınıf bu sömürüyü ortadan kaldırmak ve halkın büyük çoğunluğunun çıkarlarını korumak için ihtiyaç duymaktadır. Lenin, sınıf mücadelesi yerine ortaya atılan sınıflar arası işbirliği üzerinden fikirlerini ortaya atan küçük burjuva demokratlarının aslında kapitalist sistemin devamını sağlayan bir noktada durduklarını ve bu durumun da emekçi sınıfın çıkarlarına ihanet edilmesi sonucunu çıkardığını söylemektedir (Lenin, 2016: 40).

Devlet tanımının Marksizm ve burjuvazi arasındaki farkını ortaya koyarken Marx, sınıfları ve sınıf mücadelesini kendisinin keşfetmediğini belirtti. Kendisinin ortaya koyduğu yenilik olarak; (a) sınıfların varlığının tarihsel üretim ilişkileri

aşamalarıyla ilgili olduğunu; (b) sınıf mücadelesinin proletarya diktatörlüğüne yöneleceğini; (c) yalnızca bu diktatörlüğün sınıfları ortadan kaldırarak sınıfsız bir toplum inşa edebileceğini kanıtlamak olarak değerlendirdi (Bottomore, 2012: 475). Marx, bu tanımlamasıyla hem burjuvazi ve kendi düşüncesi arasındaki farkı göstererek hem de kendisinin devlet ile ilgili düşüncesini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Marx'ın devletle ilgili görüşlerini daha detaylı olarak *Fransa'da İç Savaş* adlı eserinde görüyoruz. Bu eserde Paris Komünü'nü inceleyerek ortaya çıkacak olan proletarya diktatörlüğünün de şeklini çizdi.

Engels, *Fransa'da İç Savaş* isimli eserin 1891 tarihli Almanca baskısına yazdığı önsözde; devletin, tamamıyla bir sınıfın başka bir sınıfı ezmesi için var olan bir aygıttan başka bir şey olmadığını, bu devlet, demokratik bir cumhuriyet bile olsa bu görevinden asla vazgeçmeyeceğini, en olumlu yorum olarak da sınıf mücadelesinin sonunda devrimi gerçekleştiren proletaryaya miras kalan bir bela olduğunu aktardı (Marx, 2018: 266). Devrimden proletaryanın sonra özgür toplumsal koşullarda yetişen ve bu bilince sahip yeni bir kuşak gelip bu devlet aygıtını tarihin çöp kutusuna atana kadar, Komün'de olduğu gibi onun en kötü taraflarını budamak zorunda kaldığını belirtti. Özellikle bu önsözün son paragrafında proletarya diktatörlüğünü açıklarken Komün'le olan ilişkisini net bir şekilde gösterdi; “*Şu söz, sosyal demokrat dar kafalıyı son zamanlarda yine iyileştirici dehşete düşürmüştür durumda: Proletarya diktatörlüğü. Pekala, beyler, bu diktatörlüğün neye benzediğini bilmek ister misiniz? Paris Komünü'ne bakın. Paris Komünü, proletarya diktatörlüğüydü.*” (Marx, 2018: 267).

Lenin ise bu konu hakkında, Marx'ın öğretisinin sadece sınıf mücadelesi olarak değerlendirilmesinin eksik olacağını belirtti. Ona göre, bu tanım yetersizdir çünkü sınıf mücadelesi tanımını Marx değil burjuvazi buldu ve bu tanım burjuvazi tarafından kabul edilebilir bir tanımdır. Sadece sınıf mücadelesini kabul edenlerin Marksist olamayacağını, onların hala burjuva siyasetin sınırları içinde kaldıklarını ve Marksizm'i sadece sınıf mücadelesiyle sınırlandırarak onu çarpıtmış ve sistem tarafından kabul edilebilir bir noktada tutmuş olduklarını gösterdi (Lenin, 2016: 50). Lenin'in tanımıyla, sadece sınıf mücadelesini kabul etmeyip bu mücadeleyi proletarya diktatörlüğüne götüren kişiler, Marksist'tir. Bu noktada Lenin, bu ayrımın proletarya ile küçük veya büyük burjuva arasındaki temel ayrım olduğunu aktardı.

Dönemin oportünistlerinin, reformcularının, özellikle de Kautsky'cilerin proletarya diktatörlüğünü reddederek ayrımı kavrayamayarak ve Marksizm'i çarpıttıklarını düşünmektedir. *Proletarya Devrimi ve Dönem Kautsky* isimli broşüründe bu gruplara olan eleştirisini ortaya koydu.

Lenin, öncelikle Kautsky'nin Marx'ı sıradan bir liberale dönüştürdüğünü belirtiyor. Ona göre, Kautsky sorunu iki sosyalist akım arasında gerçekleşen bir yöntem sorunudur, Bolşevikler ve Bolşevik olmayanlar. Bu yöntem, demokratik yöntem ile diktatörce yöntem arasındaki karşıtlıktır (Lenin, 1989: 2). Asıl mesele olarak burjuva demokrasisini değil; genel olarak demokrasiyi sorunun temeline koyarak liberal bir tutum içerisindedir. Lenin yine Kautsky'nin Marx'ı çarpıtarak proletarya diktatörlüğünden hiç bahsetmediği gibi bir sonuca vardığını söyleyerek, Kautsky'nin kendi makalesinde kullanmadığı, "önemsiz" bir söz olarak yorumladığı Marx'ın sözlerini kelime kelimesine gösterdi. *"Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında birinden öbürüne devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Bu döneme, devletin proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamayacağı bir siyasal geçiş dönemi karşılık düşer"* (Lenin, 1989: 3).

Lenin'e göre Kautsky ve diğerlerinin bu tanımlamayı görmezden gelmeleri ilginçtir. Çünkü Kautsky, Marx'ın öğretisini rahat bir şekilde çarpıtabilmek için, Marx'ın bütün eserlerini başucu kitabı olarak yanında bulundurmaktadır (Lenin, 1989: 3). Buna rağmen Kautsky, bu cümleyi yorumlarken proletarya diktatörlüğü üzerine Marx'ın açık bir ifade kullanmadığını söyler. Genel olarak Kautsky ve çevresinin devrimsel süreçle ilgili öngörülerini, kesinlikle bir diktatörlük içermemekle birlikte bir demokrasi savunusudur. Açık bir şekilde Marx ve Engels'in bahsettiği proletarya diktatörlüğü kavramını çarpıtarak; klasik diktatörlük tanımı üzerinden bir çıkarım yapar ve asıl bahsedilenin bir sınıfın diktatörlüğü değil geniş toplumsal kesimlerin burjuva demokrasisi altında kazanılması olarak yorumlar. Stalin, proletarya diktatörlüğü hakkında üç temel meseleden bahseder; (a) proletarya devriminin aracı olarak proletarya diktatörlüğü; (b) proletaryanın burjuvaziye hâkimiyeti olarak proletarya diktatörlüğü; (c) proletarya diktatörlüğünün devlet şekli olarak Sovyet iktidarı (Stalin, 1969: 41). İlk olarak, proletarya diktatörlüğü meselesi, proletarya devriminin temel meselesidir. Devrim ancak proletarya diktatörlüğü ile başarıya ulaşabilir. Devrimin aracı olarak proletarya diktatörlüğü, devrilen

burjuvazinin direncini kırmak ve proletarya devrimini, nihai amaç olan sosyalizmin tam zaferine ulaştıracak bir roldedir. Bir ülkede devrimi gerçekleştiren iktidarı ele geçirmek her şeyin başarıya ulaştığı anlamına gelmemektedir. Bu sadece ilk aşamadır. Çünkü devrim gerçekleşmiş bile olsa o ülkedeki burjuvazinin gücünün bitmesi belirli bir zaman ve değişimler sonucu olmaktadır. Stalin'e göre bu noktada proletarya diktatörlüğünün yapması gerekenler; burjuvazinin direncini kırmak, yeniden güçlenmesini engellemek, emekçilerin proletarya çevresinde örgütlenmesini sağlamak, emperyalizme karşı mücadele olarak devrim ordusunu oluşturmaktır (Stalin, 1969: 42-43). İkinci bir mesele olarak proletarya diktatörlüğü, burjuvaziye karşı proletaryanın hâkimiyetini sağlamasıdır. Burada, proletarya diktatörlüğü, yönetim aygıtındaki burjuvaziyi tasfiye etmekle kalmaz, onları etkisizleştirir. Temel olarak baktığımızda, bu zamana kadar süregelen azınlığın çoğunluğa olan baskısının yön değiştirerek çoğunluğun azınlığa hükmetmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada iki sonuç çıkarılabilir. İlk sonuç ortaya çıkan yöntemde tam bir demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Burjuvaziye karşı diktatörce bir devlet olmak zorundadır. İkinci sonuç, proletarya diktatörlüğü, burjuva demokrasisinin genişletilmesi ve iyileştirilmesi sonucu olamaz. Burjuvazinin devlet mekanizması, yönetimi ve baskı aygıtlarının değişmesi gereklidir (Stalin, 1969: 47-48). Stalin, üçüncü ve son mesele olarak, proletarya diktatörlüğünün devlet şekli olarak Sovyetler meselesini görmektedir. Burjuvazinin yıkılması ve burjuva demokrasisinin yerine proleter demokrasisinin getirilebilmesi için gerekli olan yapı olarak Sovyetleri görmektedir. Ona göre Sovyetler bütün işçi sınıfını kucaklayan örgüttür (Stalin, 1969: 51). Stalin'in, Leninizm'in ilkelerinden olarak yorumladığı proletarya diktatörlüğü ile ilgili yorumları, de-Stalinazsyon sonucunda etkisini kaybetti.

Post-Marksizm'in yükselişiyle birlikte burjuva demokrasisi içerisinde kazanılacak alanlar üzerinden bir devrimci mücadele yöntemi geliştirilmesi fikri yeniden türedi ve sınıfın devlet hâkimiyeti fikrine karşı değişik mücadele alanlarına zemin hazırladı.

3.2. Gramsci'nin Hegemonya Kavramı

Hegemonya kavramı hem Marksist devlet anlayışı için hem de Post-Marksistler açısından büyük öneme sahiptir. Laclau ve Mouffe, düşüncelerini geliştirirken Gramsci'nin hegemonya kullanımını ve ona karşı eleştirilerini kullanmaktadırlar. Hegemonya kavramının Gramsci'den önceki kullanımları için ortak payda olarak önderlik, özelde ise işçi sınıfının önderliği anlamında kullanılması gösterilebilir. Gramsci ise kavramı, diğerlerinden farklı olarak sadece işçi sınıfının değil baskın sınıfın da etkinlik ve mücadele alanı olarak ele aldı (Hall vd., 1985: 19). Bu yöntemi kullanırken amacı baskın sınıfın alt sınıflar üzerindeki ideolojik hegemonya üstünlüğünü anlamak ve karşı hegemonya oluşturabilme yollarını tartışmaktır.

Gramsci'nin metodolojisini bir dizi ikilik ve bu ikiliklerin diyalektik ilişkileri oluşturmaktadır. Örneğin; sivil toplum-devlet, rıza-tahakküm gibi ikiliklerin dışında entegral devlet, hegemonya ve tarihsel blok gibi ikilikleri de diyalektik ve organik olarak birbiri içinde yoğurur. Gramsci, hegemonyanın sadece rıza boyutunu ele almaz; devletlerin ihtiyaç duyarsa kolluk kuvvetler gibi baskı araçlarına, yasa belirleyici kurumlara, ideolojik aygıtlara da başvurabileceğini, bu şekilde hegemonya kurabileceklerini söyler (Hall vd, 1985: 50).

Gramsci'nin hegemonya tanımlamasında önemli bir kavram olarak tarihsel blok kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram alt yapı (ekonomi) ve üst yapı (ideoloji) arasındaki çatışma ve diyalektik birlikteliği ifade eder (Portelli, 1982:5). Hegemonya ve tarihsel blok birbirinden ayrılamaz. Çünkü Gramsci'ye göre belirli bir hegemonyanın oluşabilmesi için tarihsel bir bloğa ihtiyaç vardır (Macchiocchi, 1991:45). Gramsci'nin anlatımına bakacak olursak:

“Alt yapı ve üst yapı bir tarihsel blok meydana getirirler. Başka bir deyişle, üst yapının karmaşık, çelişkili ve ayrı ayrı tellerden çalan bütünü, toplumsal üretim ilişkileri bütününe bir yansımasıdır.” (Gramsci'den aktaran, Macchiocchi, 1991: 45)

Gramsci, bu noktada tarihsel bloğun bu iki yapı tarafından oluşturulduğunu ve bu iki yapının ilişkisinin tek gerçek ilişki olduğunu söyledi. Alt yapı ve üst yapı arasındaki ilişkinin analizinde Gramsci, kitlelerin eylemlilik süreciyle baskın sınıfa

karşı koydukları anlarda bile bilinçlerinin karşıt görüşün ideolojik hegemonyası etkisinde olabileceğini belirtti (Macchiocchi, 1991: 46). Bunun sebebi kitlelerin temelden itibaren kendi çıkarlarına ters düşen bir anlayışla eğitilmiş olmalarıdır. Üst yapının iki kurucu kertesini olarak kabul edilebilecek sivil toplum ve politik toplum arasındaki ilişkiyi bir çatışma ilişkisi değil diyalektik bir ikilik olarak yorumlamaktadır (Bank, 2015:8).

Gramsci'nin kullandığı bir diğer kavram, sivil toplum kavramıdır. Sivil toplum kavramının kullanımı, Locke ve Rousseau gibi yazarlarda sivil hükümeti tanımlamak için kullanılırken Marksist kullanımı Hegel'den kaynaklanmaktadır (Bottomore, 2012: 526). Hegel'e göre sivil toplum, devletin veya politik toplumun karşısında yer almaktadır ve sivil toplumun genel iyiliğe yol açacağı fikrine inanmayarak evrensel çıkar için devletin hüküm sürmesi gerektiğini söylemektedir (Bottomore, 2012: 526).

Marx'a göre sivil toplum ortaçağ toplumunun yıkılışıyla ortaya çıkan bireyciliğin bir ürünüdür. Sivil toplumun nitelikleri modern devleti zorunlu kılar ve onu sınırlandırır fikri oluşur ve devlet fikrinde ortaya çıkan evrensel, ahlaki ve toplumsal amaçların, bireysel ve bencil arzuların baştan çıkardığı insanlardan kaynaklandığını belirtir. (Yetiş, 2003: 43). İnsanlığın özgürleşmesi için toplumsal ve politik devrimin gerekli olduğunu belirtir.

Gramsci'nin önerdiği sivil toplum Marx'ın düşüncesinden farklıdır. Marx sivil toplumu ekonomik ilişkiler bütünlüğü olarak, Gramsci ise üstyapı bütünlüğü olarak kavradı. Sivil toplumun sadece bireysel ihtiyaçların değil özgürlük ve kendini düzenleme yetisini de barındırdığını söyledi. Gramsci, sivil toplumu, hegemonyanın ve kendiliğinden ortaya çıkan rızanın örgütlediği genel olarak özel denem oluşumların bütünü olarak tanımlar (Bottomore, 2012: 527). Devlet ve sivil toplum arasındaki ayrımın sadece yöntemsel bir ayrım olduğu görüşünü benimsedi. Sivil toplumu iki şekilde yorumlamaktadır; ekonomik krizlere karşı devleti koruyan bir siper olarak ve devlet gerisinde sivil toplumun dayanıklı ve güçlü bir savunma sisteminin durduğu dışsal bir çeper. Egemen sınıfın hegemonyası zora dayanan devlet aygıtlarınca takviye edilirken dar bir şekilde hükümet olarak kavranan devlet sivil toplumda örgütlenmiş hegemonya tarafından korunduğunu söyledi (Bottomore,

2012: 528). Sivil toplum karmaşık bir içeriğe sahiptir. Çünkü alanı çok geniş ve içerisinde bütün tarihsel bloğu yönetme yetisi vardır. Sivil toplumu üç tamamlayıcı görünüm altında düşünebiliriz; (a) yönetici sınıfın ideolojisi olarak, ekonomiden, hukuktan, vb. geçerek, sanattan bilime değin, bütün ideoloji kollarını kapsar; (b) onları yönetici sınıfa bağlamak üzere bütün toplumsal katmanlar içinde yayılmış bulunan dünya görüşü olarak, bütün gruplara uyar: felsefe, din, ortak duyu, kültür gibi çeşitli nitel dereceleri de bu durumun sonucudur; (c) toplumun ideolojik yönetimi olarak üç özsel düzeyde eklemlenir; gerçek anlamıyla ideoloji, ideolojiyi yayan örgütler ve ideolojik gereçler (Portelli, 1982: 15).

Sivil toplumun kapladığı alan, ideoloji alanını oluşturduğu için oldukça geniştir. Gramsci, ideolojiyi sanatta, hukukta, ekonomik etkinlikte, bireysel ve kolektif yaşamın bütün belirtilerinde kendini gizli şekilde gösteren bir dünya görüşü olarak tanımlar (Portelli, 1982: 17). İdeoloji egemen sınıfın dünya görüşünü gösterir ve bütün topluma yayılan bir yapıdadır. Bu dünya görüşü Gramsci'de katmanlara ayrılır; en tepede, en işlenmiş dünya görüşü olarak felsefeyi en alt katmanda ise kültürü ele alır. Bu iki katman arasındaki bağı ise ortakduyu ve dinler olarak yorumlamaktadır (Portelli, 1982: 18). Sivil toplumun yapı taşlarından biri de yönetici sınıfın ideolojilerini yayma örgütleridir. Gramsci, ideolojik yapı olarak yorumladığı bu olgunun kamuoyunu doğrudan doğruya etkileyen ya da etkileyebilme yetisi olan her şey olarak yorumladı (Portelli, 1982: 22). Bu ideolojik yapılar da toplumu din, okullar, aile, hukuk, siyasal yöntem, sendikalar, medya ve kültür gibi değişik aygıtlarla şekillendirmektedir (Althusser, 2002: 33-34).

Gramsci'nin devlet tanımı birkaç yerde farklılık göstermektedir. İlk tanımında, devlet ve sivil toplum arasında karşıtlıktan bahseder. Hegemonya sivil topluma, zorlama devlete aittir. Egemen sınıf toplum yoluyla hegemonya, devlet ve yasalar yoluyla egemenlik uygular. Egemen sınıf toplumsal egemenliğine olan rızayı toplumdaki hegemonyasıyla elde eder ama egemenliğini devletin baskı aygıtlarıyla uygular (Carnoy, 2001: 259). İkinci tanımda devlet sivil toplumu kuşatır. Gramsci, Devlet = Politik toplum+Sivil toplum yani zorlamayla güçlendirilmiş hegemonyadır formülünü yapar (Gramsci, 1986: 186). Bu tanıma göre hegemonya zorlama ve rızanın birleşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Üçüncü bir tanıma göre ise devlet ve sivil toplum özdeştir. Rıza ve zorlama devletle birlikte yer almaktadır. Politik

toplumla devlet eş anlamda kullanılır. Bu durumda devletle ilgili üç tanım ortaya çıkar; sivil toplumun zıttı olan devlet, sivil toplumu saran devlet ve sivil toplumla aynı şey olan devlet (Anderson, 1988: 28).

Sonuç olarak Gramsci, politik toplumu dar anlamıyla devlet olarak görmektedir. Politik toplum, güç ve baskı anını temsil eder, sivil toplum ise karmaşık bir eğitsel ve ideolojik işlevler ağıdır. Bu yolla topluma sadece komutlar verilmez aynı zamanda da ona yön verilir.

Devletin zor kullanma ve rıza alma anları diyalektik olarak birleşen anlardır. Devlet, hegemonik ve ideoloji aygıtları içeren bu düzey aracılığıyla sivil toplum üzerindeki etkisini sürdürülebilir kıldı (Macciocchi, 1991: 47). Yani devlet hegemonyasının kullanım alanı sivil toplumdur. Söz konusu ideolojik sistem yurttaşı her yanından sarar ve daha çocukluğundan itibaren onu okul, din, ordu, adalet, kültür, eğlence ve hatta sendikalarla bütünleştirir. Böylece ölene kadar hiç aldırmadan onu hapseder. Bu hegemonya gücünü kaba kuvvetten değil parmaklıkları ne kadar az görülürse o kadar etkin olan bir hapisneden alır (Macciocchi, 1991: 48). Gramsci'nin aydınlatmaya çalıştığı devletin bu yönüdür. Bu inceleme politik toplum olarak anlaşılan devlet kavramına yeni tanımlamalar getirdi ve aydınlar da kendilerine düşen rolü bu sivil toplum içinde oynadılar.

Devlet, her zaman bir toplumsal sınıfın kendine özgü organı ve sınıf diktatörlüğünün aletidir. Bu egemenlik sadece ekonomik çıkarlar anlamında ortaya çıkmaz. Devlet sadece baskı ve komuta aygıtına indirgenemez. Çünkü devlet egemen sınıfla egemen sınıfa destek olan diğer sınıfların arasındaki siyasal ve ekonomik çıkarların birliğini sağlamak üzere kurulan karmaşık, uzlaşma ve arabuluculuk ilişkilerini de kapsayan bir aygıttır.

Gramsci, Batı devrimi stratejisinin özelliğini mevzi savaşı olarak tanımladı. Gelişmiş batı toplumları için sınıfın, iktidarı kazanma yolu olarak mevzi savaşını görmektedir (Bank, 2015: 31). Mevzi savaşıyla birleşik cephe fikrini aynı şey olarak yorumlar ve birleşik cephenin stratejik amacının kitleleri Marksizm'e kazandırması olduğunu belirtir (Anderson, 1988: 96).

Lenin, Batı'da sınıfın iktidara gelebilmesi için geniş kitleleri önceden kazanması gerektiğini söyledi (Lenin'den aktaran, Anderson, 1988: 97). Burada

önemli olan geniş bir siyasi partiden ziyade kitlelere ulaşmak ve kazanmak önemlidir. Gramsci, mevzi savaşını burjuva devletine karşı sınıfın son ayaklanmasına kadar kitleleri rıza yoluyla kendi etrafında toplama aracı olarak görmektedir (Anderson, 1988: 112).

Mevzi savaşının dört önemli ögesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, her ülkenin kendi mücadele yöntemini belirlemesi gerektiğidir (Carnoy, 2001: 268). Ülke içerisindeki sınıf, o ülkenin özgül tarihsel süreçlerini, gelişim noktalarını dikkate alarak kendi yöntemini bulmak zorundadır. Bu noktada Gramsci, Trotsky'nin sürekli devrim görüşüne karşıt bir argüman sundu. İkincisi, mevzi savaşının, devlet aygıtını bir karşıt-hegemonya ağı ile kuşatması gerekmektedir. Bir toplumsal grup hükümet erkliğini ele geçirmeden önce de yönetici olabilir hatta olmalıdır (ve erkliğin başlıca koşullarından biri de işte budur) (Gramsci, 1986: 14). Gramsci'nin stratejisinin temeli, işçi ve köylüleri devletle cepheden karşı karşıya getirmek değil, proleter bir toplum oluşturmak için işçi sınıfı örgütleri kurmaktır. Proletarya kendi hegemonyasını kurarken bu mevzi savaşını gerçekleştirmelidir. Başarılı olduğu durumda burjuva devleti ortadan kalkar ve yerine yeni proleter devlet gelir (Carnoy, 2001: 270). Gramsci, proleter hegemonyanın rolünü burada bitirmedi. Yeni kurulan devletin temelini oluşturduğunu da belirtti. Üçüncü olarak Gramsci, değişim sürecinde anahtar bileşen olarak sınıf bilincine odaklandı. Mevzi savaşını, işçi sınıfı bilincinin de bir savaşı olarak nitelendirdi (Carnoy, 2001: 270). İlk bilinç düzeyi olarak mesleki özleşmeyi gördü. Bu durum, aynı meslek grubunun üyelerinin, örgütlenme ihtiyaçlarının, kendi birliğinin ve türdeşliğinin bilincinde olma durumudur. Sadece ekonomi anlamında toplumsal sınıfın bütün üyeleri arasında çıkar dayanışmasına ilişkin bilinç ortaya çıkınca ikinci düzeye geçilir (Carnoy, 2001: 271). Burada işçi sınıfı egemen gruplar karşısında eşitlik talep eder. Üçüncü bilinç düzeyinde sınıf, kendi durumunu değiştirecek karşıt-hegemonya oluşturmak için bir araya gelebileceği birçok grup olduğunu fark eder. Dördüncü öge olarak bu ideolojik gelişmeyi eyleme dönüştürme oluşturmaktadır. Bu noktada Gramsci, siyasal öncü partinin kitleyi eğitme, örgütlenme ve harekete geçirme rolüne değindi (Carnoy, 2001: 272).

Gramsci, mevzi savaşı terimi ile bağlantılı olarak birleşik cephe terimini de kullandı. Doğu'da zaferle sonuçlanacak biçimde uygulanan manevra savaşının

Batı'daki tek olanaklı biçimi olan mevzi savaşına geçmenin gerekli olduğunu belirtti (Savran, 2006b: 188). Gramsci'nin siyaset bilimine kattığı diğer bir kavram pasif devrim kavramıdır. Gramsci, pasif devrim kavramının siyasal bilimin iki ilkesinden çıkarılması gerektiğini söyledi. Bunlar; (a) kendisinde gelişmiş bulunan üretici güçler daha sonraki ilerleyici bir devrim için henüz yer buldukları sürece hiçbir toplumsal kurum ortadan kalkmaz; (b) toplum kendine çözümleri için gerekli koşulların vb. oluşmamış bulunduğu görevler saptamaz. (Gramsci, 1986: 159).

Aynı biçimde bu ilkelerin üç temel momentin betimlemesiyle ilişkilendirilmesi gerektiğini söyledi. Bu momentlerden birincisi, “durum” ya da güçlerin bir dengesini ayırt edilebilir gördü. İkinci moment ya da siyasal güçlerin dengesi değerlendirilip özellikle üçüncü moment ya da siyasal askeri denge vurgulanması gerektiğini söyledi (Gramsci, 1984: 122). Gramsci, Hindistan'daki Gandicilik olayı ile Tolstoy'un kötülöklere karşı koymama tanımlarını örnek gösterdi. İkisini de pasif devrimin dinsel renklerle safça kuramsallaştırılması olarak gördü (Gramsci, 1984: 123). Araştırmasının başlangıç noktasını Vincenzo Cuoco'nun, “*pasif devrim halkın devrimi değildir. Aydınlarla halk arasındaki ve kültürle ulus arasındaki ayrılığı daha da arttırır*” düşüncesi yer almaktadır (Gramsci, 1986: 161).

Pasif devrim kavramı için İtalya'nın birliğinin uzun ve çetin mücadelesinin pasif devrimle sağlanmasını ele almaktadır. Köylüler yeni siyasi düzeni pasif bir rızayla kabul ettiler. Gramsci, pasif devrim kavramını en az iki bağlamda kullanmaktadır. Bunlardan ilki kitle katılımı olmayan devrim, ikincisi açıkça ilerlemesine izin verilmeyen bir sosyal sınıfın örtük ilerlemesi ki buna da devrim-restorasyon demektir (Anderson, 1988: 8). Yöneten azınlığın elinde bulunan siyaset ve ekonomiyi işçi sınıfının ele geçirme tehdidi oluşturması durumunda kapitalizmin siyasi, sosyal ve ekonomik krizleri, hegemonyanın her türlü yolu kullanarak yapacağı pasif devrimle re-organize olmasına da yol açabilir düşüncesini sunar. Örnek olarak da faşizmi, değişik türleriyle reformizmi ve montaj üreticiliğinde bilimsel yöntemlerin kullanılması gibi durumların Avrupa'ya getirilmiş olmasını gösterdi (Anderson, 1988: 10).

Gramsci, pasif devrim kavramı ve mevzi savaşı kavramı arasında devresel bağlar kurmaktadır. Pasif devrimin tarihin belirli bir anında belirli bir gelişmişlik seviyesindeki toplumlarda geçerli olduğunu söyledi (Bulduruç, 2018). Bu tartışma Batı’da mevzi savaşıyla örtüşmektedir. Batı’da sivil toplumun devlet karşısındaki üstünlüğünü, gelişmiş kapitalizmde burjuvaların iktidar tarzı olan hegemonyanın baskıya üstünlüğüyle bir tutmaktadır (Savran, 2006b: 188). Hegemonya sivil topluma özgü olduğu için sivil toplum da devletten üstün olduğu için kapitalist düzenin devamını sağlayan, yönetici grubun kültürel üstünlüğüdür. Bu hegemonya da işçi sınıfı üzerinde onun rızasını alarak oluşturulan yönetimi mümkün kılan ideolojik tabiiyettir. Bu yüzden Batı için pasif devrim kavramını mevzi savaşı kavramıyla bir bağ içinde yorumladı. Gramsci’nin *Defterleri*’nde bahsettiği düşünce genel olarak ikircikli bir hat ortaya koymaktadır. Örneğin, hâkim sınıf kavramını kullanırken kimi zaman burjuvaziyi kimi zaman da proletaryadan bahsederek çoğu zaman bir muğlaklık oluşturmaktadır (Anderson, 1988: 38). Bu durum da sonrasındaki düşünürler açısından bir ikilik ortaya koymaktadır. Eğer Gramsci’nin bir hegemonya yorumunda kavramı burjuvazi için mi işçi sınıfı için mi kullandığını net olarak belirleyemezsek bu ikilik üzerinden revizyonizm çukuruna saplanmış oluruz.

3. 3. Althusser ve “Devletin İdeolojik Aygıtları”

Althusser, yapısalcı bir düşünür olarak toplumsal yapının merkezinde herhangi bir yaratıcı özne olmadığını düşünmektedir. Ona göre toplumsal süreçler, nesnel süreçler sistemidir. İnsanın tarihin öznesi olduğu fikrini reddederek, insanların içinde bulundukları toplumsal ilişkilerin birer parçaları olduğunu ve tarihin öznesinin de bireysel aktörler değil üretim ilişkileri olduğunu belirtir (Carnoy, 2013: 120). Ayrıca Althusser, ekonomik belirlenimciliği de reddeder. Marx’ın üretim tarzı kavramının birbirine geçmiş üç yapıdan (ekonomik, siyasal, ideolojik yapılar) oluştuğunu öne sürmektedir. Althusser için ekonomi, yapı tarafından ortaya çıkacak bir yanlış bilinç ya da kötü kaderle bağlantılı değil, kendi gerçekliklerine sahip bir siyasal ve ideolojik etkenler çokluğunca üst-belirlenmektedir (Schechter, 2019: 133). Alexandre Matheron, Althusser’in öğretisi için tamamıyla kendi altını oyan bir öğreti değerlendirmesinde bulunur (Matheron, 2019: 468). Bunun nedeni, Althusser,

kendisinden önceki Marksist düşünürler gibi değildir, savunduğu bir fikri bir süre sonra kendisi eleştirme ve değiştirme reaksiyonları gösterdi.

Althusser için de Marx için olduğu gibi ideoloji, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi açısından büyük öneme sahiptir. Biçimleri ne olursa olsun (dini, ahlaki, hukuki, siyasal) ideolojileri, teorilerinin son kertede üretim ilişkilerine ve bu ilişkilerin dayandığı sınıf mücadelelerine dayandığını belirtti (Althusser, 2002: 48). İdeolojilerin, son kertede belirlenmiş olsalar bile ayrı bir tarihi olduğu için genel olarak bir ideoloji tarihinden söz edilemeyeceğini; ancak buna rağmen ortaya bir ideoloji sürebilmek mümkünse ve bu ideoloji de bağımlı olduğu biçimlerden biriye ideolojinin tarihinin olmadığı sonucuna ulaşmaktadır (Althusser, 2002: 48). Marx ve Engels'e göre ideoloji, tamamen bir rüyadır ve kendine özgü bir tarihi yoktur. Althusser ise bu kitaptan kendisinin de savunduğu tez olan ideolojinin tarihi olmadığı tezini doğrudan Marx ve Engels'in aktardığı gibi olmadığını; ideolojilerin son kertede sınıf mücadeleleriyle belirlense bile kendi tarihleri olduğunu düşünmektedir ve ideolojinin bir tarihi olmadığını olumsuz anlamda değil pozitif anlamda düşünmektedir (Althusser, 2002: 49).

Marx, Engels ve Lenin gibi Althusser de devleti, işçi sınıfının emeğini sömürebilmek için burjuvazi adına işleyen bir aygıt olarak değerlendirdi (Althusser, 2002: 27). Bu aygıtı hukuki olarak tanımak zorunda olduğumuz bir sistem olarak tanımlar. Aksi halde Bu aygıt adına güç kullanma görevine sahip polisler tarafından, onların da yetersiz kaldığı noktalarda ordular tarafından ve bu kesimin üzerinde de devlet başkanı, hükümet ve yönetimin bulunduğu bir yapı tarafından baskı uygulanacak bir sistem olarak betimledi.

Marx ve Engels'in devleti açıklama konusunda net bir tutum çizmediğini belirtmiştik. Yine burada da Althusser, her ne kadar Gramsci, devlet konusunda fikirler ortaya atmışsa da onları bazı noktalarda eksik bulup eklemeler yapar. Ona göre incelenmesi ve belirtilmesi gereken asıl nokta; devletin ideolojik aygıtları meselesidir (Althusser, 2002: 32). Nelerdir bu ideolojik aygıtlar?

Althusser, Marksist öğretide anlatılan hükümet, ordu, yönetim, mahkemeler gibi aygıtların devletin ideolojik aygıtlarını oluşturmadıklarını bunların devletin baskı aygıtları olduğunu kabul etmektedir. Althusser için devletin ideolojik

aygıtlarını incelemenin önemi, belirli bir sınıfın hegemonyası altında kalan sosyal formasyonların içinde bulunduğu durumu açıkça göstermektedir (Hall, vd., 2014, 199). Çünkü gerekli zamanlarda bu aygıtlar, devlet adına güç kullanmakta ve baskı oluşturmaktadır. Ona göre devletin ideolojik aygıtları (DİA), din, eğitim, aile, hukuk, siyaset, haberleşme ve kültür gibi olgulardan oluşmaktadır (Althusser, 2002: 33-34). Bu DİA'lar içerisinde hukuk, devletin hem baskı aygıtı hem de ideolojik aygıtıdır. Aile ise hem ideolojik aygıtı oluştururken hem de emek sömürsünün yeniden üretimini gerçekleştirmektedir. Devletin baskı aygıtları ve ideolojik aygıtları arasındaki fark hemen gözümüze çarpmaktadır. Baskı aygıtları, kamusal alanı düzenlerken; ideolojik aygıtlar, özel alanı düzenlemektedir. Althusser, bu ayrımı, Gramsci'nin de fark ettiğini belirterek, özel alan kamusal alan ayrımını burjuva hukukunun dayattığı ve işlettiği bir ayrım olarak gösterdi (Althusser, 2002: 34). DİA'ları, devletin baskı aygıtlarından ayıran nokta ise baskı aygıtları zor kullanarak işler; DİA'lar ise ideolojiyi kullanmaktadır. Althusser'e göre hâkim sınıfın ideolojisi tanrısal bir etkiyle hâkim olamaz hatta devlet iktidarının ele geçirilmesi bile buna yeterli değildir. Bu hâkimiyetin oluşması için gerekli olan şey de ideolojik aygıtlardır (Carnoy, 2015: 123). Bu hâkimiyet ise bir kez sağlandığında bireyler, bu duruma adapte olmaya başlar ve sistem tarafından şekillenmiş özneler olurlar.

3.4. Kapitalist Devlet Sorunu: Poulantzas, Miliband ve Laclau Tartışması

1970'li yıllardan itibaren devlet üzerine Marksist çalışmalar yeniden artmaya ve çeşitlenmeye başladı. Bunun nedenleri olarak ulus devlet anlayışının içine girdiği bunalım; Asyalı ülkelerin ekonomik olarak Avrupa merkezli teorik çalışmalara rakip olması, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan Marksist-Leninist ideolojiyi resmi olarak savunan ülkelerdeki ideolojik değişimler; küreselleşmenin etkisiyle devlet aygıtlarının yeniden yapılandırılması gibi nedenler gösterilebilir (Jessop, 2014: 387). Buradan anlayacağımız üzere çağdaş Marksizm olarak adlandırılacak analizler sadece devleti kuramsal olarak alışılmış şekilde incelememektedir. Ortaya çıkan yeni durumlar üzerine ve bu durumlara karşı geliştirilen mücadele yöntemlerini de incelemektedirler.

Marksist devlet teorisi üzerine yapılan yeni okumalarda dört temel bakış açısı hâkimiyet gösterdi. Bunlardan ilki, ekonomik indirgemeci analizlerdir. Devlet biçimlerini ekonomik temel üzerinden açıklamaya çalışır, devletin özgül siyasi boyutlarını ve bunların toplumu şekillendirmedeki etkilerini incelememektedirler. İkinci olarak, devletin tarihsel koşullarını göz ardı ederek özerk siyasal sınıf mücadelelerinin devrimci yapısına odaklandılar. Üçüncüsü, tekelci sermaye ve devlet arasındaki bağlantıyı inceleyen ve bu iki yapı arasındaki bağlantının diğer kapitalist grupları nasıl dışladığını inceleyen tekelci devlet kapitalizmi analizleri vardır. Dördüncü ve son olarak, kitle siyasetinin yükselmesi nedeniyle toplumsal ortaklaşma denilebilecek bakış açısıyla, demokrasi mücadeleleri üzerine yapılan analizler yer almaktadır (Jessop, 2014: 388-389).

Miliband, liberal demokrat teorisyenlere, yönetici sınıfın -hem şirket hem devlet yöneticileri- toplumsal aidiyetleri, kişisel bağlantıları ve ortak değerleri, ayrıca hükümet politikalarının gelir dağılımındaki etkileri üzerine var olan gerçeklerle karşı durmaktadır (Jessop, 2008: 48). Yönetici sınıfın ideolojisi içindeki sosyalleşme kavramının, toplumsal düzeni ve politik iktidarı oluşturmada önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir. Bob Jessop'a göre, Miliband'ın temel kaygısı liberal çoğulculuğun mistifikasyonunu deşifre etme olduğundan, özgün bir Marksist devlet tahlili geliştirmeye uğraşmaz. Aksine politikayı, ekonomik karmaşık ilişkilerden yalıtmış olarak tartışan liberal düşüncüyü yeniden üretir (Jessop, 2008: 49). Politika ve ekonomi arasındaki bağlantıyı kişiler düzeyinde analiz ederek, politika ve ekonominin karşılıklı ilişkisini, birbirlerine bağımlılığını göz ardı etmektedir. Böylece kapitalist devlet ve sermayenin konumunu belirlemeyi başaramaz.

Poulantzas ise kendisine amaç olarak liberal demokrat anlayışın çürütülmesini değil; geleneksel Ortodoks Marksist devlet anlayışının ürünü olan tekelci devlet kapitalizmi fikrini eleştirmeyi belirler. Tekelci sermayenin devletin tümünden sahibi olduğunu ve devletin her koşulda sermayeye itaat ettiği fikrini eleştirir (Jessop, 2008: 49). Ona göre sınıflar, devletin dışında ve ondan bağımsız olarak devleti sadece araç olarak kullanan yapılar değildir. Ayrıca sınıf mücadelesi, sadece sivil toplumla sınırlı değildir; devletin kalbinde yeniden üretilir. Jessop'a göre Poulantzas, Miliband'ı devleti, kapitalist toplumdaki yeri üzerinden değil de bireylere göre tahlil ettiği için eleştirmektedir (Jessop, 2008: 49). Miliband'a karşı ve

tekelci devlet kapitalizmine karşı güçlü eleştirileri olsa da Poulantzas da kapitalist devletin net bir tahlilini ortaya koymaz.

Poulantzas'ın düşüncesinde yer alan ve siyaset biliminin temel kavramları olarak nitelendirilebileceğimiz, sınıf, iktidar, ideoloji ve egemenlik gibi kavramlar üzerinden kapitalist devlet sorununu incelemesi, bu tartışmanın boyutunu da değiştirdi (Bank, 2012: 4). Belirli bir soyutlama üzerinden bir toplumsal formasyonun siyasi, ekonomik ve ideolojik düzeylerinin göreceli özerkliği fikri üzerine bir kuramsallaştırma çabasına girmektedir.

Poulantzas, Miliband'la girdiği tartışma üzerinden kendi devlet kavramsallaştırmasını göstererek ve Miliband'ın yorumlarını eleştirmektedir. Marksist devlet teorisi üzerine çalışma yürütmüş düşünürler gibi Poulantzas da Marx'ın öğretisinde ve sonrasında gelen düşünürlerin devlet yorumu konusunda eksik kaldığını göstermektedir. Ona göre Marx, kapitalist toplumu incelerken kapitalist üretim tarzı üzerine yoğunlaşarak; devlet gibi başka uğraklarla özgül biçimde uğraşmadı (Poulantzas, 2019: 317). Lenin'de ise bu devlet kavramsallaştırmasının, pratik üzerinden ortaya çıktığı için *Devlet ve Devrim* isimli kitapta incelendiğini bunun ise yeterli teorik derinliğe sahip olmadığını düşünmektedir. Poulantzas için devlet teorisinin İkinci ve Üçüncü Enternasyonallerde geri planda tutulmasının nedeni buralarda saplanılıp kalınan ekonomik indirgemeciliktir (Poulantzas, 2019: 317). Ekonomik indirgemecilik yorumunun uzantısı olarak devlet üzerine özgül yorumların yapılmadığını düşünmesi normaldir.

Poulantzas, Miliband'ın eserini incelerken, eser hakkında öncelikle eserin Marksist devlet teorisi üzerine ortada olan bir boşluğu doldurma çabası olarak değerli bir eser olarak görür. Yine de Miliband'ın seçtiği yöntem olarak somut durumlar üzerinden analizler yaparken, yani burjuva devletini eleştirip Marksist devlet savunusu yaparken; Marksist devleti, burjuva ideolojileri eleştirmek için bir araç olarak kullanarak Marksist devletin açıklamasını yapma konusunda kapalı bir tutum izlediğini belirtir (Poulantzas, 2019: 318). Ona göre, Marksist teorinin henüz yetkinliğe ulaşmamış olan bir konusu olarak devlet hakkında böyle kapalı bir anlatım, Marx'ın eleştiri yöntemine uymamakla birlikte eleştiri yapan düşünürü

eleştirdiği noktaya yaklaştırmaktadır. Marksist öğretiyeye göre devlet ile politik mücadele arasında kuramsal bir bağ oluşturmak Macchiavellici bir politika anlayışına düşmek demektir (Poulantzas, 1992: 37).

Poulantzas, Miliband'ın yöntemine karşı yaptığı eleştiride, Miliband'ın ideolojik seçkin kavramının eleştirisine girmekten kaçınarak kendisini hasmının tartışma zeminine yerleştirdiğini, kavramlar ve düşünceleri eleştirirken hasmının dilini kullanarak ona meşruluk kazandırdığını belirtmektedir (Poulantzas, 2019: 319). Kavramların ve düşüncelerin olgular tarafından yanlışlanacağını düşünerek hareket ederek, teorik olarak eleştiri yapılmazsa, kişi kendisini farkında olmadan hasmının epistemolojik ilkeleriyle zehirlenebileceği bir noktada bulur (Poulantzas, 2019: 319).

Miliband ise Poulantzas'a verdiği cevap yazısının yöntem sorunuyla ilgili kısmında, kendisinin Poulantzas'ın iddia ettiği gibi Marksist devlet teorisini örtük bir biçimde incelemeyeceğini, daha önceki bir çalışmada bu konuyu incelemesini bir kenara bırakarak, burada kullandığı yöntemi, kapalılık olarak değil özet bir aktarım olarak değerlendirmektedir (Miliband, 2019: 329-330).

Laclau, Poulantzas'ın Miliband'a karşı yaptığı metodolojik eleştiriye haklı görmektedir. Ona göre, Miliband'ın metodu, burjuva politik bilimin günümüzdeki değerlendirmesinden yola çıkarak, bununla çelişen olguları gün yüzüne çıkarmak ve yanlışlığını göstermektedir (Laclau, 2015: 52). Ona göre bilimsel bir tartışmada teorik problemler, teorik olarak kaldıkları sürece çözülemezler. Sadece başka bir teorinin yerini alırlar ve bu da yine aynı duruma gelmektedir. Miliband'ın ortaya koyduğu argümanlarla, kendi teorik kapsamını başlangıç noktasından öteye götüremediğini; Poulantzas'ın da eleştirel çabasının kendi deyimiyle yetersiz olabileceğini göstermektedir.

Miliband, şirket yöneticiliği ile ilgili yorumlamasında onları, yönetici sınıf olarak değerlendirerek, faaliyetlerinin amacının kârı yükseltmek olmasından dolayı, onların burjuvazinin bir parçası olduğunu düşünmektedir (Bank, 2012: 5). Poulantzas'a göre ise şirket yöneticilerinin konumunu, şirketlerin sahibi olarak değil onların işletmelerini gerçekleştiren kesim olarak değerlendirmek gerekmektedir. Kâr etme güdüsüne dayandırılarak bu kesimin kapitalist sınıfa ait olduğunu düşünmenin hata olacağını belirtir. Marx'a göre bir davranış güdüsü olarak kâr etme amacıyla

faaliyetlerine yön vermek hiçbir şekilde kapitalist sınıf üyeliği için belirgin bir ölçüt olamaz. Çünkü kâr etme güdüsüyle hareket etmeyen kapitalistler olabileceği gibi tam tersinden kar etme amacı güden kapitalist olmayan kesimler de olabilir (Poulantzas, 2019: 320). Poulantzas’a göre yönetici sınıfı değerlendirirken onların üretim araçlarıyla olan ilişkilerine bakılmalıdır ve böyle bir incelemenin sonucu olarak şirket yöneticilerinin sadece işletme yetkisine sahip olduğu görülecektir (Bank, 2012: 5-6).

Miliband ile Poulantzas arasındaki tartışmanın ikinci konusu yönetici sınıf ile devlet arasındaki ilişkidir. Poulantzas, Miliband’ın bu soruna yaklaşımında sivil toplumun farklı çıkarlarına karşın genel çıkarlar temsil eden devletin tarafsızlığını ortaya çıkaran burjuva ideolojilerinin yanlışlığını vurguladığını belirtir (Poulantzas, 2019: 321). Ona göre, Miliband, devlet aygıtının zirvesindeki insanların toplumsal köken olarak yönetici sınıfta bulunduğu ve yönetici sınıfın devlet aygıtının üyeleri arasında çeşitli ilişkilerden kaynaklı bağlar olduğu düşünceleri üzerinden iki şekilde ideolojilere karşı tutum almaktadır. Bu noktada Poulantzas, Miliband’ın seçtiği yolun sorunun asıl önemli noktası olmadığını düşünmektedir. Çünkü Poulantzas’a göre kapitalist sınıfın üyelerinin devletle olan ilişkisi kilit bir sorun değildir ve burjuvazi ile devlet arasındaki bağlantı nesnel bir durumdur (Poulantzas, 2019: 322). Yani herhangi bir toplumsal düzende devlet ile hâkim sınıf arasındaki ilişkinin şekli o sistemin mantığının bir ürünüdür. Yönetici sınıfın, devlet aygıtına katılması neden değil sonuçtur. Poulantzas’a göre Miliband, devletin işlevini, devlet aygıtı üyelerinin davranışlarına indirgemektedir. Miliband, öncelikle devletin bir toplumsal formasyonun birleşme etmeni ve hâkim sınıfın diğer sınıflar üzerindeki egemenliğini belirleyen ve bu sistemin üretim koşullarının yeniden üretilmesini sağlayan bir etmen olarak yorumlasaydı, hâkim sınıfın üyelerinin devlet aygıtına dolaylı ya da dolaysız katılmasının sorunun kilit noktası olmadığını hatta hiçbir şeyi değiştirmediğini görürdü (Poulantzas, 2019: 322). Miliband’ın değerlendirmeyi böyle yapması bürokrasi sorununu incelememizi engellemektedir. Poulantzas, değerlendirmesinin devamında, Marx, Engels ve Lenin’in de bürokrasi hakkındaki belirlemelerinde, bu grubun üyelerini bir sınıf olarak değil, özgül bir toplumsal kategori olarak değerlendirdiklerini belirtir. Yani ona göre, devlet aygıtının üyeleri, sınıfsal kökenleri açısından farklı sınıflara ait oldukları halde, ortak bir hareket tarzı üzerinde

ortaklaşırlar. Sınıf konumlarının, sınıfsal durumlarına oranla daha önemli olduğunu belirtir (Poulantzas, 2019: 323). Bunun daha açık anlamı ise kendilerinin, devlet aygıtına ait olmadan, sadece devletin işleyişini yerine getirmeleridir. Bürokrasinin kendi işleyiş tarzı olan bu durum yönetici sınıfın çıkarına bir durumdur. Bu noktada devleti yönetici sınıfın basit bir aracı olarak gören ve her istediklerini yaptırdığı bir yapı olarak gören eski Marksist geleneği reddetmektedir. Bunun yerine devletin görece özerkliğini savunmaktadır.

Miliband, Poulantzas'a cevabında, Poulantzas'ın, Miliband'ın şirket yöneticiliği üzerine yaptığı değerlendirmelerinde gereksiz bir önem atfettiğini düşündüğünü belirtir. Miliband'a göre ise bu durum, kapitalist sistem içerisinde şirket yöneticiliği olgusunu küçümsemektir. Kendisinin, Poulantzas'ın göstermek istediği gibi şirket yöneticilerinin güdülerine önem vermediğini belirtir. (Miliband, 2019: 332). Önemsiz olduklarını göstermek için şirket yöneticiliğinin hem sınıf konumlarına hem de sınıfsal durumlarına bakılması gerektiğini söyler. Miliband, toplumsal köken, sınıfsal konum, ideolojik eğilimler gibi olgulara bakılmaksızın hükümetin ve bürokrasinin, sistemin yapısal sınırlamalarına hedef olduğunu düşünmektedir. Poulantzas'a karşı, eğer devletin reaksiyonlarının kapitalizmin doğasından ötürü nesnel şeyler olduğunu belirtirsek, devletin yaptığı her şeye bu nesnelliği yükleyerek sistemin yöneticilerinin sadece, sistemin onlara dayattığı şeyleri yapma ve görevleri yerine getirme konumuna getireceğimizi belirtir. Miliband'a göre Poulantzas'ın devlet teorisine getirdiği tek yenilik, yönetici sınıf kavramı yerine nesnel yapılar ve nesnel ilişkiler kavramlarıdır (Miliband, 2019: 333). Böylece devleti yönlendirenlerin yöneticiler değil, devletin kendisinin özerk olarak, sistemin kendisine dayattığı nesnel ilişkiler üzerinden değerlendirmesini gerçekleştirmiş olmaktadır. Miliband, Poulantzas'ı İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'de devlete gerekli önemin verilmediğini söylemesine rağmen kendisinin fikrinin bir üst-determinizme neden olduğunu ve bunun da devlet ve sistem arasındaki diyalektik ilişkiyi incelemeyi imkansız hale getirdiğini belirtir. Miliband'a göre sınıflı toplumlarda devletin görevinin o toplumdaki hâkim sınıfın ekonomik çıkarlarını korumakla görevli bekçiler vardır ve devletin gerçek amacının bu çıkarların egemenliğinin sürdürülmesini sağlamak olduğunu belirtir. Poulantzas'ın fikrinin bir sonucu olarak, burjuvazi demokrasisi ve faşizm arasında

herhangi bir fark olamayacağını gösterir. Miliband ve Poulantzas birbirilerine karşı Marx üzerinden eleştiri sunmaktadır. Poulantzas, Marx'ın Bonapartizm'i "*burjuvazinin dini*" olarak yorumladığını, yani kapitalist devletin bütün biçimlerinde ortak bir özellik olarak niteleyen ve yönetici sınıfa karşı göreceli bir özerkliğe sahip olduğunu ve bu şekilde sistemin devamını sağlayabileceğini belirttiğini aktarır (Poulantzas, 2019: 323). Miliband ise Marx'ın, bu tanımlamasında burjuvazinin yönetme kabiliyetini kaybetmesi üzerine ve işçi sınıfının da henüz bu yöneticiliğe hazır olmamasından dolayı Bonapartizm'i devleti yönetebilecek tek güç olarak gördüğünü belirtir (Miliband, 2019: 334).

Laclau, Bonapartizm konusunda Miliband ile Marx ve Engels'in bu durumu bütün devlet biçimlerine uyumlu bir karakteristik özellik olmadığını belirtmesi üzerinden ortaklaşmaktadır (Laclau, 2015: 66). Ona göre Bonapartizm, doğrudan burjuvazinin dini değil; sadece sistemin o zamana göre daha karmaşık olduğu dönemlerde sığındığı bir sistemdir. Bunların aksine ise Poulantzas, politikanın özerk karakterinin ne olduğunu belirleme kısmında teorik bir tartışma zemini ortaya koymaya çalışmaktadır. İkisinin tartışması hakkında birbirilerini eleştirirken farklı konuları analiz ederek, eleştirilerini sunduklarını düşünmektedir.

Tartışmanın son kısmını ideolojik aygıtlar kısmı oluşturmaktadır. Poulantzas, hem kendisinin hem Miliband'ın devleti incelerken, Gramsci'nin ortaya koyduğu gibi hegemonya kavramına yani devletin salt baskı aracı olarak var olduğunu düşündüklerini; bu noktanın da eksik bir yorum olduğunu belirtir. Devletin baskı unsuru olan kurumlarını devletten ayrı düşünerek hata yaptıklarını belirtmektedir (Poulantzas, 2019: 326). Poulantzas, devlet sistemini, temelde baskı rolünü üstlenen ve diğer anlamda ideolojik rolü üstlenen çeşitli kurumların var olduğu bir sistem olarak değerlendirdi. Bu tanım, belirli ölçüde Gramsci'nin bakış açısıdır. Birinci kurumlar; hükümet, ordu, polis, mahkemeler, idareden oluşurken; ikinci kurumlar; kilise, siyasal partiler, dernekler, okullar, iletişim araçlarından, aileden oluşmaktadır. Bu tartışmanın gerekliliğini yani ideolojik aygıtlar kısmının görmezden gelinmemesi gerektiğini dört temel sebebe bağlar. İlk olarak; eğer devlet belirli bir toplumsal formasyonun bütünlüğünü devam ettiren, hâkim sınıfın egemenliğini koruyarak o sistemin üretim koşullarının yeniden üretimini sağlıyorsa; bunu ideolojik aygıtlar işlevleri sayesinde gerçekleştirdiğini söylemektedir. İkinci sebep, bu aygıtlar

doğrudan devletin baskı aracına bağlıdır. Devletin ideolojik aygıtları, devletin baskı aygıtı tarafından belirlenir ve bu durum öğrenci hareketleri tarafından doğrulanmaktadır. Üçüncü neden; her ne kadar bu kurumlar belirli bir özerkliğe sahip olsalar da baskı aygıtlarıyla birlikte aynı sisteme tabiidirler. Devletin sisteminde oluşan herhangi bir değişim bu kurumların işlevlerinde de değişime neden olur. Örnek olarak, çeşitli kapitalist değişimlere tanık olursa da faşizm dönemlerinde bu kurumlarda gerçekleşen değişimler bu durumu kanıtlamaktadır. Burjuvazi sosyal iktidarını güvence altına alabilmek için siyasal iktidarı faşizme devreder; bir hâkimiyet mekanizması olarak devlet, faşizm dönemlerinde burjuvaziye karşı da özerkleşir (Thalheimer, 1974: 54). Dördüncü ve sonuncu neden; Marksist-Leninist öğretilerde devletin ele geçirilmesi aynı zamanda devletin parçalanması sürecini de barındırmaktadır. Devlet kavramı parçalanırken yapılması gerekenin aynı zamanda ideolojik aygıtların da parçalanması olduğu göz önünde bulundurulursa neden böyle bir tanımlama yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Yine de bu çıkarımlar üzerinden ideolojik aygıtların özerkliği dikkate alınarak, baskı aracı ortadan kalkmadan ya da onunla aynı anda olması gerektiği anlamına gelmemektedir. İdeolojik aygıtların ortadan kaldırılması baskı aracının yıkılmasının sonrasında gerçekleşebilecek bir durumdur.

Miliband ise Poulantzas'ın ikisine getirdiği, devletin eksik yorumlanması hakkındaki eleştirilerini kendi adına kabul etmemektedir. Kendisinin çalışmasında, ideolojik aygıtlar hakkında gerekli değinmeleri yaptığına işaret etmektedir. Poulantzas'ın aksine, bu ideolojik aygıtların devlet sisteminin birer parçaları olduğu fikrine şüpheyle yaklaşmaktadır. Miliband'a göre bu kurumlar, kapitalist sistemin unsurlarıdır. Yine de ideolojik aygıtlar hakkında burjuva demokrasisindeki devletin değil, siyasal sistemin parçaları olduğu gerçeğinin bulandırılmaması gerektiğini düşünmektedir (Miliband, 2019: 336). Olması gereken devletin, gerçek demokratik bir toplumda, kendi kendini yöneten insanlardan oluşması gerektiğini belirtir. Topluma baskı yapan değil topluma bağımlı bir devletin olması gerektiğini düşünür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. POST-MARKSİZM SÜRECİNDE SİYASETİN DEĞİŞEN ÇEHRESİ

Post-Marksizm'in gelişim sürecinde sınıf ve devlet yorumları nasıl değişime uğramışsa, siyasetin de yapısında yeni düşünceler ortaya çıktı. Bu düşünceler siyasetin, yapılış tarzı, şekli gibi değişik konularda değişim yarattı. Örnek verecek olursak savaş sonrası ortaya çıkan öğrenci hareketleri, kadın ve cinsiyet mücadelesinin yükselişi, ekoloji mücadelesi, ulusal mücadeleler, savaş karşıtı hareketler gibi yapılar yeni siyasetin aktörleri oldu. Bu aktörlerin yapısına dair yorumlar, sınıfla arasındaki mesafenin fazla olduğu yönünde gerçekleşti ve bu durum siyasette yeni bakış açılarının ortaya çıkmasına neden oldu.

Yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan bu hareketler, siyasetin artık sadece sınıflar arasındaki çatışmanın ürünü olmadığı yönündeki düşünceye zemin hazırlamış oldu. Post-Marksistler, özellikle bu alan üzerinden, sınıf bölümünde de işlediğimiz üzere sınıfı siyasetin merkezinden uzaklaştırma konusunda güçlü argümanlara sahip oldular. Bu süreç ile ilgili ulaşılacak bazı sonuçlar; birincisi, devlet, ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerin oluşturduğu bir yapıdır. Sınıf mücadelesi, ekonomi alanından devlet alanına taşınmış oldu. Üçüncüsü, orta sınıf hakkındaki konumlanış ekonomik koşulları değil ideolojik olarak konumlanışları üzerinden değerlendirildi. Dördüncü olarak, kapitalizme karşı verilen mücadele sınıflar mücadelesinden iktidar bloğu ya da halk ittifakı denilebilecek geniş kitleleri kapsayan bir hale getirildi. Son olarak, işçi sınıfı partisi salt bir sınıf partisinden çıkarılarak, farklı sınıfların haklarını koruyan bir partiye indirgendi (Bank, 2019: 366).

4.1. Yeni Toplumsal Hareketler (YTH) Tartışması

Özellikle 1960'ların sonundan itibaren siyaset sahnesinde yoğun bir şekilde yerini alan “yeni toplumsal hareketler” ile Marksizm arasındaki tartışma, sınıfın artık belirleyici rolünün kalmadığı ve herhangi bir ayrıcalıklı konuma sahip olmadığı üzerinden gelişti.

Öncelikle bazı sorular üzerinden değerlendirmemize devam etmemiz gerekmektedir. Bu sorulardan ilki bu YTH'ler, sınıfın Marksizm içerisindeki rolünü temelden yadsımasını gerektirecek bir şekilde işçi-dışı hareketler midir? Buna verilebilecek bir cevap olarak; bu hareketlerin kitlesini oluşturan kesimler işçi sınıfı üyeleri olabilirler yine de bu tanımlama bizi zayıf bir sonuca ulaştırır. Her ne kadar bu hareketler de işçiler gibi emek gücünü satmak zorunda kalsalar da kendilerine belirledikleri temel sorunlar ekonomi temelli, emek-sermaye çelişkisi üzerinden ortaya çıkmış sorunlar değildir. Bu hareketler, parti örgütlenmesini ve politik iktidarı ele geçirme düşüncesine sahip değildir. Genel olarak kendilerine, yeni bir toplum inşa etme gibi bir görev biçmezler (Savran, 2006c: 105). Ayrıca bu hareketlerden bazıları evrensel insan çıkarını gözetirken (ekoloji, savaş karşıtı hareket gibi), bazıları belirli bir grubun haklarının savunulması (kadın mücadelesi, etnik mücadeleler, LGBTİ+ hakları gibi) konusunda belirginlik gösterirler. Michael Hardt ve Antonio Negri, bu hareketler için kullandıkları “çokluk” kavramını tanımlarken, çokluğun halkın karşısına konulması gerektiğini; çünkü halkın birlik oluşturan bir nüfusu temsil ettiğini, çokluğun ise indirgenemez ve bir çoğulluk, ayrımını kullanmaktadırlar (Hardt ve Negri, 2015: 12). Ayrıca çokluğun, grup ve kalabalıktan da ayırt edilmesi gerektiğini, çokluğun etkin bir çoğulluk olduğunu ve demokrasiyi başarma yeteneğine sahip olduğunu belirtirler. Bu süreç işlerken çokluğun kuruluşu, sivil ya da politik devlet arasındaki bu ayrımı bulanıklaştırır (Hardt ve Negri, 2011a: 176). Doğal durumu geride bırakmamasına karşın tamamen politiktir. Yeni toplumsal hareketler diye adlandırılan mücadele alanlarından en çok gündemde olanlarına değinerek bu mücadelelerin yöntemlerini inceleyeceğiz.

4.1.1. Toplumsal Cinsiyet Sorunu

YTH'lerin tartışmaya açık bir konusu da bu hareketlerden bazılarının gerçekten “yeni” olup olmadığı konusudur. Özellikle kadın mücadelesini dikkate aldığımızda 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığını ve 19. yüzyılın başında ve sonunda farklı mücadele şekilleri ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Feminist teori, 1789 Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan bireysel hak ve özgürlükler çerçevesinde sistematikleşmeye başladı. Bu teorinin ilk önemli çalışması

olarak Marry Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Savunusu* (A Vindication of the Rights of Woman-3 Ocak 1792) adlı eseri göz önünde bulundurulur. Bu çalışmadan dört ay öncesinde Olympe de Gouges, *Kadın Hakları* (Les Droits de la Femme-Eylül 1791) isimli el broşürünü yayımlattı ve bunun sonucunda da Olympe de Gouges giyotine gönderildi (Donovan, 2014: 21).

18. yy. feministleri, o dönemin rüzgarı olan devrim dalgasının etkisinde kalarak, insanların kimsenin müdahale edemeyeceği bazı doğal hakları olduğu fikrini benimsediler ve bu fikirler, hem ABD *Bağımsızlık Bildirisi*'nin (1776) hem de Fransa'nın *İnsan Hakları Bildirisi*'nin (1789) temelini oluşturdu. Feministler bu noktada erkeklerin sahip olduğu haklara sahip olma talebinde bulundular.

Newton'un, Aydınlanma Çağı'nda ortaya koyduğu, kullanılan yaygın yöntemlere göre akla ve matematiksel ilkeler mekanizmasına uygun olmayan, bu mekanizmaya göre işlemeyen şeyler, ikincil, yeterli olmayan, gerçekten uzak ve adlandırılmazdır. Liberal erkek düşünürlere göre kadınlar bu ikincil konumda görünüyordular. 17. ve 18.yy.'da kadının anlamı; eş ve anne ile sınırlıydı. Kadın eve aitti (Donovan, 2014: 24).

Sanayi devrimiyle iş ve ev yani işin kamusal alanı ve evin özel alanı net bir biçimde ayrıldı. Akılcılık kamusal alana (erkek); akıl-dışılık özel alana (kadın) özgü oldu. Özellikle evlilikten sonra kadın, tamamen kocasına bağlı, ondan ayrı düşünülemeyen, kendi özgürlüğü olmayan bir birey haline geldi. Öncelikle belirtmeliyiz ki Marksizm temel sorun noktası olarak kadın sorununu görmez. Bu alanda Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*(1884) adlı eseri, ilk dalga Marksizm'in tek parçasıdır. Engels, bu eserde temel tezini tarih öncesi anaerik toplumlara dayandırır. Tarihin bir noktasında ataerkillik, bu durumu tersine çevirmektedir. Engels, bu durumu ekonomi temelinde açıklar ve özel mülkiyetin başlamasıyla bu durumun ortaya çıktığını söyler. İlkel – komünel toplumlardaki iş bölümü böylece ortadan kalktı ve avcı olan erkek artık mülk sahibi durumuna geldiği için tahakküm alanı genişledi. Avlanmak, yerini sürü yetiştiriciliğine bıraktı. Bu durum ürün fazlasını ve ürünlerin değişimini getirdi. Böylece daha çok ürün üretmek için ucuz emek ihtiyacı ve kölelik oluştu. Kadının evdeki emeği, erkeğin kazandığı zenginlik karşısında değersizleşmiş oldu. Erkeğin evdeki gücü ele

almasıyla kadın basit bir hizmet etme, eğlence ve çocuk doğurma aracı olarak görüldü. Böylece tarihteki ilk sınıf mücadelesi ortaya çıkmış olur. Günümüz çelişkileri üzerinden değerlendirirsek, erkek burjuvazi, kadın proletaryayı temsil eder (Donovan, 2014: 148). Engels, bu durumun çözümü olarak kadının üretim sürecine katılımının gerektiğini söyler. Ancak bu katılım, yabancılaşmış emeğe katılım olacaktır ve kadın açısından özgürleştirici bir durum oluşturmayacaktır. Birinci dalga Marksistler, kadın sorununu komünist teori içinde ele aldılar. Lenin, Alexandra Kollontai, Clara Zetkin ve Rosa Luxemburg gibi düşünürlerin genel görüşü, kadın sorunun çözümü toplumsal sorunun çözümüne bağlıdır düşüncesi oldu (Donovan, 2014: 150).

Çağdaş kadın hareketi, Marksistleri kadın sorunu üzerinde yeniden düşünmeye sevk etti. Üretim alanı ve yeniden üretim alanı arasında bağlar belirlemeye çalışıldı. Çağdaş sosyalist feministler de bu durumun sonucu olarak ilgi odağı olarak evin rolünü belirlemeye çalıştılar. Beş tartışma konusu belirlediler. Bunlardan ilki ev içi emek ve bunun kapitalizme katkısı; ikinci olarak, işçi kadınların üretim tarzları ile olan ilişkisi; üçüncüsü, kadın ve sınıf arasındaki bağ; dördüncü olarak, ev ve ailenin ideolojik toplumsallaşmadaki yeri ve beşinci olarak praksis düşüncesinde ideoloji ve bilincin doğası sorunları belirlendi.

Ev içi emek tartışması, 1969'da Margaret Benston'un *Kadınlarının Kurtuluşunun Ekonomi Politiği* (The Political Economy of Women's Liberation) adlı eserinde başladı. Benston, evde harcanan emeği kapitalizm öncesi bir kalıntı olarak gördü. Bu emek ücretli emek olmadığı için görmezden gelinir ve değersizleştirilir. Bu değersiz işi yapmaları sonucunda kadınlar, erkeklerden daha önemsiz konumda bulunurlar (Donovan, 2014: 152). Kadınlar sadece yeniden üretim kısmında değil, üretim kısmında da bulunduklarından ikili bir sömürüye maruz kalırlar. Atölyeler ve fabrikalar dışında kalan üretim kısmında süreçlerin içinde doğrudan bulunurlar. Üretim biçiminin aile olduğu tarımın büyük kısmında, esnafılıkta ve zanaatçılıkta bu durum böyledir. Etimolojik olarak "*familia*" (aile) kelimesi, aile babasının iktidarına bağlı kılınmış, kadın, çocuk, toprak, köle bütünü anlamındadır. Otoritesi altındaki herkesin emeği ona aittir (Savran, 2012: 96). Kadınların toprak üzerindeki çiftçilik görevi de dünya üzerinde genel kabul görmüş bir durum olarak karşımızdadır. Çoğu yerde kadının toprak sahibi olması engellense bile kadınlar, toprağı işlemede temel

sorumlulardır (Federici, 2017: 164). Bu geçimlik çiftçilik olarak adlandırılan durum, ev içi emek gibi görülebilir. Çünkü burada da ev içi emekte olduğu gibi kadınlar çalışma koşulları belirlenmiş ve bir ücrete tabii tutulmuş değillerdir.

Eli Zaretsky, ev içi emeğin görece yabancılaşmamış olduğunu savunmaktadır. Yabancılaşmamış emek kadına eleştirel bir bakış açısı kazandırabilir düşüncesi bulunur. Endüstrinin gelişimiyle iş ve hayat ayrıldı. Bunun sonucunda toplumsal emek nesneleştiği için geriye kalan tek kişisel alan ev oldu. Bu dönüşüm, ev kadınları ve annelere bu alanı koruma misyonunu yükledi (Donovan, 2014: 154). Zillah Eisenstein, bu duruma karşı çıkarak, kendisi tarafından seçilmediği, bir dayatma sonucu ortaya çıkan ev içi emeğin yabancılaştırıcı olduğunu savunmaktadır. Eisenstein gibi düşünen düşünürler, kadının özgürleşmesinin üretim sürecine katılmasında görmezler. “*Bir montaj bandına kölelik, mutfak lavabosundan kurtuluş değildir*” yorumunu yaparlar (Donovan, 2014: 156).

Ev içi emeğin yabancılaştırıcı olup olmadığı sorusuna bazı yönleriyle evet bazı yönleriyle hayır cevabı verilebilir. Evde çalışan kadının kendi zamanı üzerinde fabrika işçisine göre daha çok tasarruf hakkı vardır. Öte yandan bu işler dayatılmış, tekrarlayıcı ve önemsizdir. Evde çalışan kadınlar, yeniden üretimin temelini oluştururlar. Böylece kapitalizmin gelişmesine doğrudan katkı sağlarlar. Bu analizin problemlerinden birisi ev içi emeğin, kapitalizmin gelişmesine yardımcı olduğunu kabul etmekle birlikte kadınların ezilmesinin bütünsel bir açıklamasını vermemesidir.

Marksizm’in en büyük eksikliği, kadın sömürsünün kapitalizmin yükselişine bağlanmasıdır. Böylece kapitalizm öncesi toplumlar ve kapitalizm sonrası bazı toplumlar kadınların ezilmesini açıklayamaz. Birçok sosyalist feminist, cinsel işbölümünün kapitalizmden önce yaratıldığını ve kapitalizmin hizmetine hazır halde bulunduğunu söyler. Kurumsallaşmış bir şekilde kadın faaliyetlerinin iki yönü vardır. Birisi ev içi emeği diğeri üretimdeki sisteminin içerisindeki emeğidir (Hartsock, 2019: 539).

Kapitalizm ve kapitalizm öncesi üretim biçimleri aynı doğrultuda değillerdi. Bu farklılaşmalardan ilki büyük ölçekli üretimin oluşma durumu, ikincisi, üretimi arttırmak için emeğin uzmanlaşması kısmıdır. Cinsiyetçilik ve ırkçılık, ekonomik hiyerarşinin çatlaklarını dolduran iki temel olgudur. Kadınların, emek piyasasındaki

durumundan sadece kapitalistler değil erkekler de faydalanmaktadır. Çünkü kadın bu durumda sadece emeğinin sömürülmesiyle karşılaşmaz aynı zamanda, özel alana döndüğünde kocasına hizmet etmek zorunda da kalır. Bu noktada yapılan özel alan kamusal alan kavramının kapsadığı noktalar yetersiz kalmaktadır. Her ne kadar Marksist feministler özel alanı, ev içerisindeki her şeyi belirtmek için kullanıyor olsalar da modern kapitalist çağda özel alan sömürüsü, tüm toplumsal alana yayılmaktadır (Gonzales ve Neton, 2017: 67). Kamusal alan da Marx'ın belirttiği gibi toplumun devlet biçimindeki soyutlaması olarak var olur.

Bir diğer tartışma konusu, kadınların hangi sınıfa dahil olduğu sorunudur. Geleneksel Marksist ayırım kadınlar için geçerli olmamaktadır. Kadınların ikili bir sınıf statüsü vardır. Birincisi, erkeklere karşı olan durumları, diğeri, emek sömürüsü durumundan ortaya çıkan bir sınıftır. Sosyalist feministler, kadınlar arasında sınıf farklılıkları olduğunu savunurlar.

İdeolojik toplumsallaşmayla ortaya çıktığı savunulan aile ve orada annenin rolü üzerine bir tartışma konusu oluşmaktadır. Kapitalist sistemde erkeğe atfedilen rol, baskıcı, rekabetçi bir roldür. Cinsiyetçi ideoloji, eril özellikleri ile kapitalist değerleri yüceltir, dişil özellikler ile toplumsal gereksinimleri aşağılama gibi bir amaca hizmet eder. Evrensel olarak kadın, bakımı sağlayan taraftır. Evde çocuk da bu durumda büyür ve toplumsal cinsiyet rolünü içselleştirir.

Son tartışma konusu olarak praxis ve bilinç yükseltme konusu vardır. Günümüz feministlerin çoğu, Marksist olmamalarına rağmen, bu konuları benimserler ve tartışılması gerektiğini düşünürler. Devrimci pratik, insanların, değişen koşullardaki eylemlerini çözümlemesi kısmında çok önemli noktada durur. Bilinç yükseltme kısmı, her ne kadar hedefsiz bir konuşma gibi görünse de kadınların deneyimlerini paylaşabilecekleri, ortaklıklar oluşturabilecekleri, sonuç olarak da kendilerini daha güçlü ve birlikte hissedebilecekleri bir ortam yaratmış olur. Ayrıca sorunlarıyla ilgili sorumlu olan kesim daha net ortaya çıkar. Catherine A. MacKinnon'a göre feminizmi Marksizm'den ayıran nokta temel olarak maddi koşullar yerine cinsellik ya da toplumsal cinsiyeti almasıdır. Marksizm'in yöntemi diyalektik materyalizm, feminizmin yöntemi bilinç yükseltmedir. Kadınların

deneyim ve pratiği, ataerkil ideolojilere karşı başlatılan feminist direnişin temelini oluşturur (Donovan, 2014: 174).

Kapitalist sistemde ve resmi politik kültürün dayatması sonucu herhangi bir ücret almadan başkalarına bakan kadınların deneyimleri, bu baskılara karşı durdukları zaman, kurmak isteyecekleri sistemi oldukça radikal hale getirebilir. Marksist feministler, üretim ve yeniden üretim ayrımını karşılığı ödenen ve karşılığı ödenmeyen emek olarak yapmaktadır. Modern feminist düşünürlerin çoğu, bu ayrıma karşı ücretli-ücretsiz emek ayrımını kullandılar (Gonzalez ve Neton, 2017: 61). Burada kilit nokta kadınların kendi bağımlılıklarının anlamlarını kavraması ve değişime yönelik kendi güç kaynaklarını belirlemek için ortaya atacakları bilgi paylaşımıdır (Wainwright, 1995: 198-199). Sadece geleneksel yapıda değil sol içerisinde de kadınların kendi bağımlı konumunu fark etmesi, daha derin bir araştırmaya neden oldu. Her ne kadar demokratik örgütlenme ya da devlete ilişkin feminist düşünceler tek bir zemin üzerinden ortaya çıkmasa da feminizm, Batı'da demokrasinin genişletilmesi ve derinleştirilmesinde en kalıcı baskıyı oluşturdu.

1960'ların sonlarına doğru yükseköğrenim gören kadınların sayısının artması, kadınların yaşadıkları sorunları daha net olarak görmelerine, eşitlik talep etmelerine ve özellikle bu konuda gerekli özgüvene ve umuda sahip olmalarına neden oldu (Wainwright, 1995: 199). Modern kadın hareketi olarak adlandırılacak bu kesim, o dönemde ortaya çıkmış bazı diğer hareketler gibi sadece kendi özgürleşmelerinin ya da hak taleplerinin peşine düşmeden, toplumun tamamı adına dönüşüm isteğine sahip oldular. Buraya kadar olan kısımdan anlayacağımız üzere feministler, kendi özgürleşmeleriyle ilgili çözüm olarak ne uygun bir zamanda işlemek üzere ötelemek isteyen sosyal demokratların yöntemini ne de çözümü devrim sonrasına bırakan sol yapıların yöntemini kabul ettiler.

Modern kadın hareketi de o dönemdeki öğrenci hareketleri gibi devletlere karşı isyan halindeydiler. Devletler ise kadınların hak arayışlarının gardiyanları olarak hareket ettiler. Kendi örgütlenmelerini güçlendiren ama 1970'lerdeki ekonomik durgunluktan dolayı, sosyal fonlara ihtiyaç duyan kadınlar, bu durumda kendi örgütlenmeleri sayesinde gereken maddi ihtiyaçlarını karşıladılar. Geçen süre boyunca kadınlar hem kendi eylemliliklerini hem de diğer kadınlarla olan

dayanışmalarını güçlendirdiler. Özellikle 1980'lerden itibaren devletle aralarındaki ilişkilerde, devlete bazı zorunlu durumları dayatma ve kabul ettirme çabalarının sonuçlarını aldılar. Yine de kendi dayanışma güçleri üzerinden devletten bağımsız bazı hizmetler de vermişlerdir. Örnek verecek olursak, tecavüz kurbanları için psikolojik yardım merkezleri, kadın sağlığı klinikleri, kadın sığınma evleri gibi kurumlar oluşturarak dayanışmayı güçlendirdiler (Wainwright, 1995: 201). Bu gelenek üzerinden mücadelelerini geniş kitlelere ulaştıran kadınlar, YTH içerisinde belki de en özel konuma yükseldiler.

Bir diğer toplumsal cinsiyet mücadelesi yürüten grup LGBTİ+'lardır. Lezbiyenler, geyler, biseksüeller, transeksüeller, interseksler gibi cinsel yönelimleri sebebiyle toplumdan dışlanan insanlardan oluşan topluluktur. Heteroseksüel olmayan ve azınlıkta kalan cinsiyet ve cinsel yönelimleri kapsayan bir terim olarak Querr'den (Kuir) bahsedebiliriz. 1970'lerde ortaya çıkan özgürleşme hareketleri, bu bireylerin görünürlüklerini arttırmasına yardımcı oldu. İlerleyen süreçlerde verilen mücadeleler sonucu bazı haklara sahip oldular. 1990'lardan itibaren yükselen hareketler olarak nitelendirilebileceğimiz, örneğin ABD'deki Querr Nation gibi örgütler, Sol içerisinde bile çeşitli sorunlarla karşılaşmaktaydılar (Hardt ve Negri, 2011b: 210). Sol'un geleneksel yapısına ters gelen bireyler, anlaşılamaz ve tehlikeli olarak adlandırılmaktaydılar.

1990'larda gelişen bu teoriler, geleneksel olarak yapılan siyasetin, felsefenin, bu şekilde devam etmesi halinde sadece erkek bedenini norm olarak kabul edeceğini, kadınlar üzerindeki tahakkümü sürdüreceğini ve gizleyeceğini savunmaktadırlar. Kadının durumu çelişkili bir durumdadır, çünkü hem kadın bedenine sahip olduğu için ezilmektedir hem de sahip olduğu kadın bedeni onun özgüllüğüdür (Hardt ve Negri, 2011b: 218). Yeni beden teorileri olarak adlandırabileceğimiz eşcinsel mücadelesi ise bu konuda beden üstü düşüncelere sahiptirler. Yine de iki grup da savunduğu temel durumu, toplumsal cinsiyet rollerinin ortadan kalktığı değil toplumsal cinsiyetin öneminin olmadığı bir dünya olarak belirtmektedirler. Toplumsal cinsiyetin toplumsal olarak oluştuğunu ama cinsiyetin doğal olduğu fikrine karşı çıkan Judith Butler, bu durumu kabul etmenin heteroseksüelliği norm olarak kabul etmeye ve homoseksüelliği ikinci plana atmaya neden olacağını savunmaktadır (Hardt ve Negri, 2011b: 218). Oysa ne cinsiyetler doğaldır ne de

toplumsal cinsiyet rolleri. Toplumsal cinsiyet meselesini incelerken, onu diğer söylem üzerinden kurulmuş kimliklerle birlikte değerlendirmek onun evrenselliğini baltalamaktadır. Yapılması gereken ise çağdaş hukuki yapıların doğurduğu, doğallaştırdığı ve hareketsizleştirdiği kimlik kategorilerinin bir eleştirisini yapmaktır (Butler, 2014: 47-48). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti gündelik yaşamımızda her gün yeniden inşa ederek yaşamaktayız. Querr siyaseti sadece toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden bir mücadele alanı benimsememektedir. Onlar için uygun olan toplum düzeni, şuanda var olan toplum değil oluşturulacak yeni bir toplumdur. İçinde isyan kültürünü barındıran hareket, homoseksüelliğin cinsiyet olarak kabul edilmesini değil, genel olarak kimlik mantığının ortadan kaldırılmasını istemektedir.

4.1.2. Ekoloji Mücadelesi

Ekoloji mücadelesi de yine özellikle savaş sonrası dönemde kendini gösteren bir mücadele alanı oldu. Gelişen kapitalizmin doğanın talanına ortam hazırladığı ve bu talanı koşulsuz devam ettirdiği, II. Dünya Savaşı'nda açıkça görüldüğü gibi savaşların da doğaya, insanların sebep olduğu geri dönülmesi zor hasarlar verdiğini gözler önüne serdi. Ekoloji mücadelesi, insanların yaptıkları eylemlerinin sorumluluklarını da yine kendilerine ait olduğu ama sonuçlarına bütün insanlığın maruz kaldığı ve bununla mücadele edilmesi gerektiği fikrinin üzerinde yükselmektedir. Bu alanda her insan küresel bir kimliğe sahiptir. Ekolojistler tüm dünyadaki bütün düşünce biçimlerinin dikkate alması gereken birincil konunun ekoloji mücadelesi olması gerektiği ve asla ikincil bir plan olarak görülmemesi gerektiğini belirtirler (Steward, 1995: 64). Çünkü gezegenin geleceği, herkesin ortak olarak paylaştığı bir kaderdir ve bu yüzden ortak amaç ve eylemlilik gerektirmektedir. Ekolojik mücadelenin yükselmesi bu sebeplerden ötürü aynı zamanda, kolektif kimlik ve evrensel değerlerin yeni bir statü ve önem kazandığı bir değişim biçimini temsil etmektedir.

Bu süreçte solun yapması gereken durumu ise Post-Marksist çevreler, bireyseliğe karşı oluşan bu kolektif bilinç üzerinden bir ortaklaşmaya girmesi gerektiği olarak belirtirler. Tarih boyunca ortaya çıkan ekonomik gelişmeler kendileriyle birlikte bazı olumsuzluklar ortaya çıkardı. Örneğin, sanayi devrimi

sonrası seri üretimin doğuşu ve artışı doğanın birçok olumsuzlukla karşılaşmasına neden oldu. Bu olumsuzluklar, hava kirliliği, zehirli atıkların akarsulara akıtılması, mineral ve enerji kaynaklarının bilinçsizce tüketilmesi gibi sonuçlardır. Ne olursa olsun ödenen bedel hep doğa tarafından ödenmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise kısa vadede insanların herhangi bir bedel ödemediği gibi bir algının yerine; son kertede bedeli tüm insanlığın hatta bütün dünyanın ödeyeceğini görmektir. Marx ve Engels, doğanın tamamen bozulmadan durması gerektiği yönündeki duygusal doğa anlayışını reddetmektedirler. Var olan zamanda insanların yiyeceğe ulaşma konusunda eksiklikleri varken doğada boş arazilerin olmasını kınamaktadırlar ama onların bahsettikleri kapitalist bir bakış açısıyla doğanın talanı değil, insan ile doğanın karşılıklı bağımlılığı üzerinden gelişen ve sürdürülebilir bir ilişki oluşturma düşüncesidir (Foster, 2001: 186). Marx'ın ilgilendiği konunun insan doğası olarak yorumlanması ve doğa hakkında ortaya bir şey koymadığı düşüncesi, Batı Marksizmi'nin temel düşüncelerinden birini oluşturur. Birçok sosyalist ekolojist de Marx'ın ekoloji konusunda bazı fikirleri olduğunu ama ekoloji konusunun Marx için önemsiz bir konu olduğunu düşündüler. Foster ise Marx ve Engels'in feodalizmden kapitalizme geçiş döneminin düşünürleri oldukları için bu konulara değinmelerinin doğal olarak temel düzeyde olduğunu ama bu dönemde de ekolojistlerin yaptıkları yorumların, 19. ve 20. yüzyıllardaki düşünürlerin çözümlemeleri kadar açık bir durumda olmadığını belirtir (Foster, 2019: 574). Bu durumun sonucu olarak da ortada olan ekolojik sorunların temel nedeni, teknolojinin gelişmesinden ziyade kapitalizmin özgül üretim koşullarıdır.

Marx kendi çağında yapılan tarım ve kapitalizmin yıkıcı özellikleriyle ilgili birçok çıkarımda bulundu. Bunlar; (a) kapitalizm, insan ve doğa arasındaki kaçınılmaz ilişkide onarılamaz çatlaklar yarattı; (b) bu koşullar, söz konusu ilişkinin yeniden kurulmasını ve toplumsal düzenleyici bir yasayı gerektirdi; (c) ama kapitalizmde var olan büyük ölçekli tarımın daha da büyümesi, uzun mesafeli ticaret, oluşan metabolik çatlağı daha fazla genişletti; (d) topraktaki besin öğelerinin ziyan edilmesi, kentlerde kirlilik ve atığın artışı olarak gün yüzüne çıktı; (e) sanayi ve ticaret, toprağı tüketme araçlarını tarıma sağladı ve büyük ölçekli sanayi ile büyük ölçekli mekanize tarım, el ele vererek bu yıkıcı süreci sürdürdü; (f) bütün bunlar kapitalizmde kent ve kırsal arasındaki karşıtlık ilişkisinin bir ifadesidir; (g) ya küçük

bağımsız çiftçilerin kendi başlarına üretim yapmaları ya da birleşmiş üreticiler olarak hareket etmeleri kapitalizm içerisinde mümkün değildir; (h) var olan koşullar, insan ile doğa arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesinin gerektirmektedir. Bu düzenleme kapitalist toplumda olabilecek bir düzenleme değildir ve sosyalizm ve komünizme işaret eder (Foster, 2019: 576-577). Sadece bu çıkarımlar bile Marx'ın ekoloji konusunda doğru çıkarımlar yaptığına kanıt olmaktadır.

Marx ve Engels'e göre, emeğin tüm zenginliğin kaynağı olarak görülen görüş eksiktir. Emek kadar doğa da kullanım değerlerinin bir kaynağıdır ve emeğin kendisi de bir doğa gücünün yani insanın emek gücünün bir ifadesidir (Marx ve Engels, 2017: 20). İnsan, kendisini de sadece doğanın bir parçası olarak kabul ettiği durumda, doğa, zenginliğin kaynağı olabilecektir. Marx için, toplumun daha yüksek bir iktisadi biçimi açısından insanın doğaya sahipliği, bir insanın başka bir insana sahipliği kadar saçma bir olgudur. Bir insan, bir ülke ya da toplumların bütünü yeryüzüne sahip değildir. Doğa üzerinde sadece kullanım hakkı denebilecek hakları vardır ve *boni patres familias* (iyi aile reisleri) olarak kendilerinden sonraki kuşaklara daha iyi bir şekilde devredilmelidir (Marx, 1997: 682). Temel olarak sürdürülebilirlik sorunu, insan ile doğa arasındaki ilişkinin ya da kapitalizmin yarattığı metabolik çatlak denilen sorunun önlenmesi için çok önemlidir. Marx ve Engels sadece bu metabolik çatlakla ilgilenmediler. Bunun dışında, ormansızlaşma, çölleşme, iklim değişikliği, ormanlardaki hayvanların yok edilmesi, türlerin metalaştırılması, kirlilik, sanayi atıkları, zehir bulaşması, geri dönüştürme, kömür madenlerinin tükenmesi, hastalık, fazla nüfus, türlerin evrimi gibi birçok sorunu çalışmalarının çeşitli yerlerinde incelediler (Foster, 2019: 577). Marx, sosyalist insanın ortaya çıkışı açısından teknolojik ve ekonomik gelişimin önemini göz ardı etmemektedir ama doğa üzerindeki insanın koşulsuz hâkimiyetini savunmaz. İnsanın doğa ile iç içe ve özel bir mülkiyetten bağımsız olarak tüm insanlığın mülkiyeti altında düşünür. Bu mülkiyetle ilgili insanın sadece kendi döneminde değil kendinden sonraki kuşaklara karşı da sorumlu olduğunu belirtir (Burkett, 2019: 603). Kısacası, Marx ve Engels, yerleşik doğa yasalarıyla uyum içerisinde yaşamayı temel alan gerçek bir insan özgürlüğüne işaret ederler.

Erken dönemdeki bu Marksist ekolojik düşünce ve bunu devam ettiren düşünceler yok olup gitti. Bunun nedenlerinden biri Doğu'daki Stalinizm'in,

kendilerine olan muhalefetin kaynağı olarak gördükleri çevreci unsurları ekarte etmesi olarak gösterilebilir. Batı'da ise diyalektiğin doğaya uygulanamayacağı fikrinin gelişmesi - Batı Marksistlerinin çoğu böyle düşünüyordu- derinden etkiledi (Foster, 2019: 583). Batı'da gelişen Marksist düşüncenin önderleri sayılabilecek, Korsch, Lukács ve Gramsci'de ekolojik düşüncelerin giderek azaldığını görmekteyiz. Frankfurt Okulu, doğa konusunda eleştiriler yaptılar ama yaptıkları eleştirilerin öznesi insan doğasıydı ve dış doğa denilen şeye nadiren değindiler.

II. Dünya Savaşı sonrası ekolojiye ilgisizlik giderek azaldı. İnsanlar doğanın sürdürülebilirliği üzerine ve doğa talanına karşı hareket etmeye başladılar. 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarında ise kapitalizmin değişen koşulları nedeniyle kentli insanın gözünde önemsiz bir mesele gibi görünmeye başladı. Özellikle endüstriyelleşen gıda kültürünün yerleşmesi ve gelişmesi, toprakla insan arasındaki bağı gözlerden kaçmasına neden oldu. Tarımsal ürünler üzerindeki genetik mühendislik ve tropikal ormanların yok edilmesi gibi nedenler, toplumların yerel güçler çerçevesinde örgütlenerek hatta bazı durumlarda silahlı birimler oluşturarak mücadele etmesine neden oldu ve bu durum tekrardan toprak meselesine dikkat çekilmesini sağladı (Federici, 2017: 162).

Kapitalist sistemdeki değişimler sadece işçi sınıfı üzerinde değil toprak üzerinde de ağır tahribatlar oluşturdu. Kısa vadede toprağın verimliliğini arttırma çabaları, uzun vadede asıl kaynağın zarar görmesine neden oldu. Marx, sürdürülebilir bir gelişme için gerekli olan adımları atarken; toprağın uzun vadeli verimliliği, temiz hava, içilebilecek su, biyolojik çeşitlilik, zarar görmemiş eko-sistemler, yenilenebilir besin kaynakları ve insan yaşamı için uygun iklim koşullarının korunması gerektiğini düşünür (Ortlieb, 2017: 189).

Özellikle 1968 yılı ile özdeşleşen çeşitli toplumsal hareketler sonucunda 70'li yıllarda ekolojik meseleler siyaset sahnesine girdi. 1972 yılında gerçekleştirilen Stockholm Konferansı, çevre sorunları için küresel düzeyde gerçekleştirilen ilk toplantı olarak bilinmektedir. Temel olarak insanlığın gelişimi için doğayı görmezden gelme durumuna karşı ortak bir düşünce çerçevesi çizme düşüncesi vardır. Doğu Bloğu ülkeleri oluşan tahribatı kapitalizme bağlarken; gelişmiş kapitalist ülkeler, çözüm için sorumluluğun paylaşılması fikrine gerekçeler hazırlama

düşüncesindeydiler (Çoban, 2002: 4). Çevrecilerin itirazlarını daha yüksek sesle belirtmeleri, var olan siyasal yapılara ekoloji ile ilgili taleplerin girmesini sağladı. İngiltere’de var olan ve sonrasında Yeşil Parti ismini alacak olan Halk Partisi, kuruluş programlarında ekolojik süreçlerde minimum bozulma, madde ve enerjinin maksimum korunması, durağan nüfus gibi konuları ekleyerek diğer partilerden farklı olduklarını göstermek istediler. Yine Almanya’da da yurttaş girişimleri ve nükleer karşıtı hareketler, hem yerel çevresel meselelerle hem de nükleer enerjinin kullanımı ile ilgili hâkim siyasal yapılardan farklı konumlandılar.

Bu konuda çevreciler iki farklı görüş üzerinden hareket ettiler. İlk görüşe göre mevcut siyasal yapılar ve ideolojiler ile ekoloji konusunu içselleştirmek üzere hareket edilebilmektedir. Bu düşünceye sahip düşünürler, ekolojiyi yeni bir siyasal sistem gibi yorumlamamaktadırlar. Savunulan taleplerin, var olan düşünce sistemleri içerisinde zaten olduğunu ya da kolaylıkla içselleştirilebileceğini savunmaktadırlar. İkinci görüşe göre ise ekolojik talepler diğer ideolojilerden bağımsız olarak yeni bir düşünce sistemini oluşturur (Çoban, 2002: 5). Bu yeni düşünce sisteminde, ekolojik bozulmaların nedenleri diğer siyasal düşüncelere yüklenmektedir. Çeşitli ülkelerdeki yeşil partiler bu düşünceyi savunan siyasal yapılar olarak düşünülebilir. Post-Marksizm’in savunduğu kesim bu ikinci görüştür. İşçi sınıfının sosyalist mücadelenin merkezinden ayrılması fikrinin desteklenmesi için diğer toplumsal hareketler gibi ekoloji mücadelesini de kullandılar. Bireysellik ve kişisel seçimlerin toplumsal bir amaç uğruna görmezden gelinemeyeceğini, evrensel ahlaki taleplerin yok sayılamayacağını düşünmektedirler (Steward, 1995: 65). Solun yeni amacının kolektifle bireyseli, ortak amaç ile bireysel seçimi birleştirilmesi olduğu fikri vardır.

Ekolojik kaygıların başında çevresel yıkımların tehdidi gelmektedir. Post-Marksistler bu yıkımı ele alırken, sanayileşme sürecinin bir sonucu olarak görmezler. Onlara göre tarih boyunca meydana gelen ekonomik değişimler çevresel etkiler taşımaktadırlar. Seri üretim ile artan hava kirliliği, doğanın atıklara maruz kalması, kaynakların bilinçsiz tüketilmesi gibi durumlarda insanlık hep bir bedel ödedi ama bu bedel daha öncesinde ulusal sınırlar içerisinde kaldı. Savaş sonrası dönemde ise küreselleşmenin hızlanması oluşan tahribatların, sınırların ötesine uzandığını göstermektedir. 1970’lerde ortaya çıkan Green Peace (Yeşil Barış) ve Friends of the Earth (Yeryüzü Dostları) gibi kurumların yeşil politikanın güçlenmesine ve şirketler

ve devletler üzerinde baskı oluşturmasına yardımcı olduğu görüşü mevcuttur (Steward, 1995: 67). İnsanların ekoloji konusunda çeşitli eylemliliklere katılmasına etki ettiler. Ortaya çıkan ekolojik mücadeleyi hem mevcut sisteme karşı radikal bir başkaldırı olarak görürlerken hem de zamanın ruhunu anlayan bir tutuma sahip olduğunu belirttiler. Bu yorumlar kapitalist sisteme bir alternatif oluşturma ihtiyacından ziyade yeni bir demokratik değerlendirme talebi üzerinden şekillenir. *Küresel düşün yerel davran* gibi bir sloganın gerçekleştiği bir süreç olarak değerlendirirler. Sol ile ekoloji arasında sorunlu bir ilişki var olduğunu iddia eden Post-Marksistler, modernleşme ve yeşil politikaların gelişmesinin hem sol hem de sağ klasik düşüncelere kafa tuttuğunu düşünmektedirler (Steward, 1995: 71). Modernleşme ve ekoloji arasındaki uyumu sağlama konusunda dört temel özellik olması gerekir. Bunlardan ilki, ekolojik hedeflerin hem yasal düzenlemelerle hem de tüketiciler tercihleri yoluyla izlenmesi zorunluluğudur. Bu zorunluluklar, hem özel işletmelere uymaları gereken temel kurallar koyacak hem de kişisel sorumluluk açısından toplumda bir bilinç oluşturacaktır. İkinci  zellik, alınacak ekonomik kararlar yaşamı idame ettirebilme ve rekabet piyasası arasındaki çatışma üzerinedir. Bu noktada yapılması gereken, doğa açısından zararlı olabilecek ekonomik ve teknolojik kararlardan “elden geldiği”  l de kaçınılması gerektiğidir. Örneğin, nükleer santral yapma konusunda yönetimlerin istekli olmaması gerektiği yönünde bir öneridir. Tırnak içerisinde gösterdiğimiz “elden geldiği”, açıklamasının kapitalizm sürecinde nasıl yorumlanacağı açıktır. Rekabet edebilme yetisi açısından ekonominin ve teknolojinin gelişiminin zorunlu tutulduğu bir düşünce biçiminde, bu yorumun samimiyetsizliği görülmektedir.    nc  olarak, gelişim süreçlerinde ortaya çıkabilecek sorunlara karşı uzman görüşlerinin dikkate alınması gerektiği vardır. Böylece meydana gelebilecek sorunlar önceden fark edilmiş olacaktır. Dördüncü ve son özellik olarak koruma ve sürdürülebilirliği sağlama konusu yer almaktadır. Teknolojik ve ekonomik gelişmeler ile ekoloji arasında etkili bir uyum üzerinden yürütülecek bir siyasetin, Sol’un yeni   z mlerlerinin temelinde bulunması gerektiği savunulmaktadır.

Marksist ekolojistler ise, ekoloji mücadelesi bir sınıf mücadelesidir ve sınıf mücadelesi de ekoloji mücadelesidir tezi üzerinden fikirlerini geliştirdiler. Gelişen kapitalist toplumda henüz işçi sınıfı ve ekolojistler arasında doğrudan bir işbirliği

yok gibi görünse de ekoloji sorununun tüm insanlığın meselesi olması bu işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Toplumsal eşitsizlik ile ekolojik eşitsizlik arasındaki bağ giderek daha görünür hale gelmektedir. Derinlemesine incelediğimizde ise ekolojik sorunların sınıfsal yönünü görmekteyiz. Öncelikle bu sorunların yaratılma sürecinde, doğaya, ileri kapitalist toplumlar ve gelişmemiş toplumlar ya da kapitalist toplumlar içinde yaşayan burjuvalar ve proleterler aynı düzeyde zarar vermemektedirler. Örneğin, gelişmiş bir ülkede yaşayan bir ailenin kullandığı klimanın yıllık karbon salınımı, gelişmemiş bir toplumda yaşayan bireyin bütün hayatı boyunca saldığı karbon salınımindan daha fazladır (Çoban, 2013: 245). Bir diğer gösterge ortaya çıkan çevresel sorunlara maruz kalma durumudur. Sorunun oluşmasından en az sorumluluğa sahip olan emekçi sınıflar ya da yoksul toplumlar, oluşan tahribattan daha fazla etkilenmektedirler. Çünkü sermaye sahipleri ya da gelişmiş ülkeler gerektiği zaman bu etkilerden etkilenmemelerini sağlayacak önlemleri kendileri için alabilmektedirler. Önceden burjuvazi şehir merkezlerinde ikamet ederken proleterler merkezden uzakta kenar mahallelerde kötü şartlarda yaşamaktaydılar. Kapitalizmin doğa üzerindeki tahribatı sonucunda merkezlerdeki yaşam koşulları düşünce, proleterler şehir merkezlerine; burjuvazi ise yaşam koşulları daha iyi olan şehirden uzak yerlere kaymaya başladı. Bu durum oluşan etkilerden kaçabilme yetisinin sınıfsal durumunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bu tahribatlar ezilen sınıfın geçim kaynaklarına da zarar vermektedir. Doğanın zarar görmesi sonucu, tarımsal ya da avlanma faaliyetleri de zarar görmektedir. Üçüncü ve son olarak ortaya çıkan eşitsizlik, oluşan tahribatın çözümü noktasında ortaya çıkmaktadır. Bahsettiğimiz şekilde ekolojik sorunlara yol açma kısmında eşitlik olmamasına rağmen çözüm kısmında, oluşan etkiler bütün insanlığa mal edildiği için çözüm de herkese eşit olarak bölünmek istenilmektedir (Çoban, 2013: 248-249). Herhangi bir sistem, kendi devamlılığı için kullandığı bir olgudan kasıtlı olarak vazgeçmeyecektir. Eğer kasıtlı bir yok ediş söz konusu olsaydı, düzenlenen yeni politikalar bu yok edişi devam ettirir nitelikte olurdu (Harribey, 2019: 192). Kapitalizmin son dönemlerde çevreci gibi görünen hareketlerinin temel nedeni de doğanın sömürsünün devamlılığını sağlamaktır. Ortaya çıkan bu üç eşitsizliğin de temel nedeni kapitalizmin işleyiş mantığıdır ve ekolojinin sınıfsal bir mesele olduğunu göstermektedir.

4.1.3. Irkçılık ve Etnisite Üzerine Değerlendirmeler

Bu konuya geçmeden önce ırk ve etnisite arasındaki ayırmadan bahsetmemiz gerekmektedir. Irk, kalıtsal olarak aktarılan bazı özellikler üzerinden şekillenirken etnisite daha çok kültürle ilgili sosyolojik bir terimdir. İnsanların ırklar üzerinden sınıflandırılması, kapitalist sömürü ve onun tamamlayan toplumsal bir tutumdur (Cox, 2019: 516). Burada dikkat etmemiz gereken nokta, ırksal karşıtlık halklar arasında gelişen bir toplumsal içgüdüden ortaya çıkan bir durum değildir.

Irkçılık olgusuna incelediğimizde, modern zamanlarda ortaya çıkan bir durum olduğunu görmekteyiz. Eski toplumlarda böyle bir durumla karşılaşmamaktadır. O. C. Cox'un düşüncesine göre kapitalizmin ve milliyetçiliğin yükselmesiyle birlikte özellikle Avrupalılarda ortaya çıkan bir durumdur (Cox, 2019: 517). Tarihsel olarak baktığımızda da genel olarak ırkçılığın kökenini, kapitalizmin gelişmiş olduğu Avrupa ülkelerinde ve Kuzey Amerika beyazlarında görürüz.

Marx, Engels ve diğer erken dönem Marksist düşünürler ırkçılık konusunda çok az şey yazmışlardır. Marksist literatür açısından düşünersek ırkçılık ile ilgili derinlemesine analizler, 1930 ve 1940'lı yıllarda ABD'de, esas olarak da siyahilerin mücadeleleri üzerine kayda değer bir noktaya ulaşır (Carter, 2019: 404). W. E. B. DuBois ve O. C. Cox, Marksizm açısından ırkçılık tanımlamalarında kilit öneme sahiptirler. DuBois, dünya proletaryasının sadece Avrupalı ve Amerikalı beyaz işçilerden değil çoğunlukla dünyanın geri kalanında bulunan koyu derili işçilerden oluştuğunu ve dünyanın yükselmesinin bu halkların yükselmesine bağlı olduğunu belirtir. Cox ise yukarıda bahsettiğimiz gibi ırkçılığı kapitalizmle bağdaştıran bir çözümlemeye gider. Ona göre ırkçılık, sadece bedensel özellikleri yüzünden başkalarına duyulan bir antipati değil, kapitalizm tarafından renkli insanların kaynaklarını sömürmek için sistematik bir şekilde yürütülen politikalar (Carter, 2019: 405). Cox'un düşüncesindeki temel problem kapitalist sınıfın ırkçılıktan doğrudan yarar sağladığı fikri olabilir. Çünkü işçi sınıfının da zaman zaman ırkçılık noktasına geldiği görülmektedir. Gramsci ve Althusser'in öğretileri üzerine yorumlamalar yapan Stuart Hall ve arkadaşları, İngiltere'deki göç ve ırk siyaseti üzerine açıklamalar getirmeye çalıştılar. Savaş sonrası İngiliz kapitalizminin, küresel ekonomiye hâkim olan Post-Fordist düzene ayak uydurabilmek için ırkla ilgili

politikaların da merkezi bir önem taşıdığını düşündüler (Carter, 2019: 408). Bu yüzden İngiliz kapitalizminin yaşadığı, önce sömürgeleştirme sonrasında da yeni dünyaya ayak uydurma aşamalarında ortaya çıkan bunalımların ırk siyasetine yöneltmesi hakkında etkili fikirler ortaya atıldılar. Yine de ortaya çıkan Marksist açıdan ırk meselesinin değerlendirilmesinde, bazı konularda yine muğlaklıklar giderilemedi. Bunun temel nedeni olarak Robert Miles'in düşüncesi, ırk kavramının analitik değil ideolojik bir kategori olduğu yönündedir. Bu kavramın toplumsal değerlendirmelerde ve Marksizm'de kullanılması, kavramın yeniden üretimini sağlamaktadır. Marksizm'in doğasından ötürü herhangi bir ırk tanımına ihtiyaç duymadığını bunun yerine Marksist analizlerinin hedefinin ırkçılık tanımı olması gerektiğini belirtir (Carter, 2019: 409-410). Marksist düşünürlerin ırk üzerine yoğunlaştıkları temel konuyu, ırk ve sınıf arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Kapitalist sistem, cinsiyetçilik gibi ırkçılığı da toplum üzerindeki tahakkümünü güçlendirmek için kullanmaktadır.

Çağdaş Marksist düşüncede ortaya çıkan ve özellikle Post-Marksistlerin benimsediği, insanın özgürlüğünün belirleyiciliği rolünün artık işçi sınıfında olmadığı fikri gelişerek, mücadelenin artık, cinsiyet mücadelesi, ekoloji, ırksal mücadeleler gibi alanlarda yürütülmesinin doğru olacağı anlayışına ulaştı. Wood, bu mücadele alanlarından bazılarının kapitalizmle ontolojik sorunları olmadığını düşünmektedir (Wood, 2016: 306). Bu alanlardan birisi de ırk meselesidir. Çünkü kapitalist düzende insanların renklerinin ya da cinsiyetlerinin bir önemi yoktur. Burjuvazi için emeği sömürülecek insanlardır ve onun dışında bir ayırım yapılmadan üretim sürecine dahil edilirler. Irkçılığın ve cinsiyetçiliğin kapitalizm içerisinde başarılı olmasının sebebi olarak da bu olguların işçi sınıfı içerisindeki bazı kesimlere avantaj sağlamasını görmektedir. Geniş bir perspektiften düşündüğümüzde, ırkçılığın aslında burjuvazi için ya da kapitalist sistem açısından güçlü bir silah olduğunu düşünebiliriz. Tarihe baktığımızda çeşitli kapitalist devletler, kendi ülkeleri içindeki sorunları, ekonomi, eğitim, sağlık gibi, ırkçı politikalar sayesinde gizlemeyi başardı. Bu noktada, her ne kadar proletarya içinde de ırkçı yapılanmaların olduğu gerçeği bulunuyorsa da bu gerçeklik, erkek egemenliğini savunan kadınların durumları gibi görülmelidir. Yani konunun asıl sorumlularını aklamamalıdır.

Diğer bir konu olarak etnisite meselesi, yine kapitalizm içerisinde ulus-devlet anlayışı çerçevesinde ortaya çıkar ve şekillenir. Buradaki temel mesele yurttaşlık meselesidir. Sovyetlerin son dönemindeki politikalarıyla ulus-devlet fikrinin tekrar gündeme gelmesi, İskoçya gibi ülkelerdeki bölgesel milliyetçiliğin güçlenmesi, uluslararası karşılıklı bağımlılık gibi durumlar yurttaşlık olgusunu yeniden güçlendirdi. Sağ'da gelişme şekli daha çok bireycilik üzerinden oluşurken; Sol'da toplumsal hakların genişlemesi şeklinde kendini göstermektedir (Hall ve Held, 1995: 172). Temel olarak insan hakları çerçevesinde eşitlik ve evrensellik olguları üzerinden gelişen bu mesele hakkında Post-Marksist düşünürler, diğer YTH'ler hakkındaki yorumları gibi sınıfla ve sınıf mücadelesiyle arasına mesafe koyulması gerektiğini savunmaktadırlar. Çağdaş bir yurttaşlık politikasının, sadece sınıf çelişkisi üzerinden değil, bütün YTH'leri barındıran bir noktadan gelişmesi gerektiğini belirtirler.

4.2. Yeni Siyaset Biçimleri

Toplumsal muhalefet anlayışında yaşanan bu değişimler doğrultusunda siyaset biçimleri de değişti. Hem Sol kendini yeni bir yapılanma içerisine sokmasının gerekliliğini fark etti hem de Post-Marksist düşünürler, radikal demokrasi fikri çerçevesinde, halk ittifakları çerçevesinde geniş bir muhalefet hareketi üzerinden örgütlenilmesi gerektiğini belirtti. Post-Marksist çevrenin, sınıfı, sosyalizm mücadelesinden uzaklaştırma isteğini daha önce işlemiştik. Bu temel istek üzerinden geliştirilen radikal demokrasi fikri günümüzde de birçok yapılanmanın temel argümanı olmaktadır. Radikal demokrasi fikrini oluştururken yeni toplumsal hareketler temel özneler olarak ele alınmaktadır. Biz de radikal demokrasi fikrini bu doğrultuda inceleyeceğiz.

4.2.1. Yeni Toplumsal Hareketler Doğrultusunda Radikal Demokrasi Fikri

“İktidarın olduğu her yerde bir direniş ya da direniş imkanı vardır” (Foucault, 2014: 236). Radikal demokrasi açısından düşündüğümüzde, oluşabilecek direniş biçimlerinin farklılık gösterebileceğini kabul etmemiz gerekmektedir. Bu

direnış biçimlerinin ortaya çıkması da bazı durumların oluşmasına bağlıdır. Örneğin, kadınlar, uzun yıllardır erkek egemen toplumun baskısı altında yaşarken, mücadelelerini yürüttükleri bir zemine ulaşabilmeleri belirli koşullar altında gerçekleşti. Burada bahsedilen durum, bağımlılık ilişkisi üzerinden oluşan bir özneyi kuran toplumsal bir hareket olarak var olmalarıdır. Sonuç olarak siyasetin temel sorunu, toplumsal olanın kurulması yani antagonizmaların kesiştiği noktalarda birleşik bir mücadele alanı olarak toplumsal ilişkilerin tanımlanması ve eklemelenmesidir (Laclau ve Mouffe, 2017: 236-237).

Post-Marksist düşünürlerin kendilerine temel hedef olarak belirledikleri durum, eşitsizliklerin ve her türlü bağımlılık ilişkisinin ortadan kaldırılması için oluşturulacak kolektif bir toplumsal mücadele alanıdır. Bağımlılık ilişkileri, bir süre sonra baskı ilişkileri haline dönmekte ve antagonistik bir yapıya bürünmektedir. Bu noktada, bağımlılık ilişkileri, baskı ilişkileri ve tahakküm ilişkilerini tanımsal olarak birbirinden ayırdıkları noktaları belirtmemiz gerekebilir. Laclau ve Mouffe, bağımlılık ilişkisini tanımlarken, bireyin, başka bir bireyin kararlarına boyun eğdiği ilişki türü tanımını; antagonizma şekline bürünmüş bağımlılık ilişkilerine baskı ilişkileri tanımını; belirli bir toplumsal düzende bireyin dışında gelişen baskı ilişkilerini oluşturan ya da oluşturmayaabilen bağımlılık ilişkilerine tahakküm ilişkileri tanımını yapmaktadırlar (Laclau ve Mouffe, 2017: 237-238). Bu çıkarımlar doğrultusunda, eşitsizlikleri ortadan kaldırabilmek için gerekli durum, uygun demokratik söylemin, oluşan bu farklı direniş biçimlerini eklemlemek üzere ortaya çıkması sonucu gerçekleşebilecektir. Bunun için ise demokratik söylemin siyasetin kuruluşunda temel bir noktaya ulaşması gerekmektedir. Alexis de Tocqueville, geliştirdiği demokratik devrim kavramını açıklarken, özellikle Fransa'da 11. yüzyıldan itibaren aristokrasinin önemsizleşmesi, avamın da yükselişe geçmesi nedeniyle bir süre sonra bu iki grup arasındaki toplumsal farkın kapanacağını belirtir. Demokratik devrim kavramının, demokratik tarafını, uzun zamandır gelişmekte olduğunu iddia ettiği yeni toplum modeli; devrim tarafını ise, toplumsal ilişkilerin örüntüsü içerisinde ortaya çıkan tedrici gelişmeler oluşturur. Yani Tocqueville'e göre, devrim kavramı, siyasal iktidarın şiddet ya da zor yoluyla devrilmesini ve yerine yeni bir düzen oluşturulmasını değil; sistem içerisinde gerçekleştirilecek moleküler değişiklikleri ifade etmektedir (Yetiş, 2005: 6). Önemli olan nokta halkın

siyasete katılımını sağlayan siyasal özgürlüğün olmasıdır. Aksi durumda demokratik bir düzenden söz edilemez. Post-Marksistler açısından Tocqueville'in demokratik devrim kavramı çok önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Demokratik devrim kavramıyla birlikte, toplumsal düzenin temeli, yönetimdeki tanrısallık düşüncesinden, hiyerarşik ve eşitsizlikçi bir toplumdan koparılmaktadır. Tarihsel olarak demokratik kültürün ortaya çıkışını ve parladığı nokta olarak Fransız Devrimi'ni gören anlayışta, temel olarak eşitlik ve özgürlük anlayışları üzerinden geniş kitleler ile kolektif mücadele düşüncesi mevcuttur. 1970'lerdeki Sol'un yaşadığı bunalım üzerinden, düşüncelerini daha güçlü bir şekilde savunma fırsatı buldular (Benton, 1995: 266). Yükselen YTH'ler çerçevesinde yapılan yorum, bu hareketlerin ortak noktası olarak sınıf çatışmalarının sonucunda ortaya çıkan sınıf mücadelelerinden farklılıklara sahip olmalarıdır. Yine de bu hareketleri sınıf mücadelesine karşıt bir noktada konumlandırmayıp ileri kapitalist toplumda meydana gelen sömürünün bütün alanlara yayılmasının sonucunda güçlendiğini savunurlar. Bahsettiğimiz YTH'lerin yeni olma durumu, kapitalizmin değişen koşullarının ortaya çıkardığı yeni antagonist ilişkilerin ve bu ilişkilere verilen tepkilerin farklılaşmasının sonucudur. Değişen durumlara karşı Batı'daki sol partiler, reform kararları olarak sosyal demokrat politikalar benimsediler (Benton, 1995: 267). Yeni hareketlerin ortaya koyduğu güç, bu partileri, ezen-ezilen çelişkisinin somutlaşmış halinin tek somutlaşmış biçimi olarak işçi sınıfını görme durumundan uzaklaştırdı.

Sadece işçi partileri değil, Batı'da kendini ülke içindeki emek-sermaye çelişkilerine karşı mücadele veren bütün yapılanmalarda gerilemelerin olması, YTH'lere ve bu hareketleri içeren politikalara yönelime neden oldu. Post-Marksistlere göre bu hareketler, devlete ihtiyaç duyduğu için dizginlenen partilerden farklı olarak modern yapıdadırlar. Bireysel politik tercihin bir sonucu olarak sınıfı reddetmektedirler. Doğrudan eylem yolunu tercih eden bu hareketlere göre, kültürü ve genel politikaları değiştirmek, hukuki haklar kazanmak kadar önemlidir. Modernliklerinin sebebi, tek bir ezilen halk, mücadele edilmesi gereken tek bir otorite kaynağı ya da ele geçirilecek tek bir güç kaynağı fikrinin reddinden dolayıdır. Kolektif özneler, sınıf, cinsiyet, etnik kimlik gibi özneler bölünmüş ve çoğullaşmış hale gelirken, birey-özne önem kazanmaktadır (Bank, 2019: 369).

Ekonomik açıdan bir değerlendirme yapmamız gerekirse, 20. yüzyılın başlarında, sanayi, seri üretimde meydana gelen yenilenmelerin ve bantlı sisteme geçişin kullanıldığı Fordizm olarak adlandırılan bir aşamaya geçmiştir. Henry Ford'un öncülük ettiği sanayi döneminin diğerlerine kaynaklık eden dört temel ilkesi vardır; (a) üretilen ürünlerin standartlaştırılması, her parçanın ya da görevin de standartlaştırılabileceği anlamına gelmektedir. Zanaatçı üretiminde olan her parçanın özel olarak üretilmesi yerini aynı ürün için aynı parçaları kullanma durumuna bırakır; (b) görevlerin sabitlenmesiyle, bazı işler için özel amaçlı makineler kullanılabilir; (c) geriye kalan görevler, özelliklerine göre sınıflandırılarak, işçiler ve o işi zaman ve hareket ilkesine göre yeniden tasarlayan uzmanlar tarafından idare edilir ve düzenlenir; (d) sabit tezgâhın yerine yürüyen bandın gelmesiyle, işçiler, bir tezgâhtan diğerine yürümek zorunda değillerdir, ürün işçinin önünden gelip geçer (Murray, 1995: 47). II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen sosyal demokrat devlet, yarattığı refah dalgasıyla, kolektif toplumsal çıkarların temsilcisi ve koruyucusu olduğu yanılgısını demokratik toplumlarda gösterdi. Bu yeni hegemonik formasyon, emek sürecinde, devlet biçiminde ya da toplumsal düzen konusunda çeşitli değişimlere neden oldu. Artan üretim koşulları, insanları da tüketmeye sevk etmek için, onları yeni ihtiyaçları olduğuna ikna ederek tüketimin çılgınca bir düzeye yükselmesine neden oldu. Toplumsal hayattaki bu metalaştırma, eski toplumsal ilişkilerin yerine meta ilişkilerini geçirerek hayatın her alanına müdahale etmeye başladı (Laclau ve Mouffe, 2017: 247). Bu durumun sonucu olarak önceden sadece emeğini satarak sisteme dahil olan birey, artık pek çok toplumsal ilişkiye katılışıyla sermayeye bağımlıdır. Kapitalizmin bu yayılmış durumu, diyalektik olarak yeni direniş biçimleri ortaya çıkardı. Örneğin, kaynakların israfı, çevrenin kirletilmesi, doğanın tahribatı, ekoloji mücadelesine zemin hazırladı. Keynesçi tam istihdam politikaları işçi sınıfına yeniden güç kazandırdı ama gelişen politikalar yeniden geleneksel ataerkil mantık üzerinden hareket ederek, kadınları emek sürecinden uzaklaştırıp tekrar eve hapsedti (Hall ve Jacques, 1995: 33). Savaş sırasında üretimde kilit bir role sahip olan kadınlar, kreş hakkı gibi mücadeleler verdiler. Savaş sonrasında ise eve hapsedilen kadınlar, geliştirilen seri üretimin ürünlerinin, buzdolabı, televizyon, elektrik süpürgesi gibi, piyasaya sürülmesi ve kadının ev içi alana hapsedilmesi sonucu

tüketimin en önemli odağı haline geldiler. Çünkü üretilen bu ev içi aletleri kullanacak olan kadınlardı.

Özellikle 1960'ların sonundan itibaren Fordizm'e karşı olan sesler iyice yükseldi. Fordizm'in temel ilkelerini oluşturan, çalışma şekilleri, tüketim tanımları, şehirlerin yapılandırılması, doğa üzerindeki tahakkümü, sadece iktisadi değil kültürel bir karşı çıkışa da neden oldu. Fordizm'de meydana gelen bu çatlaklara çözüm olarak başvurulmuş esnetme çalışmaları, yeni teknoloji ve yeni üretim ilkeleri çerçevesinde gerçekleşti. Üretimden çok perakende sektöründe geliştirilen yöntemler yeni bir iktisadi boyuta geçilmesine ön ayak oldu. Mağazalarda uygulanan bilgisayarlı stok takibi, taşıma şebekeleri, otomatik yükleme ve boşaltma, yani geliştirilen, mal akışına göre sipariş sistemi Fordist dönemdeki stok sorununa çözüm oldu. İngiltere'de Sainsbury's tarafından geliştirilen bu yöntemin yanı sıra, satış mağazalarının ana caddeler üzerine konumlandırılması ve çeşitli ürünlerin satışa sunulması, piyasa araştırmalarının daha detaylı yapılması gibi yenilikler yapıldı (Murray, 1995: 51-52). Temel ihtiyaçlar karşılanmamış olsa bile ana caddelerdeki bu mağazalar, tüketimde yeni bir çeşitlilik ve yaratıcılık ortaya koymaktadır. Bu yenilikler, yeni bir iktisadi döneme geçişin, Post-Fordist dönemin sinyallerini vermektedir. Post-Fordizm, üretim sürecinde ve bu sürecin denetlenmesi konusunda uzmanlaşmayı, alıcı ve aynı sektördeki uzmanlaşmış diğer üreticiler arasında iyi ilişkileri getirdi. Oluşan yeni durum, standartlaşmış ürünler, sermaye yoğunlaşması, "Taylorist" iş örgütlenmesi ve disiplini ile birlikte seri üretim döneminden bütünüyle farklı bir dönemi anlatmaktadır. Post-Fordizm ile birlikte ortaya çıkan bazı değişimleri özetlemek gerekirse; (a) emek sürecinin daha esnek uzmanlaşan ve âdemi-merkezi bir hal almasıyla ve bunun sonucunda eski imalatçı temelin düşüşüyle doğan ve teknolojik gelişmeler sayesinde sanayide ve sanayi bölgelerinde gelişme; (b) o zamana kadar ev halkı tarafından birlikte yapılan işlerin ve hizmetlerin yok olmaları ya da başkalarına yaptırılmaları; (c) tüketimin tercih ve ürün farklılaşması, pazarlama, paketleme ve tasarımdaki yenilikler; (d) vasıflı ve eril kol emeğine dayanan iş gücünün azalması ve bunun yerine beyaz yakalıların ve hizmet sektöründeki çalışanların artması; e) kadınların ve çeşitlik etnik kimliklerin de ücretli iş alanına dâhilinin artması sonucu esnek zamanlı ya da part-time çalışma yöntemi; (f) uluslararası iş bölümü nedeniyle ulus-devletin kontrolünün azaldığı ve çokuluslu

şirketlerin ekonomideki etkinliğinin artması; (g) yeni finans piyasalarının küreselleşmesi (Hall, 1995: 107-108). Mouffe ise bu dönüşümlerin siyasal üzerindeki etkilerini özetlerken; (a) egemenlik tek bir hâkimiyet mantığında birleşen bir dizi ulusal ve uluslararası organizmadan oluşan yeni bir şekle büründü. Ulus devletlerin baskın olduğu dönem şekil değiştirerek Hardt ve Negri'nin imparatorluk olarak adlandırdığı döneme geçildi. Bu sistemde merkezsizleştirilmiş ve mekandan koparılmış bir yönetim aygıtı mevcuttur; (b) bu dönüşümler, endüstriyel fabrika emeğini azaltıp yerine iletişimsel, kooperatif ve duygulanımsal emeğin geçtiği kapitalist üretim ilişkileriyle birebir ilişkilidir. Küresel ekonominin post-modernleşmesiyle birlikte iktidarın biçimi toplumsal hayatın tümünü kapsar duruma geldi; (c) disiplin toplumundan denetim toplumuna geçilmektedir. Denetim toplumuna geçilmesiyle, baskı aygıtları ve ideolojik aygıtlar üzerinden şekillendirilen toplumda artık kontrol mekanizması toplumun her alanına yayılmaktadır. Bu yeni mekanizma tabiatından ötürü biyo-politiktir ve güç, hayatın kendisinin üretim ve yeniden üretimle ilgilenmeye başlar; (d) fabrika üretiminde artık zihinsel, maddi olmayan ve iletişimsel güç etkin olmaktadır; (e) değişen bu sistemde emek gücü, kolektif ve toplumsal bir özellik kazanmaktadır. Bu kolektif işçinin adlandırılması çokluk kavramıyla yapılmaktadır (Mouffe, 2017: 87-88). Bu gelişmeler toplumsal anlamda yeni bölünmeler ortaya çıkardı. Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz hareketler, bu bölünmeler sonucu kendilerini gösterdiler. Ortaya çıkan yeni antagonizmalar, toplumsal yaşamda meydana gelen metalaştırılmaya, bürokratikleşmeye ve gitgide artan homojenleşmeye karşı direniş biçimleri olmaları, özerk mücadele alanları olduklarını göstermelerinin nedenidir (Laclau ve Mouffe, 2017: 252).

Buraya kadar olan kısımda ortaya atılan fikirlerin, savaş sonrası hegemonik düzenin bir yansıması olduğu gerçeğini gözden kaçırmamak gerekir. Özellikle Batı'da gelişen demokratikleşme, 1960'lardan itibaren, bu toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı. Post-Marksist düşünce, bu çoğulculuğun, artık işçi sınıfı önderliğinde bir hareket içerisinde değerlendirilmesinin yanlış ve eksik kalacağını düşünmektedir. Bunun yerine radikal demokrasi adı altında çoğulcu politikaların yürütülmesi gerektiğini belirtmektedir.

4.2.2. Radikal Demokrasi'ye Marksist Eleştiriler

Sınıf mücadelesinin, maddi olmayan, evrensel, hümanizm temelli amaçların Post-Marksizm'in en önemli bileşenleri olduğundan söz ettik. Siyasal bir program olarak ise Batı'daki Marksist kuramların geliştirdiği demokratikleşme kavramı göz önüne çıkmaktadır. Büyük Britanya Komünist Partisi Sosyoloji Grubu'nun 1978 yılında düzenlediği konferansta sunulan bir konferansın bildirilerinin derlendiği *Marksizm ve Demokrasi* kitabının, editörlüğünü yapan Alan Hunt, demokrasinin önemini aktardığı bölüm, bütün Post-Marksistlerin kabul edebileceği bir çıkarımdır. Hunt, yaptığı açıklamada, verilecek demokratik mücadelelerin, doğrudan sınıfsal bir boyutunun olduğunu reddeder. Ona göre; parlamenter seçimlerde sadece burjuvaziye ait bir olgu yoktur. Sosyalist devrim mücadelesi için verilmesi gereken mücadele, kapitalizmin doğuşundan itibaren yıkılması için değil öncelikle o süreci tamamlamak için verilmelidir. Yani demokrasinin gerçekleştirilmesi için öncelikle burjuva demokrasisinin geliştirilmesi ve son noktaya getirilmesi gerekmektedir. Bunun için de sadece sınıf perspektifinden bir mücadele alanı değil geniş kitlelerin katılımının olduğu bir mücadele alanı oluşturmak gerekmektedir (Hunt'dan aktaran, Wood, 2018: 180). Parlamenter demokrasi ile ilgili önemli olan nokta, parlamento ile demokrasinin aynı durum ya da birbirlerine olan bağlılığının değişmez olduğu yanılığısına düşmemektir. Demokratik olmayan birçok toplumda parlamento biçimleri var olduğunu düşünürsek bu yanılığa düşmememiz gerektiği gerçeğini görmüş oluruz. Parlamenter demokrasi hakkında yapılan tanımların günümüze en uygun olanı, toplumun bütün yönetiminin temsili bir meclis tarafından belirlendiği bir sistemdir. Bu meclis, önceden belirlenmiş ve belirli aralıklarla yapılan gizli oy sistemiyle toplumun toplam yetişkin üyeleri tarafından seçilir ve toplumun her üyesi açık ve eşit koşullarda bu meclise aday olabilir (Williams, 1989: 104).

Post-Marksizm'in diğer Marksist akımlardan ayırıcı özelliği, demokrasinin soyutlanması ve özerkleştirilmesidir; burjuva demokrasisinin belirlenmemiş olduğu ve herhangi bir sınıfsal karakteri olmadığı düşüncesidir (Wood, 2018: 181). Bu düşüncenin yansıması olarak, burjuva demokrasisi genişletilerek sosyalist demokrasiye geçişe ulaşılabilir fikri vardır. Yani sosyalizm, kapitalizmin tamamlanmasından ibarettir ve kapitalizmden sosyalizme geçiş kesintisiz bir süreçtir. Sosyalistlerin yapması gereken ise siyasal alanda oluşturulacak kitle hareketlerinin

birleştirilmesiyle bir iktidar bloğu oluşturmaktır. Temel olarak baktığımızda ise, bu fikirlerin ortaya çıktığı durumların Aydınlanma Dönemi'nde ortaya atılan, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik sloganlarının yeniden bir deneme süreci olduğu gözlenmektedir. Bugün için insanlığın kurtuluşunu, radikal demokrasi çerçevesi içerisinde, öznesiz bir oluşun ya da toplumsal hareketlerin birleşimi olarak “çokluk”un sonucu olarak görmektedirler (Sayın, 2015: 71). Post-Marksizm, Marksizm'in geliştirilmesi, olumlu anlamda aşılması gerektiğini ortaya atar. Marksizm'in içinde bulunduğu bunalıma karşı, sınıf dışı kalmış, etnik kimlikler, inanç grupları, kadınlar, LGBTİ+ bireyler, çevreciler gibi hareketler görünür hale getirilerek sınıfın imtiyazlı durumunu ortadan kaldırma istekleri vardır.

Bu noktada dikkat etmemiz gereken durum, bu hareketlere karşı toptan bir reddedişin yanlış olacağıdır. Çünkü kendilerini Marksist olarak tanımlayan bazı kesimlerde bulunan, cinsiyetçiler, sosyal şövenler, homofobikler, bu duruşlarını devam ettirebilmek için sınıf mücadelesinin imtiyazlı durumunu kullanmaktadırlar. Bu hareketler ne zaman yükselişe geçseler, sınıf mücadelesine destek vermeleri gerektiği ve ancak sınıf mücadelesinin başarıya ulaşması sayesinde yaşadıkları çelişkilerinin çözülebileceği masallarına maruz kaldılar. Sosyalist teorideki deformasyonlar sonucu ortaya çıkan bu masalcılar, sosyalizm mücadelesinin içerisinde değil tam karşısında yer alırlar (Sayın, 2015: 97). İnsanın kendisini özgürce ifade edebilmesi için en geniş imkanların yaratılmasından yana olmayan bir sosyalizm anlayışının işçi sınıfının kurtuluşunu da sağlaması mümkün değildir. Gelişen kapitalizm koşulları, belki de işçi olarak onun yararına olacak iyileştirmeler yapmış olabilir. Yine de işçi sınıfının kurtuluşunun zorunlu yöntemi, kendi varlığına da son verecek olan özgürlük toplumunun yaratılmasıdır. Raymond Williams, *2000'e Doğru* (1989) kitabında, son otuz yılın en önemli toplumsal hareketleri olarak, örgütlü işçi mücadelelerini değil; bahsettiğimiz sınıf dışı hareketler olduğu gerçeğini belirtir ama bu gerçeğin, sınıf politikasının ötesine geçme gibi yanlış bir yorumlamaya neden olduğunu da ekler (Williams, 1989: 167). Yapılması gereken doğru yorum, bu sorunlar kapitalist düzen ile ortaya çıkmış olmasa da kapitalist düzen bu sorunları artırıp derinleştirmektedir. Bu yüzden verilen mücadeleler ile ilgili, sınıfın ötesine geçme yorumu amaçlı bir yorumdur.

Burjuva demokrasisinin genişletilmesi, kendi içinde önemli olabilir; biçimsel olarak hukuksal terimlerle kavranan demokrasi ile kendiliğinden bir araya gelen üreticilerin örgütlenmesi olarak kavranan demokrasi arasında fark vardır (Wood, 2018: 185). Birinci anlamdaki demokrasi ve ikinci anlamdaki demokrasi, ilkesel olarak birbirlerine ters düşmeseler bile bu durum, genel anlamda birisi için uyumlu olan toplumsal çıkarların diğeri için de aynı sonuçları vereceği anlamına gelmez. Yani burjuva demokrasisi ile uyumlu olan ya da ortaya çıkan ilişkilerden fayda sağlayan bir sınıf olması, üretim ilişkileri açısından da bu sistemi savunacağı anlamına gelmez. Burada önemli olan nokta demokratik taleplerin, kapitalizmi aşma düşüncesiyle hareket etmesi, devrimci demokratik bir yapıda olması gerekmektedir. Her ne kadar totaliter ve baskıcı rejimler altında verilen her türlü demokrasi mücadelesi, özgür bir toplumun oluşturulması isteğiyle ilerici ve devrimci bir yapıda olsa da bu mücadele, kendine ufuk olarak kapitalizmi aşma fikrini benimsemezse burjuva demokratik taleplere ulaşıldığı noktada devrim kesintiye uğrar. Burjuva demokrasisinin ileri biçimlerinin var olduğu toplumlarda ise eşitlik ve özgürlük talepleri sosyal bir karaktere bürünmediği sürece hiçbir harekete geçirici etkiye sahip olmazlar. Böyle bir etki olsa bile sistem üstü talepler biçiminde şekillenmezse; bu talepler, burjuva partileri tarafından da savunulur ve toplum, yeni bir yapılanma için muhalefete değil, hegemonik olarak baskın olan ve kendisiyle ilişkili olan burjuva partileriyle hareket eder (Sayın, 2015: 108). Kapitalist sistemin dışına çıkmadıktan sonra demokratik talepler, ne kadar radikalleşseler de yeni bir sistemin ortaya çıkması ihtimali yoktur. En iyi ihtimalle yeni türden bir sosyal demokrat burjuva iktidarı ortaya çıkar.

Laclau, Mouffe'un aksine bu yorumlamaların dışında kalmaktadır. Çünkü ona göre demokrasinin içeriği yoktur ve herhangi bir içerik bu mekânı işgal edebilir. Bu düşünce tamamen, dilin söylemsel formasyonunun bir ürünüdür. Gerçekte ise ya burjuvazinin yönettiği burjuva demokrasisi ya da proletaryanın yönettiği proleter demokrasisi olmalıdır. Demokrasinin aşılması söz konusuysa da bu durum burjuva demokrasisinin radikalleşip genişlemesiyle değil; bir sıçrama yapıp nitelik değiştirmesiyle, yani devrimci demokrasiyle mümkün olabilir (Sayın, 2015: 109). Tam tersinden baktığımızda sosyalist devrimin gerçekleşebileceği tek biçim de demokrasidir. Demokrasinin toplumsal kültüre hâkim olmadığı yerlerde, işçi sınıfı da

mülke hükmetme imkânını kaybeder (Sayın, 2015: 77). Böyle bir süreçte karşılaşılabilecek durum ile ilgili reel sosyalizm deneyimlerinde görüldüğü üzere siyasi egemenlik belirli bir azınlık ya da partinin elinde kalır. Burjuvazi ise politika ve iktisadi durumun birbirinden ayrı olması nedeniyle değişik politik yapılanmalar altında egemenliğini devam ettirme imkânını korur. Radikal demokrasinin stratejisinin yapmak istediği durum da işçi sınıfının egemen sınıf konumuna gelmesiyle ortaya çıkacak olan sosyalizmi geliştirme fikri üzerinden işçi sınıfının mücadelesini, hiçbir özgünlük taşımadan birleşen değişik toplumsal hareketlerin oluşturduğu bir sosyalizmin parçası haline getirmektir. Tabii ki bahsedilen bu sosyalizmin, Marksizm'in ortaya koyduğu bilimsel sosyalizm ile herhangi bir ilişkisi yoktur.

Bu noktada radikal demokrasi hakkında yapılabilecek üç temel eleştiri; (a) radikal demokrasi liberalizmdir. Post-Marksistler, bu politikayı savunurken başvurdukları, işçi sınıfının mücadelenin merkezinden uzaklaştırılması ve dönüşümün tüm değişkenlerinin siyasi demokrasi üzerinden kurulması yöntemi, onlar açısından geriye sadece içi doldurulabilecek bir demokrasi biçimi olarak burjuvazinin koşullarına aracılık eden liberal demokrasi kalmasına neden olur. Nasıl söylem üzerinden sınıfsallığın oynadığı rol belirlenmişse; liberal demokrasi de solun işine yarayabilecek bir konuma getirilebilir. Laclau ve Mouffe bu konuda, *“Dolayısıyla solun görevi liberal-demokratik ideolojiyi reddetmek değil, tersine onu radikal ve çoğul bir demokrasi doğrultusunda derinleştirmek ve genişletmek olabilir.”* (Laclau ve Mouffe, 2017: 270) değerlendirmesini yaparak, liberal demokrasiyi ön kabul olarak görüp yapılabilecek şeyin sadece onu radikalleştirmek ve genişletmek olduğunu belirtirler. Radikal demokrasiyi, liberal demokratik rejimin reddedilmesi veya toplumun yeni siyasi biçiminin bir kurumu olarak düşünmemektedirler; (b) radikal demokrasi reformizmdir. Laclau ve Mouffe, radikal demokrasi fikrini ortaya atarken kendilerine, politik öznelerin ve politik alanların çoğulluğunu, bunların indirgenemez birer niteliğe sahip olduklarını, evrensel çerçeve içerisine sokulmaya çalışıldıklarında, birey merkezli hakların reddiyle özgürlük alanların daraltılmasını dayanak olarak alırlar (Sayın, 2015: 115). Bahsettikleri özgürlük alanlarının genişletilmesinin gerektiği fikrinin nasıl olacağına dair açık yöntemler belirtmezler. Mücadeleyi kimlikler ve birey noktasına indirgeyerek

liberalizme yaslanan düşünce, radikal lafı üzerinden ve buraya eklenen demokrasiyle birlikte kendi meşruluğunu yaratma çabasıdır. Burada dikkat etmemiz gereken nokta, kimlikler meselesini tartışırken, bu hak taleplerini ikincil bir konuma sokmadan, çözümünü devrim sonrasına bırakmadan, bu hareketlerin sınıfsal belirlenimlerini göz önünde bulundurarak düşünmek çözüm açısından doğru bir yaklaşım olmaktadır. Herkes işçidir ama herkes ezilen bir etnik kimlikte ya da LGBTİ+ değildir. İnsanların yarısı kadın yarısı erkektir ama çoğunlukla işçidirler. Formel özgürlüklerden ziyade toplumsal özgürlüklerin gerçekleşmesinin alanı eski sistemin radikalleşmesi değil, onun yerine dayanışma toplumunun kurulmasıdır; (c) radikal demokrasi popülizmdir. Laclau, belirli bir popülist hareketi oluşturan çok yönlü, heterojen taleplerin, sadece statükoya değil, iktidar karşısında da mücadeleyi yükseltebileceğini ve istikrara kavuşturacağını belirtir. Çok farklı talepleri kapsayan bir noktada görünerek, hareketin içeriğini oluşturan bütün yapıların, hareketin tümüne hâkim olduğu yanılgısını ortaya çıkarır. Bu yanılgı çerçevesinde halkın taleplerinin tümünü temsil ettiği ve iktidarı ele geçirme aşamasında temsilcisi olduğunu belirtir. Sol'un eline de zayıflamış işçi sınıfının dışında gelişen hareketlerin ön plana çıktığı radikal demokrasi kavramını bırakır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Marksizm üzerine tartışmalar 1990'ların başından itibaren şekil değiştirdi ve giderek azaldı. Özellikle 2000'lerden itibaren küresel bir etkiye sahip Marksist çözümlemeler bulunmamaktadır. Bunun nedeni olarak Post-Marksistlerin düşünceleri ve sonrasında sosyal demokrat mücadele vermeyi ön planda tutan hareketler gösterilebilir. Radikal demokrasi üzerine geliştirilen siyasetin aygıtları olarak kurulan partiler, çeşitli ülkelerde önemli politik aktörler oldular. Kadın mücadelesinin küresel anlamdaki başarısı, cinsiyet mücadelelerinin görünürlüğü, ekoloji alanında verilen mücadeleler, insanların etnik kimlik ve ırk üzerinden oluşan ayrımcılığın karşısında durmaları, toplumsal muhalefetin şeklini değiştirdi. Bu geniş toplumsal muhalefet gücü kendisine politika yapma alanı olarak siyasal partileri gördü ve bu alanın içerisinde mücadele vermeyi tercih etti.

İşçi sınıfının sosyalizm mücadelesinin merkezinden uzaklaştırılması sistemli bir hareketin başlangıcı olarak görülse de varılan noktanın istenen sonuçtan oldukça uzak olduğu görülmektedir. Verilen mücadelelerle çeşitli demokratik kazanımlar elde edilmiş olsa bile asıl amaç olan sosyalizme geçiş amacından uzaklaşıldı. Neo-Liberalist politikalarla kendini yenileyen kapitalizm, refah devleti ve evrensel insan hakları gibi konular üzerinden ortada olan uzlaşmaz çatışmaları gizlemeyi başarmaktadır. Bu noktada Marksizm'in içinde bulunduğu bunalıma çözüm olarak ortaya atılan fikirlerin ve sınıfın sosyalizm mücadelesinden uzaklaştırılma çabalarının eksikliği ortaya çıkmaktadır.

Özellikle 68 Kuşağı olarak nitelenen hareketlerden sonra sınıfın yapısını ve etkisini tartışmaya açmak kaçınılmaz bir durum olsa bile bu tartışmalardan çıkacak sonuç, proletaryanın uzaklaştırılması sonucu olmamalıdır. Ortaya çıkan hareketler üzerinden düşünülürse kadın mücadelesi, kapitalizm öncesine dayanan bir durum olduğu için sosyalist bir devrimle yani kapitalizmin ortadan kaldırılmasıyla nihayete ereceğini düşünmek yanlış olacaktır. Yine de kadınların sömürsünün kapitalist sistem içerisinde perçinlendiği ve kadınların hem iş hem özel alanda sömürülmesinin arttığı görülmektedir. Kadınlar, bu baskı ve sömürüye karşı mücadelelerini arttırarak daha görünür hale geldiler ve yeni haklar kazandılar. Kapitalizm, kadınların verdiği mücadeleye kayıtsız kalamayarak bazı düzenlemeler gerçekleştirse bile kendi doğası

gereği kadın mücadelesine doğrudan cevap verebilecek ve istenen talepleri karşılayabilecek durumda değildir. Burada dikkat etmemiz gereken nokta, kapitalizmde çözülemeyecek sorunların, sosyalizme geçişle birlikte çözüleceği ya da bu sorunları devrim sonrasına ötelemeye çalışan üstenci bakış açısının yanılgısına düşmemektir. Kadın mücadelesi gibi eşcinsel hakları mücadelesi de 1970’lerden sonra görünürlüğünü arttırdı. Bu mücadele alanı hem kapitalist sistem için hem de Marksist gelenek açısından yeni bir alan olduğu için bu harekete karşı mesafeli bir tutum izlendi. Geleneksel Marksizm üyelerinin çoğu açısından “anlaşılmaz” ve “korkutucu” gelen bu hareket, herhangi bir cinsiyetin tahakkümünün savunucuları değil; cinsiyetleri tamamen ortadan kaldırma amacına sahiptirler. Bu yüzden kapitalist sistem ile uzlaşmaz çatışmalar içerisindeyler. Yeni mücadele alanları, proletaryayla ortak sorunlara sahip değiller gibi görünse de ya da herhangi bir teorik birlik oluşturulamamış gibi görünse de olması gereken durum toplumun bütün “öteki” olarak görünen kesimlerinin teorik birliğin oluşturulmasıdır. Yine ekoloji, ırkçılık karşıtı hareket, nükleer karşıtı hareketler gibi 68 Kuşağı’nın popüler söylemleri üzerine oluşturulan siyasetler de cinsiyet mücadeleleri gibi sınıftan kopuk görünmektedirler. Öncelik olarak verilmesi gereken mücadelenin sınıf mücadelesi mi yoksa demokrasi mücadelesi mi olması gerektiği konusunda farklı düşünceler ortaya çıkmaktadır.

Post-Marksistler, geniş halk kitlelerinin bir araya geldiği bir demokrasi bloğunun sosyalizme geçişte daha önemli olduğunu, seçimlerle iktidarı ele geçirerek sosyalizme geçişin mümkün olduğunu düşünmektedirler. Bu düşünce kapitalizmin gücünü ve ona karşı olarak yürütülecek sosyalist pratiği yanlış yorumlamaktır. Demokrasi bloğu, sosyalizm mücadelesi için çok önemli bir yer oluşturur. Fakat bu bloğu oluştururken belirlenmesi gerek hedef burjuva demokrasisi içerisinde mücadele etmek yerine, proletarya önderliğinde sosyalist devrimi gerçekleştirmek olmalıdır. Aksi durumda burjuvazi kaybettiği mevzileri daha güçlü bir şekilde geri alacak ve baskı ve tahakkümünü arttıracaktır. Devlet bölümündeki tartışmalarda incelediğimiz üzere, oluşturulacak olan proletarya devleti, geçici bir devlet olacak ve zamanı geldiğinde sönmelenmesi ve ortadan kalkması gereken bir devlet olacaktır. Burada önemli olan demokrasi bloğuyla birlikte, Gramsci’nin hegemonya kavramı olarak belirttiği durumu yani toplum üzerindeki burjuvazinin hegemonyasını kırmak

gerekmekte ve proletarya lehine mevziler kazanmak gerekmektedir. Burjuva devletin, kapitalizmin ortaya çıkardığı uzlaşmaz çatışmaların bir ürünü olduğunu, toplumun üzerinde ve ona yabancılaşan bir güç olduğunu ve ezilen sınıfın güç kullanarak zor yoluyla bu devleti ele geçirmesi gerektiği gerçeğini göz ardı etmeden varacağımız sonuçlar, seçimler yoluyla iktidarın ele geçirilmesinin insanlığın kurtulmasına bir fayda sağlamayacağını ortaya koymaktadır. Sistem içerisinde ve ona içkin biçimde ezilen sınıf olarak karşımıza proletarya gerçeği çıkmaktadır. Bu durum verilecek herhangi bir mücadelede proletaryayı görmezden gelmeyi imkânsız hale getirmektedir. Burada önemli olan nokta ise, sadece proletaryaya güvenmek ve ortaya çıkan bütün mücadele alanlarını, onun çatısı altında toplamak, ister istemez yetersiz bir yorum olacaktır. Bu yüzden burjuvazinin doğal düşmanı olan proletarya, konumu itibarıyla insanlık adına o kurtuluş mücadelesini verebilecek “biricik” sınıftan, diğer toplumsal hareketler de bu mücadeleyi güçlendirir ya da proletaryanın mücadele alanlarının tıkandığı yerlerde görünürlüklerini arttırarak toplumsal muhalefeti görünür tutar.

Post-Marksizm, siyaset alanındaki yerini radikal demokrasi çerçevesinde geliştirilen politikalarla oluşturmaktadır. Bu politikalar, temel noktası olarak ekonomi-politik çıkarımları değil, sınıftan ve ekonomiden uzak çoğulcu halk hareketlerini almaktadırlar. Ortaya çıkan sonuç ise her şeyi parlamento içerisinde ve seçimlerle iktidarın ele geçirilmesi yoluyla çözüme fikridir. Son kertede geliştirilen politikalar liberal bir yapıda oluşmaktadır. Her ne kadar kendilerine Marksizm’in yenilenmesi ve güncel şartlara ayak uydurmasını sağlama gibi roller biçmiş olsalar bile vardıkları yer liberal görüşten farklılık göstermemektedir.

Gördüğümüz üzere Marksizm’in yeni toplumsal koşullara adapte edilmesi ya da o koşullarla bir işbirliği içerisinde olması kaçınılmazdır. Bu adapte edilmenin revizyonist bir bakış açısıyla Marksizm’in özünü tahrir ederek gerçekleştirilmesi, sistemle barışık liberal bir görüş ortaya çıkaracaktır. Bu noktada yapılması gereken, toplumun bütün “öteki” olarak adlandırılacak kesimlerinin mücadelelerinin ortaklaşması ve bu ortaklaşmayı gerçekleştirirken de proletaryanın özgül koşullarının yok sayılmaması gerekmektedir. Ortaya çıkacak bu mücadele alanı toplumun bütün kesimlerini kapsayacak Marksist bir bakış açısına sahip olmalı ve kapitalist sistemle barışma yolunu değil ona karşı bir tutumu benimsemelidir.

KAYNAKÇA

- Adaklı, G. (2001). Post-Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları. *Praksis*, 1, s. 13-32
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (5. Baskı). (çev. Yusuf Alp-Mahmut Özışık). İstanbul: İletişim Yayınları
- Anderson, K. B. (2014). *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi* (1. Baskı). (çev. Ertan Günçiner). İstanbul: Yordam Kitap
- Anderson, P. (1988). *Antonio Gramsci: Doğu-Batı Sorunu ve Strateji* (1. Baskı). (çev. Tarık Günersel). İstanbul: Alan Yayıncılık
- Anderson, P. (2004). *Tarihsel Materyalizmin İzinde* (2. Baskı), (çev. M. Bakırcı, H. Gürvit). İstanbul: Belge Yayınları
- Anderson, P. (2016). *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler* (5. Baskı). (çev. Bülent Aksoy). İstanbul: Birikim Yayınları
- Bank, B. (2012). Kapitalist Devlet Üzerine Geliştirilen Kuramsal Tartışmalar: Poulantzas, Miliband, Laclau. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 23, 1-28
- Bank, B. (2015). Gramsci'nin Devlet ve Hegemonya Kavramlarının Kuramsal Çözümlemesi. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 2, 2-40
- Bank, B. (2019). Marksizm'den Post-Marksizm'e Farklı Siyasal Açılımlar. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 19/2, 352-390
- Benton, S. (1995). Partinin Çöküşü. Stuart Hall ve Martin Jacques (Editörler). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. (çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Blackledge, P. (2017). *Marksist Tarih Kuramı Üzerine* (1. Basım). (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Bottomore, T. (Ed.) (2012). *Marksist Düşünce Sözlüğü* (5. Baskı). (çev. İrfan Cüre) İstanbul: İletişim Yayınları
- Bulduruç, S. Y. (2018). Tarihsel Solculuğa Karşı Politik Devrimcilik: Gramsci ve Mao, *Teori ve Politika Dergisi* 50. sayı.

<http://www.teorivepolitika.net> sitesinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 17.12.2019)

- Burkett, P. (2019). Marx'ın Sürdürülebilir İnsani Gelişim Görüşü. Bertell Olman, Kevin. B. Anderson (Editörler). *Çağdaş Marksizm Seçkisi: Yüzyıla Damga Vuran Metinler*. (çev. Şükrü Alpagut), İstanbul: Yordam Kitap
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (4. Baskı). (çev. Başak Ertür). İstanbul: Metis Yayınları
- Carnoy, M. (2001). Gramsci ve Devlet, (çev. Mehmet Yetiş), *Praksis*, 3, s. 252-277
- Carnoy, M. (2015). *Devlet ve Siyaset Teorisi* (2. Baskı). (çev. Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir ve Mehmet Yetiş). Ankara: Dipnot Yayınları
- Carter, R. (2019), Marksizm ve Irkçılık Kuramları. Jacques Bidet ve Stasis Kouvelakis (Editörler). *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Chibber, V. (2019). Marksist Sınıf Analizinde Gelişmeler. Jacques Bidet ve Stasis Kouvelakis (Editörler). *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Cox, O. C. (2019). Irk İlişkileri: Anlamı, Başlangıcı ve Gelişimi. Jacques Bidet ve Stasis Kouvelakis (Editörler). *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Çoban, A. (2002). Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 57-3, s. 3-30
- Çoban, A. (2013). Sınıfsal Açından Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm, *Yaşayan Marksizm*, Cilt 1, sayı 1, s. 243-282
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori* (8. Baskı). (çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan) İstanbul: İletişim Yayınları
- Duman, F. (2008). Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine: Radikal Demokrasi ve Yeni Toplumsal Hareketler. *Demokrasi Platformu*, Sayı 15, 113-141
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (1.Baskı). (çev. Muttalip Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Engels, F. (2018). *Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi* (1. Basım). (çev. Erkin

- Özalp). İstanbul: Yordam Kitap
- Engels, F. (2019). Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (1. Basım). (çev. Erkin Özalp). İstanbul: Yordam Kitabevi
- Federici, S. (2017), Kadınlar, Toprak Mücadeleleri ve Küreselleşme: Uluslararası Bir Bakış. Andrew Pendakis, Jeff Diamanti, vd., (Editörler). *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Yapılar, Sistemler, Süreçler*. (çev. Soner Torlak). Ankara: Dipnot Yayınları
- Foster, J. B. (2001). *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa* (1. Baskı). (çev. Ercüment Özkaya). Ankara: Epos Yayınları
- Foster, J. B. (2019), Tarihsel Perspektifte Marx'ın Çevrebilimi. Bertell Olman, Kevin. B. Anderson (Editörler). *Çağdaş Marksizm Seçkisi: Yüzyıla Damga Vuran Metinler*. (çev. Şükrü Alpogut). İstanbul: Yordam Kitap
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar* (4. Basım). (çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Geuss, R. (2002). *Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu*. (çev. Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Gonzales, M. ve Neton, J. (2017). Toplumsal Cinsiyetin Mantığı. Andrew Pendakis, Jeff Diamanti, vd. (Editörler). *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Toplumsala Bakmak*. (çev. Döndü Şahin) Ankara: Dipnot Yayınları
- Gramsci, A. (1984). *Modern Prens* (1. Baskı). (çev. Pars Esin). Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler*(1. Baskı). (çev. Kenan Somer). İstanbul: Onur Yayınları
- Hall, J. S. ve Jacques, M. (1995). Yeni Zamanlar: Yeni Zamanlar için Manifesto'dan. J. Stuart Hall ve Martin Jacques (Editörler). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. (çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Hall, J. S. (1995). Yeni Zamanların Anlamı. J. Stuart Hall ve Martin Jacques (Editörler), *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. (çev.

- Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Hall, J. S. ve Held, D. (1995). Yurttaşlar ve Yurttaşlık, J. Stuart Hall ve Martin Jacques (Editörler). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. (çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Hall, J. S. , Lumley, B. ve McLennan, G. (1985). *Siyaset ve İdeoloji: "Gramsci" (1. Baskı)*. (çev. Sadun Emrealp). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları
- Hall, J. S., Gustafsson, B., vd. (2014). *İdeoloji Üzerine: Eleştirel İdeoloji Analizleri*, (çev. Can Şahan). İstanbul: Pales Yayıncılık
- Hardt, M. ve Negri, A. (2011a). *Ortak Zenginlik*, (çev. Efla-Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Hardt, M. ve Negri, A. (2011b). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. (çev. Barış Yıldırım) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Hardt, M. ve Negri, A. (2015). *İmparatorluk* (8. Basım). (çev. Abdullah Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Harribey, J. M. (2019), Ekolojik Marksizm mi, Marksist Siyasal Ekoloji mi?, Jacques Bidet ve Statis Kouvelakis (Editörler). *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Hartsock, N. C. M. (2019). Özgül Bir Feminist Tarihsel Maddecilik İçin Zeminin Geliştirilmesi. Bertell Olman, Kevin. B. Anderson (Editörler). *Çağdaş Marksizm Seçkisi: Yüzyıla Damga Vuran Metinler*. (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Hirsch, J. (2011). *Materyalist Devlet Teorisi* (1.Baskı), (çev. Şule Dal). İstanbul: Alan Yayıncılık
- Jacoby, R. (1999). *Yenilginin Diyalektiği: Batı Marksizminin Dış Hatları*. (çev. Özgür Yakupoğlu) Ankara: Doruk Yayınları
- Jessop, B. (2008). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (çev. Ahmet Özcan). Ankara: Epos Yayınları
- Jessop, B. (2014). Devletler, Devlet Gücü ve Devlet Kuramı. Jacques Bidet, Statis Kouvelakis (Editörler). *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. (çev. Şükrü

- Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Jessop, B. (2015). Devlet. Alfredo Saad Filho ve Ben Fine (Editörler). *Marksist İktisat Kılavuzu*. (çev. İbrahim Yıldız). Ankara: Dipnot Yayınları
- Kaygalak, S. (2001). Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi. *Praksis*, 1, 33-59
- Korsch, K. (1991). *Marksizm ve Felsefe* (1. Baskı). (çev. Yılmaz Öner). İstanbul: Belge Yayınları
- Laclau, E. (1978). Faşizm ve İdeoloji. (çev. Mahmut Mutman). *Birikim*. No: 46-47, s. 81-95
- Laclau, E. (2015). *Marksist Teoride Politika ve İdeoloji*. (çev. Faruk Gültekin). İstanbul: Doruk Yayınları
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (1992). Amasız, Fakatsız Marksizm Sonrası. (çev. Ahmet Kardam). *Marksizm ve Gelecek*, Sayı 5, 9-39
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2017), *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* (4.Baskı), (çev. Ahmet Kardam). İstanbul: İletişim Yayınları
- Lazzarato, M. (2017). Maddi Olmayan Emek. Andrew Pendakis ve Jeff Diamanti, vd., *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Yapılar, Sistemler, Süreçler* (1. Baskı). (çev. Soner Torlak). Ankara: Dipnot Yayınları
- Lenin, V. İ. (1989). *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi* (4. Baskı). (çev. M. Ardos). Ankara: Sol Yayınları
- Lenin, V. İ. (1989), *Proletarya Devrimi ve Dönem Kautsky* (5. Baskı). İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları
- Lenin, V. İ. (2013). *Ne Yapmalı?* (9. Basım). (çev. Muzaffer Erdost). Ankara: Sol Yayınları
- Lenin, V. İ. (2016). *Devlet ve Devrim* (2. Basım). (çev. M. Halim Spatar ve Celal Üster). İstanbul: Yordam Kitap
- Lukács, G. (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1. Baskı). (çev. Yılmaz Öner). İstanbul: Belge Yayınları
- Macchiocci, M. A. (1991). Hegemonya, Tarihi Blok, Devlet. (çev. Şirin Tekeli).

<https://www.birikimdergisi.com> sitesinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 14.11.2019)

Marx K. (1976). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1. Baskı). (çev. Sevim Belli).

Ankara: Sol Yayınları

Marx, K. (1997). *Kapital Cilt III* (3. Baskı). (çev. Alattin Bilgi). Ankara: Sol

Yayınları

Marx, K. (2011). *Kapital Cilt I* (1. Basım). (çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan).

İstanbul: Yordam Kitap

Marx, K. (2016). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (3. Baskı). (çev. Kenan

Somer). Ankara: Sol Yayınları

Marx, K. (2018). Fransa'da İç Savaş. Karl Marx, *Fransız Üçlemesi* (2. Basım),

(çev. Erkin Özalp). İstanbul: Yordam Kitap, s. 253-463

Marx, K. ve Engels, F. (2015). *Alman İdeolojisi: Feuerbach* (9. Baskı). (çev.

Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları

Marx, K. ve Engels, F. (2017). *Gotha ve Erfurt Programları Üzerine* (1. Baskı),

(çev. Erkin Özalp). İstanbul: Yordam Kitap

Marx, K. ve Engels, F. (2017). *Komünist Manifesto* (5. Basım). (çev. Nail

Satlıgan). İstanbul: Yordam Kitap

Marx, K. ve Engels, F. (2018). *Alman İdeolojisi* (1. Basım). (çev. Olcay

Geridönmez ve Tonguç Ok). İstanbul: Kor Kitap

Miliband, R. (2019), Kapitalist Devlet: Nicos Poulantzas'a Cevap, Jacques Bidet

ve Statis Kouvelakis (Editörler), *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap

Mouffe, C. (2017). *Dünyayı Politik Düşünmek*. (çev. Murat Bozluolcay). İstanbul:

Ayrıntı Yayınları

Murray, R. (1995), Fordizm ve Post-Fordizm. J. Stuart Hall ve Martin Jacques

(Editörler). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. (çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Ortlieb, C. P. (2017). Madde ile Form Arasındaki Bir Çelişki. Andrew Pendakis,

Jeff Diamanti, vd. (Editörler). *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Siyasalın*

- Düzenekleri.* (çev. Sercan Çalcı). Ankara: Dipnot Yayınları
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok* (1. Baskı). (çev. Kenan Somer). Ankara: Savaş Yayınları
- Poulantzas, N. (1992). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar.* (çev. Şen Suer ve L. Fevzi Topaçoğlu). İstanbul: Belge Yayınları
- Poulantzas, N. (2019). Kapitalist Devlet Sorunu, Bertell Olman ve Kevin. B. Anderson (Editörler). *Çağdaş Marksizm Seçkisi: Yüzyıla Damga Vuran Metinler.* (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Raulet, G. (2019). Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Kuramı: Neo-Marksizm'den Post-Marksizme, Jacques Bidet ve Statis Kouvelakis (Editörler). *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz.* (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Savran, G. A. (2006a). Öz'lerin Reddinden Sınıf Politikasının Reddine. Gülnur Acar Savran (Editör). *Özne-Yapı Gerilimi: Maddeci Bir Bakış* (1. Baskı), İstanbul: Kanat Kitap, s. 59-101
- Savran, G. A. (2006b). Anderson'ın Reformistlere Uyarısı: Gramsci'nin Çıkmazları. Gülnur Acar Savran (Editör). *Özne-Yapı Gerilimi: Maddeci Bir Bakış* (1. Baskı), İstanbul: Kanat Kitap, s. 171-193
- Savran, G. A. (2006c). Marksizm ve Yeni Toplumsal Hareketler Tartışması, Gülnur Acar Savran (Editör). *Özne-Yapı Gerilimi: Maddeci Bir Bakış* (1. Baskı), İstanbul: Kanat Kitap, s. 103-135
- Savran, G. A. (2006d), Lukács'ın Felsefi Mirası, Gülnur Acar Savran (Editör). *Özne-Yapı Gerilimi: Maddeci Bir Bakış* (1. Baskı), İstanbul: Kanat Kitap, s. 195-240
- Savran, G. A. (2012). *Kadının Görünmeyen Emeği* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitap
- Sayın, M. (2015). Radikal Demokrasi Üzerine. *Yaşayan Marksizm*, Yıl:3, Sayı: 3, s. 69-120
- Schechter, D. (2019), *Marx'tan Bugüne Solun Tarihi* (2.Baskı), çev. Soner Torlak, Kemal Özdil, Ankara: Dipnot Yayınları
- Serdar, M. (2018), Post-Marksizm'in Postulatları, <http://www.teorivepolitika.net>

sitesinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 25.04.2019)

- Stalin, J. (1969). *Leninizmin İlkeleri* (1. Baskı). (çev. M. Kabagil). Ankara: Sol Yayınları
- Steward, F. (1995), Yeşil Zamanlar, J. Stuart Hall ve Martin Jacques (Editörler). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, (çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Şentürk, B. (2016), Özne, İdeoloji ve Söylem: Post- Marxism ve Laclau Üzerine Eleştirel Bir Deneme, Birey ve Toplum, Cilt 6, Sayı 11, 27-41
- Thalheimer, A. (1974), Faşizm Üstüne. August Thalheimer, Auto Bauer ve Angelo Tasca (Editörler). *Faşizm ve Kapitalizm*. (çev. Rona Serozan). İstanbul: Suda Yayınları, s. 41-72
- Therborn, G. (2011). *Marksizmden Post-Marksizme* (1. Baskı). (çev. Devrim Evcii). Ankara: Dipnot Yayınları
- Timur, T. (2012). *Habermas'ı Okumak* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitap
- Uslu, A. (2015), Sosyalist Düşüncenin Kaynakları: Büyük Britanya ve Fransa'da İşçi Hareketlerinin Başlangıcı ve Ütopya Düşüncesi (1800-1830). *Ankara SBF Dergisi*, Cilt: 70, No:1, s. 35-63
- Vincent, J. M. (2014), Adorno ve Marx. Jacques Bidet ve Stasis Kouvelakis, *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*. (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Volosinov, V. N. (2001). *Marksizm ve Dil Felsefesi*. (çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Wainwright, H. (1995). *Yeni Bir Sol Üzerine Tartışmalar: Serbest Piyasacı Sağa Cevaplar*. (çev. Ali Çakıroğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Williams, R. (1989). *2000'e Doğru*. (çev. Esen Tarım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Wood, E. M. (2018). *Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm* (3. Baskı). (çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap
- Wood, E. M. (2016). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin*

Yeniden Yorumlanması. (çev. Şahin Artan) İstanbul: Yordam Kitap

Yetiş, M. (2003), Marx ve Sivil Toplum, *Praksis*, No: 10, s. 35-72

Yetiş, M. (2005), Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum, *Ankara Üniversitesi SBF Tartışma Metinleri*, No:87, Ankara

Yurtsever, H. (2013). Karl Marx-Friedrich Engels / Alman İdeolojisi. Haluk Yurtsever vd. *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu.* İstanbul: Yordam Kitap

ÖZGEÇMİŞ

Evren ÖZTEPE, 25 Mayıs 1993 yılında Giresun’da doğdu. İlköğrenimini, Giresun’un Bulancak ilçesindeki Yunus Emre İlköğretim Okulunda; ortaöğrenimini Giresun Hamdi Bozbağ Anadolu Lisesi’nde aldı. Konya Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden 2016 yılında mezun oldu. Lisans eğitiminin 2. yılını katıldığı Erasmus öğrenci değişim programı ile Polonya’da University of Szczecin’de geçirdi. 2017 yılında Giresun Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi tezli yüksek lisans programına başladı.

